

ISSN 2637-1995 (Print)
ISSN 2637-1901 (Online)

16. Naučno-stručni skup
Studenti u susret nauci – StES 2023

ZBORNIK RADOVA

Humanističke nauke

16th scientific conference
Students encountering science – StES 2023

PROCEEDINGS

Humanities

Banja Luka
2023.

Izdavači:
Univerzitet u Banjoj Luci,
Studentski parlament Univerziteta u Banjoj Luci

Za izdavača:
Prof. dr Aleksandar Ostojić
Andrej Ševa

Urednici:
Jelena Raca, Marina Topić

Lektor za srpski jezik:
Aleksandra Savić

Lektor za engleski jezik:
Milica Guzijan

Štampa:
Mikro print s. p. Banja Luka

Tiraž: 25

Naučni odbor:
Prof. dr Aleksandar Ostojić, prof. dr Milica Balaban, prof. dr Đorđe Savić,
prof. dr Dragan Gligorić, prof. dr Zorana Kovačević, prof. dr Milenko Krajišnik,
prof. dr Pero Sailović, prof. dr Vlade Simović, prof. dr Nenad Ponorac,
prof. dr Aleksandra Petrašević, prof. dr Srđan Dušanić.

Recenzenti:
Prof. dr Radana Lukajić, prof. dr Jovica Mikić, prof. dr Borivoje Milošević,
prof. dr Slaviša Jenjić, prof. dr Sanja Partalo, prof. dr Petar Penda, prof. dr Dijana Tica,
prof. dr Slavica Tutnjević, prof. dr Milica Drobac-Pavićević, prof. dr Ivana Zečević,
prof. dr Dragiša Vasić, prof. dr Slobodanka Prtija, prof. dr Margareta Skopljak,
prof. dr Nebojša Macanović, prof. dr Svetlana Borojević, doc. dr Andreja Marić,
doc. dr Jelena Marićević Balać, doc. dr Svetlana Mitić, doc. dr Jasna Jurišić Roljić,
doc. dr Miroslav Drljača, dr Nikola Ožegović, mr Miroslav Galić,
ma Dejan Kantar, ma Luka Jovanović.

SADRŽAJ

RADOVI:

HADŽI LUKA KRIVOKAPIĆ, ULOGA MARŠALA DAVUA U BICI KOD JENE I AUERŠTETA 7	
ARTEM POPOV, CRKVA I DRŽAVA DANAS: FORMULA SIMBIOZE (NA PRIMERU SRBIJE)	21
MARIJA PAVLOVIĆ, Milena Radović, KOMPARATIVNA ANALIZA NASTAVNIH PROGRAMA ZA NASTAVU PRIRODE I DRUŠTVA REPUBLIKE SRBIJE I REPUBLIKE SRPSKE.....	35
ELDAR ĆERIM, Ajdin Delić, Dželila Silajdžija, DOŽIVLJAJ STUDENATA PREMA STUDIJU SOCIJALNE PEDAGOGIJE: KVALITATIVNI PRISTUP	47
IVANA BLAGOJEVIĆ, RAZUMEVANJE FRAZEOLOGIZAMA DISFAZIČNE DECE U POREĐENJU SA DECOM TIPIČNOG JEZIČKOG RAZVOJA	65
MARTINA VIDOVIC, NEVIZUALNI MOTIVI KAO POTICAJ U LIKOVNIM AKTIVNOSTIMA.....	75
MARKO KUKIĆ, MAŠINSKI REVOD KNJIŽEVNOG I NEKNJIŽEVNOG TEKSTA URAĐEN PREKO PLATFORME GOOGLE TRANSLATE SA ENGLESKOG NA SRPSKI JEZIK.....	89
КРИСТИНА МАРИЋ, ДРУШТВЕНА КРИТИКА У ДЈЕЛУ ОПАСНЕ ВЕЗЕ.....	105
NATALIJA ANDRIĆ, TO READ OR NOT TO READ: SHOULD BOOKS BE IMPACTED BY CANCEL CULTURE?	115

APSTRAKTI:

ŁUKASZ BYRSKI, ANCIENT WRITING SYSTEMS THROUGH THE PRISM OF MODERN MEDIA AND CULTURE	125
--	-----

RADOVI

ULOGA MARŠALA DAVUA U BICI KOD JENE I AUERŠTETA

Autor: HADŽI LUKA KRIVOKAPIĆ

e-mail: hadziluka02@gmail.com

Mentor: Van. prof. Miroslav Pešić

Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu

Uvod: Luj-Nikola Davu (10. maj 1770 – 1. jun 1823), poznatiji i samo kao Davu, prvi vojvoda od Aueršteta i prvi knez od Ekmula, bio je francuski vojni komandant i maršal Francuskog carstva koji je učestvovao u francuskim revolucionarnim ratovima i u Napoleonovim ratovima. Njegov talenat za komandovanje armijom, organizacione sposobnosti, disciplina i reputacija doveli su do toga da dobije nadimak „Čelični maršal“ (*Le Maréchal de fer*). U ovom radu akcenat će biti na učešću maršala Davua u bici kod Aueršteta (1806), u kojoj je njegov korpus sam porazio glavnicu neprijateljske vojske i osigurao pobedu.

Cilj: Cilj ovog rada je da prikaže i skrene pažnju na krucijalnu ulogu koju je imao maršal Davu u bici kod Aueršteta.

Materijal: Zbog malog broja domaćih izvora i publikacija, u izradi ovog članka pretežno sam se oslonio na francusku i englesku literaturu izdavanu početkom 20. veka, koja je u velikom broju dostupna u digitalnom formatu. Takođe, iskoristio sam originalne izveštaje očevidec i originalnu vojnu dokumentaciju koja je dostupna u digitalnom formatu.

Rezultat: Kao rezultat istraživanja, može se reći da je uloga maršala Davua u bici kod Aueršteta bila krucijalna i veoma važna za ishod događaja.

Zaključak: Može se zaključiti da je Davuova uloga u celokupnim Napoleonovim ratovima veoma važna i da je u velikom procentu on zaslužan za sve ono što je Napoleon uradio početkom 19. veka u Evropi.

Ključne reči: Maršal Davu; Napoleonovi ratovi; bitka kod Jene; bitka kod Aueršteta; Pruska kampanja.

UVOD

Luj-Nikola Davu (10. maj 1770 - 1. Jun 1823), poznatiji i samo kao Davu, prvi vojvoda od Aueršteta i prvi knez od Ekmula, bio je francuski vojni komandant i maršal Francuskog carstva koji je učestvovao u Francuskim revolucionarnim ratovima i u Napoleonovim ratovima. Njegov talenat za komandovanje armijom, organizacione sposobnosti, disciplina i reputacija doveli su do toga da dobije nadimak „Čelični maršal“ (*Le Maréchal de fer*)¹. Bio je rangiran između maršala Mesene i Žana Lana kao jedan od najsposobnijih Napoleonovih komandanata. Njegova poslušnost i odanost Napoleonu bila je apsolutna. Njegovo ime je napisano na Trijumfalnoj kapiji u Parizu. U većini prepiski i izdatih naređenja između Napoleona i ostalih generala, njegovo ime je napisano pogrešno (umesto pravilnog d'Avout u većini se spominje kao Davoust ili Davout).² Takvo pisanje njegovog imena ostalo je da se koristi u većini i nakon njegove smrti. Neke od dužnosti koje je obavljao su: Ministar

¹ Gallaher, (2000), str. 7

² Chandler, (1987), str. 94

rata Francuskog carstva (1815) nakon smrti maršala Bertijera, guverner-general Varšavskog vojvodstva (1807-1809), kao i gradonačelnik Savinji sir Orža (1822-1823), jednog od predgrađa Pariza.

RANIJI ŽIVOT I DETINSTVO (1770-1789)

Davu je rođen 10. maja 1770. godine u malom selu Anu u provinciji Šampanja kao najstariji sin konjičkog oficira Žana-Fransoa Davua (1741-1779) i majke Fransoi-Adelid Minar de Valar (1741-1810).³ Njegova porodica je bila član “sitnog” plemstva, ali i pored toga Luj Davu je imao vrlo dobro obrazovanje. Pohađao je vojnu akademiju “Bijen de Šato”, koju je takođe poohađao mladi Napoleon Bonaparta, pre nego što su svoje školovanje nastavili na Vojnoj školi u Parizu 19. februara 1785. godine.⁴ Tada je unapređen u čin konjičkog potporučnika Šampanjsko-kraljevom konjičkom puku koji je bio stacioniran u malog gradiću Hesdin na severu Francuske.⁵

FRANCUSKI REVOLUCIONARNI RATOVI (1789-1802)

Po izbijanju Francuske revolucije 1789. godine, Davu je prihvatio njene principe. Obavljao je dužnost komandanta bataljona u dobrovoljačkom korpusu za vreme kampanje 1792. godine i istakao se u bici kod Nervindena (1793). Nakon toga biva unapređen u čin brigadnog generala, ali zbog svog plemićkog porekla dešava se to da bude isključen iz dalje vojne službe i čak provodi par meseci u zatvoru. Oslobođen je tek nakon njegovog dokazivanja da prihvata ideje revolucije. Nakon prtvora razvodi se od njegove prve žene (1794). Takođe, učestvovao je u kampanju na Rajni 1796. godine gde se ponovo istakao disciplinom i odlučnošću. To sve dovodi do toga da 1798. kao pratnja generala Luja Dezea učestvuje u Napoleonovoj ekspediciji u Egipt.⁶ Nakon povratka iz Egipta nije učestvovao u bici kod Marenga (1800) gde je njegov prijatelj general Deze poginuo u herojskom konjičkom jurišu koji je presudio tok bitke. Pogibijom njegovog nadređenog generala, Napoleon unapređuje Davua u rang generala divizije i ugovara brak Davua i zaove Napoleonove najmlađe sestre, Ami Lekler, tako ga uvrstivši u krug šire familije Napoleona Bonaparte. On tada preuzima političku funkciju komandanta Konzularne garde. Za vreme Napoleonovog državnog udara 18. brumera Konzularna garda ostaje po strani, što ide u korist pučistima i samom Napoleonu.

NAPOLEONOVİ RATOVI (1804-1815)

Nakon proglašenja i krunisanja Napoleona za cara i uzdizanjem francuske u red carevine, Napoleon proglašava 18 generala u novu titulu pod nazivom “maršal carstva”. Neki od generala su tu titulu dobili kao počast u znak poštovnja, a neki su je dobili zbog zasluga. Davu je bio jedan od njih, najmlađi od svih ostalih generala koji su postali maršali. Činjenica da je posedovao najmanje vojno iskustvo često ga je dovodila u sukob sa drugim generalima u budućnosti. On većinu ostalih maršala nije ni poznavao dok su se oni međusobno znali vrlo dobro. Pretežno su zajedno sa Napoleonom užestvovali u ratovima do tada, za vreme opsade Tulona (1793) ili Napoleonovoj prvoj samostalnoj kampanji u Italiji (1796).

Najveću slavu stiče kao komandant trećeg korpusa novoformljene “velike armije”. Kao komandant trećeg korpusa ističe se u ratovima treće, četvrte i pete koalicije. Postaje

³ Gallaher, (2000), str. 12

⁴ Sic, (1934), str. 296-297

⁵ Chandler, (1987), str. 117

⁶ Chistcholm, (1911), str. 870

jedan od najspasobnijih Napoleonovih komandanata korpusa takozvanih “individualnih” maršala koji su često dobijali priliku da vrše vrlo važne manevre “na svoju ruku” sa već jasno definisanim ciljem.⁷ Nakon bitke kod Fridlanda (1807) biva postavljen za guvernera-generalu novonastalog Varšavskog vojvodstva, koje nastaje nakon Tilsitskog primirja. Kasnije 1810. godine putuje zajedno sa Napoleonom koji se sprema da zaprosi svoju novu osamnestogodišnju izabranicu, Mariju-Luizu od Austrije. Ukazano mu je poverenje da bude glavni nadgledač formiranja nove armije koja se sprema povodom invazije na Rusiju (1812).⁸

U ovoj kampanji Rusija je napadnuta sa do tada nezapamćenim brojem vojnika (čak oko 675.000 angažovanih vojnika sa strane udružene Francuske koalicije). Davu komanduje prvim korpusom koji je u tom trenutku važio za najelitniji i najbrojniji (70.000 vojnika). Na putu do Moskve on pokriva desno krilo armije. U povlačenju koje usleduje nakon teške ruske zime i ne prihvatanjem primirja sa ruske strane, Davuov prvi korpus dobija ulogu zaštitnice začelja čitavoj armiji. Tu njegovu akciju car proglašava veoma sporicom i na njegovo mesto postavlja maršala Neja, kojeg proslavlja povlačenje iz Rusije.⁹ Nakon njegove nemogućnosti da se održi na položaju u toku bitke kod Krasnojija, pretilo mu je totalno uništenje. Spašava ga tek dolazak Nejevih snaga. Među plenom koji su Rusi zarobili nakon ove bitke bila je i njegova lična ratna oprema. Zarobljeno je obilje ratnih karata: Bliskog istoka, Indije i centralne Azije – što je dovelo do stvaranja raznih teorija o tome da je nakon kapitulacije Rusije Napoleon planirao da svoju invaziju usmeri ka Indiji kao glavnoj Britanskoj koloniji. Takode, među zarobljenim stvarima se našla njegova lična maršalska palica (danас се čuva u muzeju Ermitaž u San Petersburgu u Rusiji).¹⁰ Nakon ovog gubitka on biva stravično osramoćen i izbegava lični susret sa Napoleonom od sramote. Sledeći put kada se susreo sa njim, bilo je to tek nakon Napoleonovog povratka sa Elbe.

U April 1813. nakon poropasti Ruske kampanje otpočinje rat šeste koalicije i Napoleon koncentriše svoje snage u centralnoj Nemačkoj. Davu dobija trinesti korpus i zadatak da čuva levo krilo armije i održi se u Hamburgu po svaku cenu. Ovim dobija vrlo važan zadatak, ali i nemogućnost ofanzivno-operativnih akcija u kojima je bio vrlo sposoban. On je svoj zadatak izvršio i nije dopustio armiji ruskog maršala Beningsena da prodre u Hamburg.¹¹ Grad je predat tek nakon godinu dana u aprilu 1814, nakon Napoleonove abdikacije i naređenja Luja XVII da preda grad.¹²

Nakon uspostavljanja prve restauracije Burbona on se povukao, ali je jasno pokazivao protivljenje dinastiji Burbona. Nakon Napoleonovog povratka sa Elbe i smrti maršala Bertjea biva mu poverena pozicija ministra rata, što i on prihvata. Kasnije je to Napoleon tumačio kao grešku i razlog poraza u bici kod Vaterloa pošto je svog najspasobnijeg generala ostavio u Parizu. Ovakve izjave Napoleona nisu baš merodavne jer je slične izjave upućivao i prema ostalim maršalima koji nisu učestvovali u kampanji u Belgiji 1815, kao što su maršali Mira, Žan Lan, Besijer i na kraju, Davu. Nakon poraza kod Vaterloa on šalje ministra policije Žozefa Fušea¹³ da pregovara o miru sa englesko-pruskim snagama. Ovaj potez Napoleon je protumačio kao izdaju i izjavio je: “Mislio sam da me je voleo, ali on je voleo samo Francusku”.¹⁴ Za nekoliko dana je povukao ostatak armije južno od reke Loare i stavio se pod komantu ponovo obnovljene vladavine Burbonske dinastije, a komandu armijom prepustio je maršalu Mekdonaldu.

⁷ Chosenberg, (2009), str. 22

⁸ Chosenberg, (2009), str. 23

⁹ Tarle, (1942), str. 170

¹⁰ Smith, (2004), str. 201

¹¹ Hulot, (2003), str. 246

¹² Chambers & Chambers, (1890), str. 98

¹³ Knight, (1858), str.533

¹⁴ Thornton, (1968), str. 11

PRIVATNI ŽIVOT

Davu je važio za veoma metodičnu i pedantnu osobu kako u vojnim, tako i u civilnim krugovima. I u vojsci i u njegovom privatnom društvu smatrali su ga za veoma hladnu i rezervisanu osobu. Iako je bio veoma poštovan, daleko od toga da je bio omiljen u društvu. Za vreme mira, dok je bio izvan vojnih krugova, više je preferirao da provodi vreme sa svojom porodicom i da brine o svom ličnom imanju nego da neguje svoj visoki društveni status. Važio je za vrlo privrženog člana porodice i bio je odan svojoj drugoj supruzi¹⁵ sa kojom je u braku proveo više od dvadeset godina. Iako je često bio odvojen od supruge zbog dugih i dalekih vojnik kampanja i ostalih poslova, bio joj je veoma privržen i sa njom je imao čak osmoro dece, četvoro njih su preminuli jako mladi.¹⁶

Zbog svoje tvrdoglavе ličnosti i manjka socijalnih veština vrlo često je sebi stvarao neprijatelje unutar oficirskog kora. Neretko su te nesuglasice dovodile do problema i manjka saradnje u toku vođenja ratnih operacija. Neke od njih su nesuglasice sa maršalima Bertje i Mira, koje su isplivale na površinu u toku kampanje 1812. godine. Možda najveći sukob, sa nekim drugim oficirom, izbio je nakon bitke kod Aueršteta sa maršalon Bernadotom koji nije htio da mu priskoči u pomoć iako je bio dovoljno blizu da vidi dim i čuje topovsku paljbu (o ovome čemo više u nastavku). Ovaj sukob se toliko produbio da je Davu tražio dvoboј lično sa maršalom Bernadotom. Do toga nije došlo samo zbog Napoleonove lične intervencije. Nakon toga, Bernadot je posramljen poslat u Pariz kada je uhvaćen da se bez naređenja povlači u toku bitke kod Vagrama. Tada Bernadot odlazi u Švedsku i okreće se protiv Napoleona u ratu šeste koalicije. Bernadot je predvodio severnu koalicionu armiju koja je napredovala južno od Berlina, ali je insistirao da on bude taj koji će se suprostaviti njegovoј armiji. Ipak, po Napoleonovom naređenju, ostao je u Hamburgu. Na njegovu ličnu žalost nikada se nije susreo sa Benadotom na bojnom polju. Najbolje odnose je imao sa maršalima Nejem, Odinom i San-Sirom, dok se za njegovog najboljeg prijatelja smatrao general La Sablonijer, koji gine 1812. u bici kod Smolenska za vreme Ruske kampanje.¹⁷

KASNJI ŽIVOT

U toku druge restauracije Bourbona, Davu biva odstranjen i proglašen nepoželjnim. Sve titule su mu oduzete i prognan je u mali gradić Luvje 28. decembra 1815. Nakon što su nekoliko njegovih potčinjenih generala osudjeni, on se pobunio i tražio da osude njega jer je sve rađeno po njegovom naređenju. Takođe se trudio da spasi maršala Neja smrtne presude, u čemu nije uspeo. Nakon pola godine on se pomirio sa dinastijom Bourbona i 1817. su mu vraćene sve titule i odlikovanja, a čak 1819. postao je član Gornjeg doma francuskog Senata. Tri godine kasnije 1822. on biva izabran za gradonačelnika jednog pariškog predgrađa, Savinji de Orža, i tu tituli vrši godinu dana. Njegov sin, Luj Napoleon (1811-1853), će vršiti istu tu titulu od 1843. do 1846. Glavna ulica Saving de Orža i bulevar u Parizu nose ime Marsala Davua.¹⁸

Davu umire u Parizu 1. juna 1823. Njegovi posmrtni ostaci leže na groblju Par Lašez u Parizu, gde je njegova grobnica bogato ukrašena i obeležena.

¹⁵ Prvi put se oženio 1795. godine sa Adelin Saženo (1768-1795)

¹⁶ Chandler, (1987), str. 94

¹⁷ Chosenberg, (2009), str. 144

¹⁸ Valynseele, (1957), str. 248

POČASTI I ODLIKOVANJA

Njegovo ime je uklesano na četrnestoj koloni istočnog stupa na Triumphalnoj kapiji u Parizu.

Takođe, bio je nosilac sledećih odlikovanja:

- -Veliki viteški krst ordena Legije časti (Francusko odlikovanje)¹⁹
- -Vitez reda gvozdene krune (Italijansko odlikovanje)
- -Veliki krst i zvezda ordena "Vertiti Militari" (Poljsko odlikovanje)
- -Veliki viteški krst reda Belog orla (Poljsko odlikovanje)
- -Viteški red Hrista (Portugalsko odlikovanje)
- -Veliki viteški krst Svetog Henrika (Švedsko odlikovanje)
- -Vojni red Maksa Jozefa (Bavarsko odlikovanje)
- -Veliki viteški krst reda Svetog Stefana Mađarskog (Mađarsko odlikovanje) -Viteški red Marije Terezije (Austrijsko odlikovanje)
- -Veliki viteški krst reda Slona (Dansko odlikovanje)

TREĆI KORPUS "VELIKE ARMIIJE"

Treći korpus "Velike armije" bila je Francuska vojna jedinica, koja je postojala za vreme Napoleonovih ratova. Korpus se istakao u razdoblju od 1805-1809 godine pod komandom maršala Luja-Nikole Davua. Pod njegovom komandom korpus je izvojevaо niz impresivnih pobeda, neke od njih samostalno, a neke u korelaciji sa ostalim korpusima. Napoleon je ovaj korpus prozvao "Moja deseta legija" po uzoru na Cezarevu najelitniju jedinicu "Legio X Gemina". Treći korpus je učestvovao u svim okršajima od rata treće do sedme koalicije, kao i bitke poput Austerlic, Auerštet, Ejlau, Borodino, Vaterlo i mnoge druge.^{20, 21}

ORGANIZACIJA I SASTAV

Po izvestaju od 5. novembra 1805. godine, sastav trećeg korpusa je izgledao ovako: korpus je bio podeljen na predhodnicu, tri pesadijske divizije, jednu laku konjičku diviziju i artiljerijsku rezervu. Sve ukupno, korpus je u ovom sastavu brojao izmedju 20.000 i 24.000 vojnika i ostalog vojnog personala.²²

Prethodnicom je komandovao general De Bier (1770-1857). Nju su činile jedna brigada generala Eplera, koja je bila sastavljena od 13. bataljona lake pešadije (voltižeri²³), i 10. bataljona linijske pešadije. U sastavu prethodnice bila je i jedna konjička brigada sastavljena od 2. i 12. diviziona teške konjice (kurasira²⁴), oba su imala po tri eskadrona konjice. Takođe, je tu bila i jedna artijerijska baterija iz sastava sedmog artiljerijskog diviziona.

Prvom divizijom komandovao je general Kaferil du Falga (1766-1849).

Ona je bila sastavljena od pešadijske brigade generala Luja Debilija (1763-1806²⁵), koju su činili 17. i 30. bataljon linijske pešadije i pešadijska brigada generala Jozefa Demonta,

¹⁹ Alcmanach imperial, (1810)

²⁰ Elting,(1997), str. 63

²¹ Peterson, (1995), str. 160

²² Crowdny, (2015), str. 6

²³ Voltižeri su bile francuske vojne jedinice koje je stvorio Napoleon 1804. kao laku pešadiju koja bi nastupala ispred linijske pešadije u razuđenom poretku. Crowdny, (2015), str. 6

²⁴ Kurasiri su teška konjica zaštićena prsnim oklopom. U Evropi se koristila od 17. veka pa sve do početka prvog svetskog rata. Gažević (1974), str. 599

²⁵ Poginuo u bici kod Aueršteta McNab, (2009), str.66

koju su činili 51. i 61. pešadojski bataljoni linijske pešadije. Tu je bila još jedna baterija sedmog artiljerijskog divizijona.

Druga divizija je bila pod komandom generala Luija Frijanta (1758-1829).

U njenom sastavu je bila brigada generala Kistera koju je činio 13. bataljon lake pešadije (voltigeri). Brigada generala Pijera Lošeta (1767-1807²⁶) u čijem sastavu je bio 48. i 111. pešadijski bataljon linijske pešadije. Brigada generala Jozefa Grandea, i nju je činio samo 33. pešadijski bataljon linijske pešadije. Tu je bila takođe jedna artiljerijska baterija iz sastava 7. divizijona.

Sastav treće divizije, koja je bila pod komandom generala Gudena (1768-1812²⁷), brojao je pešadijsku brigadu generala Josefa Patela koju su činili 12. i 21. bataljoni linijske pešadije i brigade generala Gijantijera sa 25. i 85. bataljonom linijske pešadije. Artiljerijske jedinice su brojale jednu bateriju 7. artiljerijskog divizijona.

U sastavu korpusa je bila jedna konjička divizija generala Vialana 1. divizion teške konjice (kurasira) snage tri eskadrona i 7. diviziona lake konjice (husari²⁸) snage tri eskadrona.²⁹

Artiljerijsku rezervu korpusa su činile preostale dve i po baterije 7. artiljerijskog diviziona i 5. divizion konjske artiljerije u svom punom sastavu.

RATNI PUT TREĆEG KORPUSA

Treći korpus je oformljen 29. avgusta 1805. godine i bio je stacioniran u logoru u gradu Briž u današnjoj Belgiji. U tom trenutku je bio u sastavu "Armije okeanske obale" koja je bila pripremana u intervalu od 1803. do 1805. godine sa željom da ta armija napadne i izvrši invaziju na Britansko tle. Nakon izbijanja rata treće koalicije i prodora austrijskih trupa na teritoriju Bavarske³⁰, čitava Velika armija munjevito kreće južno u kampanju protiv koalicionalih trupa. Nakon prelaska u ofanzivu, korpus pod komandom maršala Davua prelazi u ofanzivu i učestvuje u opkoljavanju Austrijskih snaga kod Ulma, ima krucijalnu ulogu i u bici kod Austerlice nakon munjevitog usiljenog marša u kojem trupe trećeg korpusa prelaze 70 kilometara za samo 48 sati i iz marša se priključuju u borbu sa ciljem da zaustave napad Ruskog levog krila i kupe dovoljno vremena za Napoleonov napad u centar rusko-austrijskih trupa. U ratu četvrte koalicije se korpus sam suočava sa duplo brojnijim pruskim snagama u bici kod Aueršteta.³¹ Kao nagradu za ovaj poduhvat treći korpus triumfalno prvi ulazi u Berlin. U bitkama kod Ejlau i Fridlanda(1807) takođe zauzima najteže položaje, kao i u bitkama kod Wegrama (1809) gde vrši prođor na desno krilo i ima krucijalnu ulogu u daljem ishodu bitke.³², ³³

MARŠAL DAVU I BITKA KOD AUERŠTETA

Bitka kod Aueršteta je deo rata četvrte koalicije. Rat četvrte koalicije je vođen protiv Napoleonovog Francuskog carstva i vođen je od 1806. do 1807. godine. Ratne operacije su vođene pretežno na teritoriji Nemačke i Poljske gde se francuskoj "Velikoj Armiji" suprostavljaju snage Prusije, Saksonije, Rusije, Švedske i, kao podrška, flota Velike Britanije.

²⁶ Poginuo u bici kod Eylau McNab, (2009), str. 66

²⁷ Poginuo u bici kod Borodina McNab, (2009), str. 67

²⁸ Husari su bili laka konjica koja je služila za izviđanje i gonjenje neprijatelja

²⁹ Chardigny, (1977), str. 181.

³⁰ Bavarska je na početku rata četvrte koalicije bila jedini francuski saveznik (neračunajući ostale mario-netske države) Fremont-Barnes, (2004), str. 27

³¹ Chenier, (1866), str. 94

³² Fremont-Barnes, (2004), str. 54

³³ Chandler, (1987), str. 432

Rat je započeo oktobra 1806. godine nakon Pruske objave rata Francuskoj dok su ostale koalicine snage bile u sukobu sa Francuskom još od rata treće koalicije tako da formalnog primirja uopste nije ni bilo.³⁴

UZROK

Nakon Francuskog trijumfa kod Austerlica (1805) i izlaska Austrije iz rata potpisivanjem Presburškog mira³⁵, treća koalicija biva razbijena i Ruska armija generala Kutuzova biva primorana na povlačenje na teritoriju Rusije. Od mnogobrojnih nemačkih državica Napoleon stvara takozvanu "Rajnsku konfederaciju"^{36, 37} koja je bila direktno potčinjena Francuskoj i bila u obavezi da šalje 60.000 vojnika Napoleonovoj armiji. Nakon tog poteza Austrijski car Franc drugi biva primoran da proglaši ukidanje Svetog rimskog carstva. Nakon što je Napoleon "umirio" Austriju, nastojao je da potpiše primirje i okonča rat u Evropi. Jedine dve sile koje su ostale u ratu sa njim su bile Rusija i Velika Britanija, glavna Ruska armija je bila potučena kod Austerlica dok se Engleskom moralno trgovati. Takođe, Prusija, koja je još uvek bila neutralna, postaje interesantna Napoleonu. Stoga Napoleon odlučuje da u zamenu za siguran mir sa Prusijom Prusima ponudi Hanover. Potencijalni mirovni sporazum prekida smrt Britanskog premijera, Vilijama Pita, i dolaskom nove radijalnije struje Britanske administracije mir propada. Da bi uvukli Prusiju u rat, Britansko poslanstvo u Berlinu iznosi lažnu vest da je Napoleon spremjan da Britancima prepusti Hanover u zamenu za mir. Povučeni ovim saznanjem i suočenim sa stvaranjem Rajnske konfederacije, Prusija se osetila ugroženom i pod uticajem veoma jakog i uticajnog vojnog kora Prusija objavljuje rat Francuskoj 9. oktobra 1809. godine.^{38, 39}

ČETVRTA KOALICIJA

U avgustu 1806. pruski kralj Fridrih Vilijam III doneo je odluku da krene u rat nezavisno od bilo koje druge velike sile pod uticajem njegove supruge, kraljice Luize, i oficirskog kora u Berlinu. Možda bolji pravac akcije mogao je uključivati otvorenu objavu rata prethodne godine i pridruživanje Austriji i Rusiji u ratu trećoj koaliciji. Da su pruske snage bile angažovane protiv Francuza 1805. godine, ovo bi možda zadržalo Napoleona i sprečilo savezničku katastrofu kod Austerlica. U svakom slučaju, Pruska je kolebala pred brzom francuskom invazijom na Austriju, a zatim je brzo priznala neutralnost kada je Treća koalicija slomljena.⁴⁰

Cetvrtu koaliciju su činile Prusija, Rusija, Sicilija, Švedska, Velika Britanija i Saksonija (do 11. decembra 1806.) Ruska armija je nakon poraza kod Austerlica bila primorana na povlačenje i većinu 1806. godine Rusi su proveli oporavljajući se od ovog poraza. Saksonija, koja je ušla u rat kao pruski saveznik, mogla je da opremi jedan armijski korpus od oko 18.000 vojnika dok je Prusija nakon mobilizacije imala na raspolaganju oko 150.000 vojnih obveznika. Ono što nije išlo u korist Prusiji je to da je njihova armija bila izolovana od ostalih koalicionih armija i bila je primorana da se suprostavi sama prvom udaru Napoleonove armije.⁴¹

³⁴ Diault, (1919), str. 112

³⁵ Phillipson, (2008), str. 208

³⁶ Rajnska konfederacija ili Rajnski savez je savez nemačkih država, koji je stvorio Napoleon. Savez je postojao od 1806. do 1813. godine. Hans, (1983), str. 9

³⁷ Hans, (1983), str. 80

³⁸ Horne, (1979), str. 190

³⁹ Chroeder, (1994), str. 278

⁴⁰ Esoisito, (1999), str. 58

⁴¹ Chandler, (1995), str. 140

Pruska armija u tom trenutku imala je jednu od vodećih reputacija od svih evropskih armija. Tu reputaciju je nosila još od perioda Fridriha Velikog i sedmogodišnjeg rata. Stanje na terenu je bilo nešto drugačije: slaba modernizacija vojske, zastareli oficirski kadar prožet međusobim rivalitetom generala i birokratija. Sve to je loše su uticalo na efikasnost pruskog oružja.⁴² Moral Pruske armije je ipak bio na visokom nivou, duga vojna tradicija dovela je do toga da Prusija ima možda i najbolju konjicu u Evropi. Povučeni tradicijom i idejom da je na Prusiji da osloboди zapadne nemačke državice francuskog uticaja dalo je veliki veter u leđa pruskom vojnom vrhu da povede sam napad na Napoleonovu vojsku koja je bila stacionirana u Bavarskoj.⁴³

PRUSKA KAMPANJA

Septembra 1806, kada su neprijateljstva izgledala neizbežna, Napoleon je skoncentrisao sve francuske snage istočno od Rajne, rasporedivši korpuse Velike armije duž granice sa Saksonijom.⁴⁴ Planirajući brz i munjevit preventivni udar kako bi uhvatio Pruse nespremne, Napoleon je organizovao Veliku armiju u takozvanu formaciju "velikog kvadrata" u tri paralelne kolone dok prolaze Frankonsku šumu u južnoj Tiringiji. Svaki korpus bi bio na međusobnoj udaljenosti jedan od drugog, kako unutar kolone, tako i bočno u odnosu na druge kolone, što bi omogućilo Velikoj armiji da se suoči sa neprijateljem u bilo kom momentu i iz bilo kog pravca. Ova strategija je usvojena zbog francuskih nedostatka obaveštajnih podataka o tome gde se nalazi glavna pruska vojska i nesigurnosti u vezi sa tačnom putanjom i manevrima pruske vojske na putu da se suoče sa neprijateljem.⁴⁵ Razlog za to je uglavnom proizašao iz međusobnih nesuglasica unutar pruske vrhovne komande koje je dovelo do podele među pruskim komandantima oko toga koji plan za vođenje rata će biti usvojen. Uprkos nedostatku u određivanju tačnog položaja glavne pruske vojske, Napoleon je ispravno prepostavio njihovu verovatnu koncentraciju u blizini Erfurt-Vajmara i formulisao opšti plan za napad niz dolinu Zale prema Geri i Lajpcigu, a zatim okretanjem ka zapadu kako bi obuhvatio levi bok glavnice pruske armije i tako preseće njihove komunikacije i liniju povlačenja ka Berlinu.⁴⁶

Dana 8. oktobra 1806, nakon okršaja konjičkih prethodnica kod Salburga, pruska divizija je odbačena u bici kod Šlajca 9. oktobra. Sledećeg dana, maršal Žan Lan,⁴⁷ izlazeći i šume, razbio je prusku predhodnicu u bici kod Salfelda, gde je ubijen popularni knez Luj Ferdinand.⁴⁸ Nakon ovog okršaja prehodnica maršal Lan javlja Napoleonu da prepostavlja da je opipao glavnicu pruske armije koja se skocentrisala kod Jene. Napoleon hitno naredjuje koncentraciju svih korpusa u sektoru Jene, dok prvi korpus maršala Bernadota i treći korpus mašala Davua određuje za manevr okruživanja u kojem će prvi korpus se kretati 4-5 km severnije od Jene u pravcu istok-zapad i služiti da da u pogodnom času udari u bok pruskoj armiji kod Jene. Treći korpus je bio određen da maršira u pravcu Aueršteta sa ciljem da preseće linije snabdevanja neprijatelja i da spreči potencijalnu rutu povlačenja Prusa u pravcu severa, dok bi za to vreme Napoleon lično kod Jene, forsirajući odsudnu bitku, porazio glavinu pruskih snaga.⁴⁹

⁴² Koch, (1973), str. 326

⁴³ Schimdt, (2011), str. 98

⁴⁴ Saksonija je u rat četvrte koalicije ušla kao pruski saveznik plašeći se da ne postane deo Rajnskog saveza. Chadel, (1993), str. 173

⁴⁵ Chandler, (1993), str. 190

⁴⁶ Esoisito, (1999), str. 83

⁴⁷ Žan Lan (1769-1809) u velikom broju kampanja je predvodio predhodnicu. Chandler, (1993), str. 140

⁴⁸ Knez Luj Ferdinand od Prusije (1772-1806) je bio pruski knez, vojni zapovednik i pijanista. Nadolnt, (1967), str. 4

⁴⁹ Sposito & Etling, (1999), str. 57

BITKA KOD JENE

Pruska vojska je bila podeljena u tri grupe mobilisane i grupisane iz cele Pruske. Glavna slabost Pruske armije 1806. godine bila je njena viša komandna struktura, koja je uključivala komandne položaje koje je obavljalo više oficira. Jedan takav primer je pozicija načelnika štaba, koju zauzimaju tri različita oficira: general Ful, pukovnik Gerhard fon Šarnhorst i pukovnik Rudolf Maserbah. Zbunjujući sistem doveo je do kašnjenja i dvoličnih naređenja koje su rezultirale kašnjenjem više od mesec dana pre nego što je pripremljen konačni borbeni plan. Još jedna prepreka sa kojom su se suočili Prusi bilo je stvaranje jedinstvenog plana bitke. Pojavilo se pet glavnih planova za diskusiju, međutim, dugotrajno planiranje i promišljanje preneli su inicijativu na Francuze. Tako su pruski planovi postali u stvari reakcija na Napoleonove poteze. Iako je Pruska započela mobilizaciju skoro mesec dana pre Francuske, Napoleon je zadržao visoku borbenu spremnost svojih trupa nakon odbijanja Rusije da prihvati primirje nakon rata treće koalicije. Napoleon je smislio plan da izazove Prusku u odlučujuću bitku, poput Austerlica, i da spreči prusku ofanzivu. Napoleon je imao veći deo svoje velike armije na položaju u današnjem Baden-Virtembergu u jugozapadnoj Nemačkoj i tako se odlučio za severoistočno napredovanje u Saksoniji i dalje ka Berlinu.⁵⁰

Bitke su počele kada su elementi Napoleonovih glavnih snaga naišli na Hohenloheove trupe kod Jene. U početku je pruska armija brojala 48.000 vojnika, Napoleon munjevitno iskoristio svoje pažljivo planirane i fleksibilne dispozicije dabrao izvrši koncentraciju trupa, sa snagama koje su dostigle 96.000 ljudi. Međutim, manje od polovine armijese borilo. Izvori nalažu da je nešto više od 40.000 vojnika učestvovalo u borbi sa francuske strane. Prusi su, u međuvremenu, sporo shvatili situaciju, a još sporije reagovali. Pre nego što je Ruhelovih 15.000 ljudi stiglo iz Vajmara, Hohenlooeove snage su razbijene sa 10.000 ubijenih ili ranjenih i 15.000 zarobljenih. Ruhel je na kraju doveo svoje trupe na bojno polje u najgorem mogućem momentu samo da se uveri u totalni poraz pruske vojske. Hoenloe je dojavao da preuzme ličnu komandu nad korpusom, ali oni su pregaženi i poslani u bekstvo u pozadinu u nepovratnom napadu, a Ruhel je ranjen. Ipak, Jena je bila žestoka bitka, sa 5.000 ubijenih, ranjenih ili zarobljenih Francuza a Napoleon je pogrešno verovao da se suočio sa glavninom pruske vojske.⁵¹

Bitka je počela rano ujutru 14. oktobra 1806. na travnatim poljima kod Jene. Prvi pokreti francuske vojske bili su napadi na oba boka pruskih linija. To je dalo vreme pratećim jedinicama (koje su trebale sačinjavati centar francuske linije) da zauzmu položaj. Ovi krilni napadi su imali vrlo malo uspeha, osim prodora francuskog generala Šen Iler, koji je napao i izlozao pruski levi bok.

U to vreme, maršal Mišel Nej je završio svoje grupisanje i zauzeo položaj po Napoleonovom naređenju. Međutim, kada je došao na poziciju, Nej je odlučio da napadne prsku liniju uprkos tome što nije imao naređenja da to uradi, što se pokazalo gotovo katastrofalnim. Nejev početni napad je bio uspešan, ali nakon što je oštrica njegovog udara istupela našao se pod teškom vatrom pruske artiljerije. Uvidevši izlozani korpus maršala Neja, Prusi vrše protivnapad i dovode Nejeve snage u potpuno okruženje; Nej je izdao naređenje da njegovi bataljoni formiraju kvadrat kako bi zaštitili sve svoje bokove. Napoleon je prepoznao Nejevu situaciju i naredio je maršalu Žanu Lanu da se pomeri iz centra i izvrši deblokadu kako bi pomogao Neju.⁵²

Ta akcija je oslabila francuski centar. Međutim, Napoleon je rasporedio Carsku gardu⁵³

⁵⁰ Petre, (1914), str. 120

⁵¹ Connely, (2006), str. 64

⁵² Petre, (1914), str. 121

⁵³ Carska garda je prvobitno bila mala grupa elitnih vojnika francuske vojske pod direktnom komandom Napoleona, ali je vremenom znatno porasla. Delovala je kao njegov telohranitelj i taktička rezerva, a on je pazio na njihovu upotrebu u borbi. Georges, (1997), str. 48

da zadrži francuski centar dok Nej ne bude spašen. To je bila jedna od Napoleonovih najvećih prednosti. Držao je Carsku gardu pod svojom direktnom komandom i mogao je da im narediti da zauzmu položaje u zavisnosti od situacije koja se odvijala na bojnim polju. Spašavanje je uspelo, a Nejeve jedinice su uspele da se izvuku iz bitke. Iako su Francuzi tada bili u vrlo lošoj situaciji, pruski komandanti nisu preuzeли inicijativu da iskoriste ovu francusku slabost. Kasnije se uvidelo da je to bila njihova velika greška i možda šansa da preokrenu bitku u svoju korist. Neaktivnost pruske pešadije učinilo ih je lakin metama za artiljeriju i pešadijsku vatru. Upravo u to vreme, oko 13 časova, Napoleon je odlučio da povuče odlučujući potez. Naredio je svojim bokovima da snažno napadnu i pokušaju da probiju pruske bokove i opkole glavnu armiju centra dok je francuski centar pokušavao da slomi pruski centar. Napadi po bokovima pokazali su se uspešnim. Sa slomljenim bokovima, pruska vojska je bila primorana da se povuče, što je označavalo kraj bitke. Pruska vojska je ukupno izgubila 10.000 ubijenih ili ranjenih ljudi, 15.000 ratnih zarobljenika odvedeno kao i 150 pušaka.⁵⁴

BITKA KOD AUERŠTETA

Divizija generala Etjena Gudena⁵⁵ bila je u pokretu iz Naumburga pre 6.30 ujutro. Pruska konjica i artiljerija su do 7.00 časova su zauzele položaje na uzvišenjima ispred Hosenhauzena. Bila je jaka magla, koja se podigla tek kada su se približili selu. Kada je Davu postao svestan pruskih snaga, naredio je Gudinu da rasporedi svoje snage u Hasenhauzenu. Pruski komandant na terenu bio je Fridrik Vilhelm Karl fon Šmetau. Njegovoj diviziji je zapravo bilo naređeno da forsira put kojim je Davu išao i da blokira njegovo napredovanje u prevoju Kesena. Dok su se Šmetauove trupe rasporedile da napadnu Hasenhauzen, Bluher je stigao sa svojom konjicom i rasporedio se sa njegove leve strane. Zajedno su napali Gudinove trupe i potisnuli ih nazad u selo. Vartensleben je stigao u 8.30 sa vojvodom od Brunsvika, koji je rasporedio svoju pešadiju na levom boku, a konjicu na desnom. Ostatak francuske konjice je stigao u 9 časova i bio je smešten sa Gudinove leve strane. Divizija generala Luja Frianta⁵⁶ i artiljerija stigli su u 9.30 i krenuli su u kvadratnim formacijama sa Gudinove desne strane. Napredovanje francuskih bataljona u kvadratnim formacijama nateralo je Bluherovu konjicu nazad. Pošto nije video drugu mogućnost, naredio je svojoj konjici da napadne. Upravo u tom trenutku dva Vartenslebenova puka su napala Hasenhauzen.

Nakon tog napada sve je propalo: tri pruska konjička puka su razbijena, a pešadija je odstupala. U ovoj kritičnom trenutku, Prusi su morali da preduzmu krajnje mere da bi uspeli da zadrže inicijativu. Nešto pre 10 časova, Prusi su izvršili opšti napad na Hasenhauzen. Do 10 časova, vojvoda od Brunsvika je iznesen sa bojnog polja smrtno ranjen⁵⁷ zajedno sa Šmetauom koji je takođe bio teško ranjen. Gubitkom oba komandanata pruska komanda se slomila. Pruskoj vojsci je pretila opasnost od sloma. Na francuskoj strani stigla je Morandova divizija koja je poslata da obezbedi Gudinovu levu stranu. Davu je sada mogao da vidi da se Prusi kolebaju i tako je u 11 časova naredio svojoj pešadiji da krene u kontranapad. Do podneva Šmetauov centar je razbijen i potisnut nazad preko potoka Lisbah, Bluherova konjica je razbijena, a Vartensleben je pokušavao da premesti svoje trupe. Prusi su shvatili da je sve izgubljeno i kralj je naredio povlačenje čime je okončana

⁵⁴ Petre, (1914), str. 149

⁵⁵ Stranica broj 6,7

⁵⁶ Stranica broj 7

⁵⁷ Geler mu se zario u predelu očiju, smrtno je ranjen i preminuo je neposledno nakon bitke.

Filtzmaurice, (1901), str. 149

bitka kod Aueršteta.⁵⁸

Treći korpus francuske vojske je je usled velikih gubitaka (svaki treći vojnik je izbačen iz stroja) uspeo da porazi brojčano nadmoćniju prusku vojsku. Maršal Davu je ovim podvigom dokazao i potvrdio nadimak koji je dobio nepunu godinu dana ranije u bici kod Austerlice. Dobrom uvežbanošću i odličnim komandovanjem Davu je uspeo na sebe da veže glavnici pruskih trupa i da ih porazi. Istorija Fransoa-Gi Urtul⁵⁹ je napisao "Kod Jene Napoleon je dobio bitku koju nije mogao da izgubi. A kod Aueršteta Davu je pobedio bitku koju nije mogao da dobije."⁶⁰

POSLEDICE BITKE

Napoleon u početku nije verovao da je Davuov korpus pobedio prusku glavninu bez pomoći i odgovorio je na prvi izveštaj rekviziti: „Vaš maršal mora da vidi duplo!“, što se odnosi na Davuov slab vid i naočare. Međutim, kako su stvari postajale jasnije, Napoleon je bio nezaustavljiv u svojim pohvalama. Davu je postao vojvoda od Auerstedta. Lan, heroj Jene, nije bio toliko počastovan.

Na pruskoj strani, Brunsvik je bio smrtno ranjen kod Auerstedta, a tokom narednih nekoliko dana preostale snage nisu bile u stanju da pruže nikakav ozbiljan otpor Miraovoj nemilosrdnoj konjičkoj poteri. U kapitulaciji Erfurta 16. oktobra, veliki deo pruskih trupa postao je zarobljenik bez ijednog ispaljenog metka. Bernadot je porazio Judžina Frederika Henrika, Prusku rezervnu armiju vojvode od Virtemberga 17. oktobra u bici kod Halea, delimično se iskupivši u Napoleonovim očima nakon pasivog držanja kod Aueršteta. U znak priznanja za njegovu slavnu pobedu kod Aueršteta, Napoleon je Davuu dao čast da prvi uđe u Berlin. Davu je trijumfalno poveo svoj iscrpljeni treći korpus u Berlin 25. oktobra. Hohenloheove snage su se predale 28. oktobra nakon bitke kod Prenclaua, nakon čega je ubrzano usledila kapitulacija kod Pazevalka. Ovim je Prusija aktivno izašla iz rata, formalno ostaje u ratu i kralj seli dvor iz Berlina u Koningsber u iščekivanju Ruske armije generala Beningsena. Izolovani pruski otpor je ostao, ali Napoleonov primarni neprijatelj je sada bila Rusija, a usledile su bitka kod Ejlaua i bitka kod Fridlanda.⁶¹

SUKOB DAVU-BERNADOT

Bernadotovo pasivno držanje i nedostatak angažovanja preraslo je vatrenu farsu u roku od nedelju dana nakon bitke. Bernadot je poslednji put primio pozitivna pismena naređenja dan pre bitke u kojoj je njegov prvi korpus, zajedno sa Davuovim trećim korpusom, trebalo da forsira i preseče linije povlačenja Prusa. Bio je jedini maršal koji nije primio nova izmenjenja pismena naređenja u noći 13. oktobra. U ranim satima 14. oktobra, Davu je primio kurira od maršala Bertijea u kojem je napisao: „Ako je princ od Ponte Corvo [Bernadot] sa vama, možete obojica marširati zajedno, ali car se nuda da će on biti na poziciji koji mu je naznačena u Dornburgu“. Davu je odatle preneo ovo naređenje Bernadotu kada se sledeći put sastao sa njim u 04.00 istog jutra. Bernadot je kasnije naveo loše izrečenu dvosmislenu usmenu naredbu i da je on samo vršio Napoleonovo naređenje da bude u Dornburgu umesto da prati Davua. Štaviše, kada mu je rečeno o Davuovim teškoćama, Bernadot nije verovao da su glavne pruske snage bile ispred trećeg korpusa, jer je Napoleon tvrdio da je glavnina u Jeni. Kao posledica toga, on nije uspeo da pomogne Davuu i umesto toga je ispunio Napoleonova naređenja da postavi prvi korpus ka pruskoj pozadini na visoravni Apolda, što je, uzgred budi rečeno, imalo željeni efekat pošto su se

⁵⁸ Petre, (1914), str. 164

⁵⁹ Francois, (1925), str. 177

⁶⁰ Petre, (1914), str. 172

⁶¹ Chandler, (1979), str. 134

Prusi u Jeni povukli kada su videli da francuske trupe zauzimaju njihova linija povlačenja. Davu i Bernadot su kasnije postali ogorčeni neprijatelji kao rezultat Bernadotove izražene ravnodušnosti prema sudbini njegovog kolege maršala Davua u Auerštetu. Napoleon je kasnije izjavio na Svetoj Jeleni⁶² da je Bernadotovo ponašanje (iako je poštovao Napoleona naređenja) bilo sramotno i da nema veliko poštovanje prema njegovoj ženi (Dezir Klari, Bernadotova žena i Napoleonova bivša verenica⁶³). Međutim, savremeni dokazi pokazuju da daleko od prebacivanja, optuživanja i uvreda koje su Davu i njegovi adutanti uzvikivali i protiv Bernadota u noći nakon bitaka, Napoleon nije bio svestan da nešto nije u redu, jer je prvi korpus odigrao ulogu koju mu je dodelio, sve do dana kasnije.

Kasnija analiza naređenja i depeša iz francuskog štaba pokazuje da Napoleon nikada nije dao nikakvo naređenje da Bernadot kreće sa Davuom. Štab je međutim potvrdio Bertijevo naređenje od 14. oktobra, šaljući Bernadota u Dornberg. Nedostatak dokumentacije koja podržava Napoleonovu optužbu protiv Bernadota dovodi u pitanje da li je Napoleon nameravao da prvi korpus kreće sa Davuom, ili je naređenje pogrešno preneto Bernadotu u jutro 14. oktobra. Čak se dovodi u pitanje teorija da je Napoleon koristio priliku da prebaci gnev Davua koji je morao sam da vodi bitku na Bernadota. Napoleon je kasnije poslao oštru opomenu Bernadotu, ali nije preduzeo dalje sankcije.⁶⁴

ZAKLJUČAK

Bitke kod Jene i Aueršteta se mogu smatrati možda i najvećim Napoleonovim individualnim trijumfom sa obzirom da je nakon jedne za njega rutinske bitke uspeo da izbaci Prusiju iz rata, koja je ipak važila za respektabilnog protivnika. Kao što je rečeno, bitka kod Jene je za Napoleona bila jedna rutinska bitka koju je on dobio bez nekih preteranih problema. Verovatno ništa ne bi bilo tako blistavo da se na drugom kraju bojnog polja nije našao sam maršal Davu sa svojim korpusom nasuprot glavnici Pruske armije koja je marširala da opkoli Napoleonovu vojsku i udari joj sa leđa. Podvig marsala Davua je, može se da sigurnošću reći, osugurao Napoleonu ovu blistavu pobedu. Davu je ovde pokazao sebe u punom svetu i opravdao nadimak "čelični maršal". Istakavši se svojom disciplinom, oštromumnošću i osećajem za vojnu taktiku samostalno je porazio višestruko bronijeg neprijatelja. Mi danas možemo samo nagađati kakva bi sudbina pruske kampanje bila da je Pruska armija ipak opkolila Napoleona kod Jene. Za ime maršala Davua i pored bezbroj blistavih momenata se veže dosta "šta bi bilo" pitanja. Šta bi bilo da se našao u pravom trenutku na pravom mestu u nekim drugom kampanjama i bitkama, kako bi sudbina i ishod Napoleonovih ratova tada izgledala. Mi to nikada nećemo saznati ali sa sigurnosti možemo reći da je jutra 14. oktobra 1806. godine maršal Davu sa svojim slavnim trećim korpusom bio na pravom mesto u pravo vreme i učinio pravu stvar za sebe, cara i Francusku. Može se zaključiti da je Davuova uloga u celokupnim Napoleonovim ratovima veoma važna i da je u velikom procentu on zaslужan za sve ono što je Napoleon uradio početkom 19. veka u Evropi.

LITERATURA

Almanach Impérial. Testu. 1810

Barton, P. (1921). Bernadotte And Napoleon: 1763–1810. London: John Murray.

⁶² Sveta Jelena je vulkansko ostrvo u južnom Atlantskom okeanu. Ime je dobila po svetoj Jeleni, majci cara Konstantina. UK Archives, (2009)

⁶³ Bernardina Eženi Dezire Bernadot je bila supruga kralja Karla XIV, kralja Švedske i Norveške i neko vreme je bila verenica Napoleona Bonaparte. Elgklou, (1995), str. 21

⁶⁴ Burton, (1921), str. 152

- Chambers, W., & Chambers, R. (1890) Davout, Louis Nicolas. Hamburg: German Book.
- Chandler, D. (1987). Napoleon's Marshals. New York: Macmillan.
- Chandler, David G. (1987). Napoleon's Marshals. London: Weidenfeld And Nicolson
- Chandler, G. (1973). The Campaigns Of Napoleon. New York: Scribner.
- Chandler, G. (1979). Dictionary Of The Napoleonic Wars. London: Arms And Armour Press. "Constitution Of St. Helena, Ascension And Tristan Da Cunha".
- Chandler, G. (2009). The Campaigns Of Napoleon. Simon And Schuster.
- Chenier, L. (1866). Davout, Duc D'auerstaedt. Paris.
- Chisholm, E. (1911). Davout, Louis Nicolas. Cambridge: Cambridge University Press.
- Connelly, O. (2006). Blundering To Glory: Napoleon's Military Campaigns. Maryland: Rowman & Littlefield.
- Crowdy, T. (2015). Napoleon's Infantry Handbook. London: Pen And Sword.
- Edouard D. (1919). The Coalition Of Europe Against Napoleon. American Historical Review Phillipson, C. (2008). Termination Of War And Treaties Of Peace.
- Elgklou, L. (1995). The Bernadotte Family. A Family Chronicle. Swedish: Trelleborg, skogs Boktryckeri.
- Elting, R. (1997) Swords Around A Throne, Boston: Da Capo Press
- Esposito, J., & ; Elting, R. (1999). A Military History And Atlas Of The Napoleonic Wars. London: Greenhill Books. Chandler, D. (1993). Jena 1806: Napoleon Destroys Prussia. Osprey.
- Fitzzumauroice, E. (1901). Charles William Ferdinand, Duke Of Brunswick: An Historical Study, 1735–1806. London: Longmans, Green, & Co.
- Fremont-barnes, G., & Fisher, T., (2004). The Napoleonic Wars: The Rise And Fall Of An Empire, Oxford: Osprey Publishing.
- Gallaher, J. (2000). The Iron Marshal: A Biography Of Louis N. Davout. London: Greenhill Books.
- Gažević, N. (1974). Vojna Enciklopedija (Tom 4). Beograd: Vojnoizdavački Zavod
- Georges B, (1997). La Grande Armée. New York: Arms And Armor.
- Hans, S. (1982). Germany Without Prussia: A Closer Look At The Confederation Of The Rhine. German Studies Review.
- Hulot, F. (2003). Le Maréchal Davout.paris: Pygmalion.
- Knight, C. (1858). "Davout, Louis Nicholas", Cyclopedias Of Biography Vols. London: Bradbury And Evans.
- Koch, W. (1978). A History Of Prussia. New York: Barnes & Noble Books.
- Louis, C. (1977). Les Maréchaux De Napoléon, Tallandier: Bibliothèque Napoléonienne.
- McNab, C. (2009). Armies Of The Napoleonic Wars. Oxford: Osprey Publishing.
- Nadolny, B. (1967). Louis Ferdinand. Düsseldorf.
- Peterson, D. (1995). Insects, Disease, And Military History: The Napoleonic Campaigns And Historical Perception. American Entomologist.
- Petre, L. (1914). Napoleon's Conquest Of Prussia 1806. John Lane Company.
- Schmidt, O. (2011). Armies Of The Napoleonic Wars. Pen And Sword.
- Schroeder, Paul W. (1994). The Transformation Of European Politics 1763–1848.
- Shosenberg, W. (2009). Napoleon's Double Knock-out Punch. New York: Military History.
- Six, G. (1934). "D'avout Ou Davout (Louis-nicolas Duc D'auerstaedt Et Prince D'eckmühl)". Dictionnaire Biographique Des Généraux Et Amiraux Français De La Révolution Et De L'empire: Paris: Librairie Historique Et Nobilaire.
- Smith, D. (2004). Napoleon In Russia, Concise History Of 1812, London: Pen & Sword Military.
- Tarle, E. (1942). Napoleon's Invasion Of Russia, 1812. New York: Oxford University Press.
- Thornton, J. (1968). Napoleon After Waterloo. England And The St. Helena Decision. Stanford: Stanford University Press.
- UK Archives. 2009.
- William, M. (1979). Horne, Alistair. Napoleon, Master Of Europe, 1805–1807.

ROLE OF MARSHAL DAVOUT IN BATTLES OF JENA AND AUERSTEDT

Author: HADŽI LUKA KRIVOKAPIĆ

e-mail: hadziluka02@gmail.com

Mentor: Assoc. Prof. Miroslav Pešić

Faculty of Philosophy, University of Niš

Introduction: Louis-Nicolas Davout (May 10, 1770–June 1, 1823), better known as Davout, First Duke of Auerstedt and First Duke of Eckmühl, was a French military commander and Marshal of the French Empire who participated in the French Revolutionary Wars and the Napoleonic Wars. His talent for commanding the army, organizational skills, discipline, and reputation earned him the nickname “The Iron Marshal” (Le Maréchal de fer). In this paper, the emphasis will be on Marshal Davout’s participation in the Battle of Auerstedt (1806), in which his corps single-handedly defeated the main body of the enemy’s army and secured victory.

Aim: The aim of this paper is to show and draw attention to the crucial role played by Marshal Davout in the Battle of Auerstedt.

Materials and Methods: Due to few domestic sources and publications, in the preparation of this article, I mainly relied on French and English literature published at the beginning of the 20th century, which is widely available in digital format. I have also made use of original eyewitness accounts and original military records, which are available in digital format.

Result: As a result of the research, it can be said that the role of Marshal Davout in the Battle of Auerstedt was crucial and very important for the outcome of the event.

Conclusion: It can be concluded that Davout’s role in all of Napoleon’s wars is very important and that he is largely responsible for everything that Napoleon did at the beginning of the 19th century in Europe.

Keywords: Marshal Davout; Napoleon’s War; Battle of Jena; Battle of Auerstedt; Prussian Campaign

CRKVA I DRŽAVA DANAS: FORMULA SIMBIOZE (NA PRIMERU SRBIJE)

Autor: ARTEM POPOV

e-mail: compteprincipal@mail.ru

Institut za humanističke nauke

Severnokavkaski federalni univerzitet

Uvod: U savremenom svetu malo država poklanja dužnu pažnju mogućnostima za dijalog i posredovanje između vlasti i stanovništva zemlje. Te mogućnosti može da pruži upravo crkva, ukoliko država uspe da stvori okruženje u kome sekularne i duhovne vlasti mogu mirno koegzistirati. U ovom radu se govori o odnosu vlasti Republike Srbije i Srpske pravoslavne crkve, uslovima za formiranje ovih odnosa i njihovom trenutnom stanju. Autor ne pokušava da proceni postupke političkih ili duhovnih lidera Srbije, kao ni da predviđa motive njihovog delovanja, već samo analizira postojeće stanje i daje primere saradnje države i Crkve, koja pomaže u održavanju stabilnosti društveno-političkog sistema koji se razvio u državi.

Cilj: Svrha ovog rada jeste ukazanje na pozitivne posledice po društveno-politički život zemlje, koje prate uspostavljanje harmoničnih odnosa između države i Crkve, kao i ukazanje na potrebu uspostavljanja takvih odnosa u društvu sa prisustvom istorijski utvrđenih tradicionalnih vrednosti.

Materijal i metode: U procesu izvođenja istraživanja korišćena je analiza, sinteza i poređenje širokog spektra naučnih radova, književni i medijski izvori koji se odnose na problematiku koja se razmatra.

Rezultati: U radu se ispituje istorijat uspostavljanja državno-konfesionalnih odnosa u Srbiji i njihovo današnje stanje, daje se opravdanje za potrebu uspostavljanja harmonične prirode ovih odnosa, kao i njihov pozitivan uticaj na državu i društvo u celini.

Zaključak: Na kraju rada konstatiše se da harmonični i saradnički odnosi uspostavljeni između Crkve i države omogućavaju izglađivanje eventualnih protivrečnosti između Vlade i stanovništva, pomažu u konsolidaciji društva, ali i doprinose poboljšanju postizanja zajedničkih ciljeva kako unutar tako i van države.

Ključne reči: Država; državno-konfesionalni odnosi; klerikalizam; simfonija vlasti; Srpska pravoslavna crkva.

UVOD

Crkva, kao generalizovani pojam koji obuhvata sve hrišćanske konfesije istorijski zastupljene u Evropi, jedna je od ključnih komponenti zajedničke evropske kulture, što omogućuje da pitanje državno-konfesionalnih odnosa ostane aktuelno vekovima. Ovo pitanje ne napušta dnevni red ni u ovom trenutku.

U savremenoj Evropi predstavljeni su različiti modeli odnosa između države i crkve: od prisustva zvanične religije u državi (kao zemlje Evropske unije (u daljem tekstu: EU) – po ovom modelu se mogu posmatrati Danska, Grčka, Finska i Malta – preko velikih zemalja

koje nisu članice EU ali imaju državnu religiju – izdvajamo Veliku Britaniju¹, Island i Norvešku – do potpunog odvajanja države od crkve – istaknuta ilustracija takvog modela je Francuska, čiji su mislioci dali značajan doprinos razvoju samog koncepta sekularizma. Kao primjeri mogu se takođe navesti i Holandija i Češka Republika).

Ipak, postoji niz trendova u verskom životu jednog broja evropskih država koji se ne mogu zanemariti:

„Dechristianizacija“, koja se manifestuje u smanjenju broja sledbenika hrišćanskih denominacija i posledičnom smanjenju broja hrišćanskih zajednica;

Težnja da se istorijsko iskustvo i tradicionalni stavovi evropskog društva prilagode novim zahtevima vezanim za posledice tekuće migracione krize od 2015. godine;

Povećanje broja sledbenika islama, najvećim delom povezano sa preseljavanjem izbjeglica iz zemalja Bliskog istoka, što povlači za sobom jačanje uloge ove religije u društvenim i političkim procesima u Evropi (Robbers, 2019).

Pogrešno bi bilo verovati da su ovi trendovi, kao i njihovo spontano usvajanje, nešto što se podrazumeva, a ne rezultat nepromišljenog delovanja pojedinih država koje nisu pravilno procenile posledice donetih odluka po tradicionalno uspostavljen sistem vrednosti.

Kao primer kako je država krenula racionalnijim putem u građenju odnosa sa Crkvom, valjalo bi navesti Srbiju, budući da je Srbija jedna od retkih zemalja na evropskom kontinentu² u čijem političkom, društvenom i, pre svega, duhovnom životu, hrišćanska crkva u celini i Pravoslavna crkva posebno su odigrale kolosalnu ulogu tokom većeg dela njena postojanja i nastavljuju da igraju ovu ulogu do danas. I pored toga što su jednostavno poistovećivanje sebe sa nekom od konfesija, što je samo jedan od elemenata kulturne samoidentifikacije pojedinca, koja se čoveku uglavnom usađuje još u detinjstvu, i aktivna verska praksa³, očigledno različiti pojmovi koje bi trebalo razlikovati, posebno u savremenom svetu, sama činjenica da značajan deo stanovništva države smatra sebe pripadnicima određene religije (u Srbiji hrišćanima sebe smatra 86,6% stanovništva, od čega 81,1% stanovništva su pravoslavci⁴) pri proceni uticaja koji verske institucije mogu imati na formiranje javnog mnjenja i drugih faktora koji određuju odnos stanovništva i vlasti *a priori* ne može biti nevažna i stoga, štaviše, potpuno zanemarena.

Svrha ovog rada je jasnije sagledavanje posledica po sfere javnog života države koje mogu da prate uspostavljanje harmoničnih odnosa između svetovne i duhovne vlasti, radi čega se daje pregled istorije uspostavljanja državno-konfesionalnih odnosa u Republici Srbiji i uslove za nastanak ovih odnosa, radi se analiza trenutnog stanja poslova u ovoj oblasti i razmatraju se dalji izgledi za razvoj saradnje države i crkve u Srbiji.

ISTORIJA USPOSTAVLJANJA DRŽAVNO-KONFESIONALNIH ODNOSA U POSTTITOVSKOJ SRBIJI

Za jasnije razumevanje sadašnjeg stanja državno-konfesionalnih odnosa u Srbiji, vredi se ukratko osvrnuti na istoriju i uslove za uspostavljanje ovih odnosa.

¹ Od svih sastavnih delova Velike Britanije, samo u Engleskoj je prisutna državna religija koja je priznata kao anglikanska crkva.

² Postoje različita mišljenja o tome da li je Evropa poseban kontinent ili samo zapadni deo superkontinenta – Evroazije, ali u ovom radu, zbog istorijskih i kulturoloških razlika, i da bi se istakla činjenica da je hrišćanstvo uopšte, a pravoslavlje posebno, dostiglo vrhunac svog razvoja upravo u ovom delu sveta, između Evrope i Azije pravi se razlika.

³ Pod aktivnom verskom praksom se podrazumeva obrazac ponašanja vernika koji se striktno pridržava propisa verskog kulta koji je ustanovila crkva i u skladu sa njima prilagođava ritam svog života (Hervieu-Léger, 1999).

⁴ Podaci popisa stanovništva, domaćinstava i stanova Srbije po veroispovesti, maternjem jeziku i nacionalne pripadnosti po starosti (2022).

Postepeni preporod Srpske pravoslavne crkve (u daljem tekstu: SPC) počinje nakon smrti Josipa Broza Tita, za vreme čije vladavine je ona, kao i druge hrišćanske crkve zastupljene na teritoriji Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, bila prinuđena da bude u pasivnom stanju⁵ i nije aktivno učestvovala u društveno-političkim dešavanjima ni u Srbiji posebno, ni u jugoslovenskoj državi u celini, ograničavajući se najvećim delom na bogoslovске aktivnosti, verske obrede i epizodnu interakciju sa vlastima (Ćirić, 2012). Stanje crkve u to vreme može se opisati rečima Mirka Đordjevića (2013): „Pod komunizmom crkva je bila marginalizovana, potisnuta iz javnosti i svedena na uzak prostor između porte i oltara.“ Situacija se značajno menja u poslednjim godinama postojanja socijalističke Jugoslavije, kada SPC počinje da se vraća na političku scenu, što se dešava uz podršku lidera koji su došli na zamenu J. B. Tita. Naročito se u tom pogledu ističe doprinos Slobodana Miloševića, iako se priznaje da takva saradnja ubedjenog ateista Miloševića sa verskom institucijom nije omogućila potpuno oživljavanje crkve, ali je ipak bila važan korak ka njenom preporodu (Nikolić, 2008). Od početka devedesetih godina, Crkva se sve više uključuje u politički život zemlje i obližnjih teritorija, što se često povezuje sa imenom novoizabranoг patrijarha srpskog Pavla. Proces vraćanja SPC učešću u društvenim i političkim događajima na teritoriji Srbije i regionala nastavlja se u kontekstu krvavih ratova na tlu bivše Jugoslavije, tokom kojih je važnu ulogu odigrala i činjenica diferencijacije stanovništva novonastalih država na verskoj osnovi (Hayden, 2002), i kolosalnih društveno-političkih preokreta koji se dešavaju u srpskom društvu u to vreme. Upravo na prevazilaženje posledica ovih preokreta, kao i na stabilizaciju stanja u državi, bila je usmerena politika Vlade Srbije početkom dvehiljadnih godina, kada je bio izvršen niz promena u cilju jačanja saradnje sa SPC. U ovo vreme, u škole se vraća veronauka, čiji su poslednji elementi u zemlji bili ukinuti pedesetih godina prošlog veka⁶, u sistem visokog obrazovanja vraća se teološko obrazovanje⁷, 2001. godine uvedeno je prisustvo sveštenika u vojnim institucijama, koji su, prema rečima nekih autora, u stvari bili duhovni posrednici između države i vojnika, obavljajući funkciju „komesara za ideološka pitanja“ (Đordjević, 2001), a nešto kasnije, početkom desetih godina, u oružane snage, uz predstavnike drugih verskih zajednica, vraćaju se mesta i vojnih sveštenika⁸. Pored toga, 2001. godine, na inicijativu tadašnjeg predsednika Vlade Srbije Zorana Đindjića i sa blagoslovom patrijarha Pavla, aktivno su nastavljeni radovi na izgradnji Hrama Svetog Save, u vezi sa čime je bio osnovan Konzorcijum za finansiranje izgradnje Hrama, a i obnovljeno Društvo za podizanje Hrama, koje je prestalo sa radom 1941. godine, s dolaskom Drugog svetskog rata na prostore Jugoslavije (Ivanović, 2020). Kao rezultat toga, već 2004. godine bili su završeni radovi na eksterijeru Hrama i on je zvanično otvoren. Osim toga, 2006. godine, samo u Beogradu je izgrađeno osam novih crkava, dok je devet drugih pripremljeno za izgradnju (Radić & Vukomanović, 2014). U to vreme sprovodi se i niz drugih transformacija u okviru saradnje države i Crkve, na tragu kojih se počinje ozbiljno razgovarati o mogućnosti uspostavljanja pravoslavlja kao državne religije. Konkretno, predstavnici Kancelarije za veronauku pri srpskoj Patrijaršiji izjavili su da bi „država morala da zaštitи svoju bit i naciju, i u tom cilju bi morala pravoslavlje da proglaši državnom religijom, odnosno, da naša država treba da

⁵ Po završetku Drugog svetskog rata, nova vlast je pokušavala da pridobije lojalnost crkve kako bi se legitimisala u očima srpskog stanovništva i u početnoj fazi je uspela da poboljša odnose sa SPC, ali su šezdesetih godina Crkva i država ušle u direktnu konfrontaciju, koja je posebno bila izražena u odbijanju priznanja Maqedonske pravoslavne crkve, koju je podržala tadašnja jugoslovenska vlast kao autokefalu (Curtis, 1992).

⁶ Odlukom Vlade, veronauka je uvedena u osnovne i srednje škole u Srbiji kao izborni predmet 2001. godine (Kuburić & Vukomanović, 2005).

⁷ Vladiom Srbije je 2004. godine doneto rešenje da Bogoslovski fakultet vrati u sastav Univerziteta u Beogradu, čime je okončano više od pedeset godina stvarnog odsustva visokog teološkog obrazovanja u zemlji.

⁸ 2011. godine potpisani je sporazum između Ministarstva odbrane Republike Srbije i predstavnika verskih zajednica, kojim su u oružane snage vraćeni verska služba i vojni sveštenici sa činom oficira.

se verifikuje kao pravoslavna država“ (Petakov, 2006).

Konačno, 2006. godine, nakon duge javne rasprave, bio je usvojen Zakon o crkvama i verskim zajednicama, koji je, iako je pretrpeo značajne izmene zbog otvorenog protivljenja njegovom donošenju od strane nevladinih organizacija i jednog broja intelektualaca, budući da su njegova početna izdanja dodelila SPC niz značajnih privilegija (Vukomanović, 2008), zapravo učvrstio status SPC kao *primus inter pares*, prepoznajući njenu izuzetnu istorijsku, državotvornu i civilizacijsku ulogu u oblikovanju, očuvanju i razvijanju identiteta srpskog naroda (Zakon o crkvama i verskim zajednicama, 36/2006).

Prisustvo verskih zajednica u dnevnoj politici, njihova tesna povezanost sa državnim institucijama – civilnim i vojnim – i njihov medijski položaj stvorili su pozitivne uslove za strateški napredak ovih organizacija (Radić & Vukomanović, 2014).

Možemo govoriti o različitim ciljevima kojima su ovih godina težili predstavnici ove ili one vlade, ali, uprkos različitim motivima njihovog delovanja, podrška koju je država pružila crkvi dovodi do toga da SPC počinje da igra najistaknutiju ulogu u društveno-političkom životu Srbije. Nemoguće je ne primetiti činjenicu da Crkva bila svojevrsni rezervoar kulturnih vrednosti i kolektivnog sećanja, simbolična sila neophodna za izgradnju novog nacionalnog, grupnog i individualnog identiteta (Nascimento, 2005). Odnose koji su se razvili između države i crkve u ovom periodu neki istraživači nazivaju „simfonijom“ (Nikolić, 2008), po analogiji sa pravoslavnim principom simfonije vlasti, koji se sastoji u tome da svetovne i duhovne vlasti ostaju u stanju harmonije i sinergije. Naravno, može se raspravljati o tome da li je moguće uporediti sadašnji položaj pravoslavne crkve u Srbiji sa položajem koji je ona imala u Vizantijskom carstvu ili u Kraljevini Srbiji, za koje je poštovanje ovog principa bilo tipično (Nikolić, 2008). Takođe, može se pomenuti i Jugoslavija pre društvenih prevrata druge polovine 20. veka, u kojoj je pravoslavlje, iako nije bilo državna religija, što je slučaj i u savremenoj Srbiji, imalo važnu ulogu u domaćim političkim procesima, a ovaj period uglavnom karakteriše plodonosan i dobar odnos između crkve i države (Ćirić, 2012). Međutim, važnost koraka koji bi mogli da pomognu uspostavljanju ovakvih odnosa primetio je i sam patrijarh Pavle u svom intervjuu 2002. godine: „Smatramo da je najbolji odnos između države i crkve onaj koji je već bivao i pre, to je simfonija – saglasnost između države, odnosno društva i crkve.“

Jačanje pozicije crkve, koje se odigralo velikom brzinom, može se povezati sa rastom tradicionalističkih i konzervativnih uverenja kao odgovorom na društvenu krizu i promene u ekonomskom sistemu, značajne društvene promene, kao i demokratske transformacije koje su omogućile slobodno izražavanje religioznosti i kardinalne promene u odnosu države prema crkvi ističući njezin društveni značaj i ideološku funkciju (Joksimović, 2005).

VAŽNOST ODRŽAVANJA HARMONIČNIH ODNOSA IZMEĐU DRŽAVE I CRKVE

Pre nego što se počne sa razmatranjem trenutnog stanja državno-konfesionalnih odnosa u Srbiji, treba ukazati na značaj održavanja harmonije i međusobnog razumevanja u ovim odnosima za savremenu srpsku državu.

Kao što je ranije pomenuto, istorija Srbije je najvećim delom istorija neraskidive veze između države, naroda i crkve, što ima dovoljan broj potvrda koje pruža istorijska nauka. U ne tako davnjoj prošlosti, ovu tezu može potvrditi i to koliko se brzo SPC vraća učešću u javnom i političkom životu zemlje nakon perioda dominacije usađenog ateizma u ovim procesima. Važnost uloge koju pravoslavlje, iz objektivnih razloga, može da ima u odnosu vlasti i naroda shvatili su i političari, koji su aktivno podržavali SPC, počev od kraja osamdesetih godina prošlog veka, a u najvećoj meri – početka 21. veka, kada se dešava niz važnih transformacija u državnoj politici prema verskim institucijama i posebno prema pravoslavnoj crkvi.

Crkva u savremenoj realnosti može biti ako ne ključna, onda svakako jedna od ključnih karika u posredovanju između države i javnosti, budući da je ona i društveno značajna institucija i kulturno-istorijski identifikator „srpstva“ kao takvog⁹. Tako, odbranom stavova pravoslavlja kao vere – jednog od najvažnijih elemenata nacionalnog¹⁰ i kulturnog identiteta srpskog naroda – i SPC kao institucije, predstavnici svetovne vlasti stiču pouzdanog i delotvornog posrednika u odnosima i izgradnji dijaloga između države i stanovništva. Saradnja sa crkvom kao institucijom sa značajnim stepenom uticaja u društvu može pružiti znatnu pomoć državnim strukturama ne samo u sprovođenju domaćih političkih odluka već i u izgradnji spoljnopoličkog kursa, o čemu će biti reči kasnije.

SADAŠNJE STANJE DRŽAVNO-KONFESIONALNIH ODNOSA U SRBIJI

Iako su već prošle dve decenije od uspostavljanja „simfonije“ u odnosima svetovne i duhovne vlasti, a unutrašnja i spoljna politika Srbije uspele da se promene nekoliko puta, značajnijih promena nije bilo ni u stavovima koji je zauzela Crkva, ni u samoj činjenici njene skladne koegzistencije i saradnje sa državom, što se može ilustrovati i izjavom predsednika zemlje Aleksandra Vučića: „Srbija je sekularna država, ali je crkva jedna od najvažnijih institucija u našoj zemlji.“¹¹

Mogućnosti crkve kao društvene institucije, kao i posledice po državnu vlast koja sledi ovaj ili onaj model odnosa koji ona gradi sa crkvom, direktno zavise od poverenja stanovništva zemlje u ovu instituciju. S tim u vezi, prilikom razmatranja trenutnog stanja državno-konfesionalnih odnosa, posebnu pažnju treba obratiti na nivo poverenja u SPC u savremenom srpskom društvu. SPC decenijama zauzima jednu od vodećih pozicija po stepenu poverenja stanovništva države u svoje delovanje u odnosu na druge institucije zastupljene u zemlji. Uprkos činjenici da nivo poverenja može da varira u zavisnosti od različitih faktora, on i dalje ostaje prilično stabilan – Crkva samouvereno zauzima prvo ili drugo mesto u rejtingzima na osnovu rezultata socioloških istraživanja. Da bismo potvrdili ove reči, možemo navesti sledeće objave u medijima i naučne publikacije, koje pokrivaju rezultate istraživanja u ovoj oblasti:

U članku koji je Radio Slobodna Evropa objavio 2007. godine predstavljeni su rezultati istraživanja koje je sprovedla agencija „Stratedžik marketing“, prema kojem 58 odsto ispitanih građana Srbije izražava poverenje u SPC¹².

Istraživanje Centra za slobodne izbore i demokratiju iz 2009. takođe potvrđuje da Crkva nastavlja da prednjači u pogledu održavanja poverenja građana, uprkos blagom padu poverenja u procentima¹³.

Situacija prolazi kroz određene promene 2010. godine, kada je, prema studiji agencije „Galup“, Crkva na svom mestu bila zamjenjena vojskom, ali ipak SPC i dalje ostaje

⁹ Patrijarh Porfirije u Banjaluci: SPC je očuvala srpski identitet. (2023). *Banjaluka 24* (preuzeto 20. maja 2023 sa <https://banjaluka24.media/patrijarch-porfirije-u-banjaluci-spc-je-ocuvala-srpski-identitet/>).

¹⁰ Pripadnost pravoslavnoj crkvi smatra se ključnom komponentom srpskog identiteta, na šta ukazuju u svom radu Cvetkovska Ocokoljić i Cvetkovski (2010). Slično mišljenje iznosi i bivši ministar vera i dijaspora Republike Srbije Srđan Srećković, prema čijim rečima je u srpskom narodu nacionalni i verski identitet iz-jednačen.

¹¹ Vučić o odnosu sa SPC: „Srbija je sekularna država, ali je crkva jedna od najvažnijih institucija u našoj zemlji.“ (2023). *Novosti* (preuzeto 20. maja 2023 sa <https://www.novosti.rs/c/vesti/politika/1227575/najnovije-vesti-aleksandar-vucic-spc>).

¹² Bojović, Ž. (2007). Poverenje u Crkvu i predsednika. *Radio Slobodna Evropa* (preuzeto 10. juna 2023 sa <https://www.slobodnaevropa.org/a/718805.html>).

¹³ Matović, D. (2009). Najviše se veruje mantiji i uniformi. *Politika* (preuzeto 10. juna 2023 sa <https://www.politika.rs/sr/clanak/91239/Najvise-se-veruje-mantiji-i-uniformi>).

institucija sa visokim nivoom poverenja među građanima¹⁴. Prema podacima iznesenim u radu Kuburić i dr. (2013), te godine je procenat poverenja u SPC kao instituciju među ispitanicima bio 65 odsto.

Istraživanje „Stratedžik marketinga“ iz 2013. godine pokazalo je da se Crkva drži na svom mestu. Prema rezultatima anketa, 41 odsto ispitanih ima poverenje u ovu instituciju, u čime ona popušta samo vojsci sa 42 odsto popularnosti¹⁵.

Do 2017. godine slika je ista kao i ranije: prema istraživanju agencije „Dip Lajv“, SPC je sa 54 odsto poverenja među ispitanicima tek neznatno inferiorna u odnosu na vojsku, ali i dalje ostaje na vodećim pozicijama sa primetnim jazom u odnosu na druge institucije¹⁶.

Tendencije koje se zapažaju u srpskom društvu u celini, donekle se zadržavaju i među mladima. Istraživanje koje je 2022. godine sprovela Krovna organizacija mlađih pokazuje da, uprkos opštem trendu nepoverenja u institucije među mlađom generacijom, ispitanici najveće poverenje iskazuju vojsci i crkvi, sa prosečnim ocenama 2,88, odnosno 2,72 od 5. Što se tiče ličnosti na čelu institucija, najveću prosečnu ocenu 2,71 od 5 dobio je poglavar SPC patrijarh Porfirije. Važno je napomenuti da je, u poređenju sa sličnim istraživanjem iste organizacije od pre pet godina, Crkva značajno ojačala svoju poziciju¹⁷.

Pitanju poverenja građana Srbije u delovanje SPC je posvećena je pažnja i u istraživanju Maksimović (2017), prema kojem je 21,4 odsto ispitanika pokazalo veoma veliko poverenje, a 37,4 odsto ispitanika izjasnilo se o velikom poverenju u navedenu instituciju, dok je samo 9 odsto ispitanika govorilo o nedostatku ikakvog načelnog poverenja.

Dakle, na osnovu studija različitih agencija i istraživača sprovedenih u različitim godinama među različitim grupama stanovništva, vidimo da je u savremenoj realnosti SPC institucija kojoj veruje značajan broj građana Srbije – ovaj trend traje godinama, što određuje sposobnost crkve da utiče na javno mnjenje i procese koji se odvijaju kako unutar države tako i van nje, ako se dotaknemo pitanja koja su neposredno u nadležnosti ove institucije. Crkva učestvuje u rešavanju pitanja koja se tiču većine stanovništva zemlje, što im u kontekstu saradnje sa državom omogućava postizanje zajedničkih ciljeva. Ali, kako se ovo manifestuje?

Prema rečima Darka Tanaskovića, današnja Srbija se susreće sa ozbiljnim poteškoćama u nastojanju da sačuva svoje temeljne nacionalne, pa i egzistencijalne interese u iznova krajnje nepovoljnim međunarodno političkim prilikama¹⁸. To se odnosi i na dešavanja u samoj Srbiji i van njenih granica. S tim u vezi, jedan od prioriteta jeste pitanje očuvanja ideološkog nacionalnog jedinstva i očuvanja srpskog nacionalnog identiteta kao takvog. Ovde SPC može i igra važnu ulogu kao predstavnik pravoslavlja, jednog od ključnih temelja svesti srpskog naroda, ali i kao svojevrsni ideoleski glasnogovornik koji daje odgovore na pitanja koja se tiču stanovništva i predlaže načine za njihovo rešavanje. U areni „borbe za umove“ Crkva i država nastupaju kao saveznici na putu ka ostvarivanju zajedničkog cilja – održavanja stabilnosti i okupljanja društva oko ideje, koja je u ovom slučaju srpski identitet i pravoslavna vera kao njegov integralni deo.

¹⁴ Vojska i crkva institucije koje uživaju najviše poverenja. (2010). *Blic* (preuzeto 10. juna 2023 sa <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/vojska-i-crkva-institucije-koje-uživaju-najviše-poverenja/7ljh50f>).

¹⁵ Istraživanje: Srbi veruju vojsci i crkvi. (2013). *Telegraf*. (preuzeto 10. juna 2023 sa <https://www.telegraf.rs/vesti/767184-istraživanje-srbi-veruju-vojsci-i-crkvi>).

¹⁶ U šta Srbi najviše veruju? Na kom je mestu crkva, a gde je vojska. (2017). *Telegraf*. (preuzeto 10. juna 2023 sa <https://www.telegraf.rs/vesti/2779254-u-sta-srbi-najviše-veruju-na-kom-je-mestu-crkva-a-gde-je-vojska>).

¹⁷ Istraživanje: SPC jedina institucija u koju je poraslo poverenje mlađih. (2022). *Novi Standard*. (preuzeto 10. juna 2023 sa <https://standard.rs/2022/08/12/istrazivanje-spc-jedina-institucija-u-koju-je-poraslo-poverenje-mladih/>).

¹⁸ Munjin, B. (2022). Darko Tanasković: Od svih nacionalnih institucija, SPC uživa najveće poverenje. *P-portal*. (preuzeto 10. juna 2023 sa <https://p-portal.net/darko-tanaskovic-od-svih-nacionalnih-institucija-spc-uziva-najvece-poverenje/>).

Više „prizemnih“ pitanja, u čijem rešavanju saradnja države i Crkve treba da igra važnu ulogu, jesu pitanje povećanja nataliteta u zemlji, pitanje rešavanja porodičnih problema, koji su među najčešćim pojavama u savremenom svetu, i pitanje borbe za zdravu naciju, koja se sastoji u suzbijanju destruktivnog uticaja, posebno na mlade, kao i niz drugih faktora. Kao institucija sa jednim od najviših nivoa poverenja među predstvincima svih generacija, a istovremeno imajući ogroman potencijal za ideološki rad, Crkva se čini kao efikasan partner u rešavanju ovih problema.

S druge strane, treba obratiti pažnju na pitanja koja su na preseku interesa srpske države, srpske javnosti i srpske crkve i koja izlaze iz okvira unutrašnjih problema. Nesumnjivo, sama činjenica da u ovom slučaju crkva i država nastupaju kao jedinstveni front i drže se jedinstvenog stava doprinosi bližoj konsolidaciji društva, što ne može a da ne utiče blagotvorno na unutrašnje i spoljašnje procese. Uprkos činjenici da je lista ovakvih pitanja duga i, iz objektivnih razloga, može da se menja tokom vremena, u kontekstu poslednjih godina razmotrićemo samo dva primera, koji su među najrezonantnijim i najbolnjim za srpsko društvo.

Kao prvi slučaj, po našem mišljenju, treba uzeti u obzir događaje koji su se nedavno razvili u vezi sa situacijom u Crnoj Gori, kada je 2019. godine Vlada ove države predstavila Predlog zakona o slobodi veroispovesti ili uverenja i pravnom položaju verskih zajedница, koji je u stvari predstavljaо direktni atak na položaje SPC u zemlji, što je označilo početak verske krize – do sada bez presedana u istoriji moderne Evrope. Uprkos činjenici da istorija sukoba ima duboke korene, događaji poslednjih godina izazvali su najširi javni i politički odjek kako u samom regionu, tako i u Evropi u celini. Masovni protesti održani uz učešće SPC, koji su zahvatili i samu Srbiju, doveli su do povlačenja Zakona o veroispovesti i pobede koalicije opozicionih stranaka na izborima za Skupštinu 2020. godine, koje su uglavnom prosrpske i koje SPC aktivno podržava. Štaviše, u avgustu 2022. godine, nakon duže rasprave između SPC, koju je predstavljaо patrijarh Porfirije, i Vlade Crne Gore, koju je predstavljaо premijer Dritan Abazović, potpisana je Temeljni ugovor kojim su, između ostalog, obezbeđena prava SPC u zemlji, SPC se daju javnopravna ovlašćenja i otvorena je mogućnost uvođenja veronauke u javnim obrazovnim ustanovama¹⁹.

Na ovom primeru možemo videti sledeće: socijalna institucija sa visokom podrškom u Srbiji i širokom saradnjom sa državom deluje kao politički akter i deluje ne samo na teritoriji Srbije već i na teritoriji države koja je istorijski tesno povezana sa njom, pre svega, u kulturnom pogledu ali i u održavanju stabilnosti za koju je Srbija prilično zainteresovana. Time crkva pokazuje svoju sposobnost da štiti interes srpskog/pravoslavnog stanovništva van Srbije, sposobnost da utiče na donošenje političkih odluka, čime njen delovanje odjekuje interesima srpske države.

Egzistencijalno i, možda, ključno pitanje savremene Srbije, koje se decenijama nalazi na dnevnom redu, nesumnjivo je pitanje Kosova i Metohije i stoga bi bilo logično da se ovo pitanje razmatra u kontekstu trenutnog stanja državno-konfesionalnih odnosa u zemlji. Pre svega, vredi istaći principijelan stav SPC o Kosovu i Metohiji, izrečen u saopštenju sa zasedanja Svetog arhijerejskog sabora u maju 2019. godine: „Neprihvatljiva je bilo kakva izmena statusa Kosova i Metohije, koja vodi ili priznaju Kosovo kao nezavisne države ili bilo kojoj varijanti teritorijalne podele, bez koje nije moguće razgraničenje.“²⁰ Uglavnom, ovaj imperativ podržavaju široki slojevi stanovništva Srbije (ne treba potcenjivati i doprinos SPC aktivizaciji nacionalne svesti i mobilizaciji društva u proteklih trideset godina), a takođe, iako se ponekad mogu čuti suprotstavljenja mišljenja, od strane vlade države.

¹⁹ Janković, S. (2022). Vlada Crne Gore usvojila Temeljni ugovor sa SPC, Abazović gubi podršku većine. *Radio Slobodna Evropa*. (preuzeto 10. jula 2023 sa <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-temeljni-ugovor-teksst-spc/31934243.html>).

²⁰ Čalija, J. (2021). Nedvosmislen stav SPC o Kosovu i Metohiji. *Politika*. (preuzeto 15. juna 2023 sa <https://www.politika.rs/scc/clanak/473543/Nedvosmislen-stav-SPC-o-Kosovu-i-Metohiji>).

Od početka ove godine uveliko se raspravlja o tzv. francusko-nemačkom planu za Kosovo, koji je rukovodstvo zemlje stavio pred potrebu donošenja konkretnih odluka. Između ostalog, uslovi predloženog plana zahtevaju da Srbija *de facto* prizna nezavisnost samoproglašene države²¹, što je neprihvatljivo i nalazi se u suprotnosti sa stavom kojeg se Srbija drži već dugi niz godina. Uprkos pesimističnim prognozama, ovaj predlog do sada nije zvanično usvojen. Sa stavom Vlade Srbije odjekuje i stav SPC, budući da obe institucije teže stabilizaciji prilika u regionu (pozicija Crkve ovde proizilazi iz hrišćanskog morala), ali se protive bilo kakvima koracima koji bi pomogli u uspostavljanju nezavisnosti ovog ustavnog dela srpske države. Ovakav međusobni stav može se uspešno okarakterisati rečima patrijarha srpskog Porfirija:

„Očuvanje Kosova i Metohije u granicama Republike Srbije je ustavna obaveza i imperativ kako za Crkvu tako i za državu; rukovodstvo Srbije i predsednik Aleksandar Vučić neće i ne može pristati ni na kakva uslovljavanja koja imaju za cilj uspostavljanje nezavisnosti Kosova i Metohije; Srpska Pravoslavna Crkva je za saživot u miru i međusobnom razumevanju, u skladu sa međunarodnim pravom, svih građana koji žive na Kosovu i Metohiji.”²²

Puna saglasnost između crkve i države manifestovala se i u kontekstu nemira na severu Kosova koji su započeli u maju ove godine, a vezanih za odgovor srpskog stanovništva pokrajine na postupke lokalnih vlasti. S tim u vezi, vredi razmotriti događaje koji su se odigrali na Vidovdan – pravoslavni praznik značajan u životu Srba. Nešto ranije, 27. juna, na skupu u Gračanici, funkcioneri „Srpske liste“²³ objavili su „Vidovdansku deklaraciju“, u kojoj su izneti zahtevi kosovskih Srba. Dan kasnije, tu je prisustvovao i patrijarh Porfirije, služeći prazničnu liturgiju. Na vidovdanskim manifestacijama koje su zajednički organizovali SPC i Vlada Srbije, predstavnici Crkve i države ponovili su stav o jedinstvu Srba oko pitanja Kosova i Metohije²⁴. Posle događaja koji su se odigrali u maju i junu, dokazujući nesposobnost vlasti samoproglašene republike da bar izgrade konstruktivni dijalog sa Srbima regionala i neprihvatljivost za Srbe otcepljenja dela svoje teritorije, što potvrđuju i izjave svetovnih i duhovnih lidera, može se dugo raspravljati o mogućnosti sprovođenja plana koji bi uzdrmao temelje same srpske državnosti.

KONTRADIKCIJE IZMEĐU DUHOVNE I SVETOVNE VLASTI

Iznoseći tezu o harmonističkoj prirodi odnosa države i crkve u savremenoj Srbiji i navodeći relevantne primere, ne može se ne pomenuti i druga strana medalje, koja se sastoji od niza sukoba između pojedinih arhijereja SPC sa aktuelnom vlašću. Kao glavno pitanje koje je od početka 21. veka bilo uzrok nesuglasica između predstavnika Crkve i vlasti i ostalo do danas, treba istaći želju Vlade Srbije za bližom saradnjom sa EU i NATO paktom kojоj se protivi većina stanovništva države i u kojoj je podržavaju crkveni jerarsi.

Najzapaženiji i najzvučniji sukobi između predstavnika SPC i srpske vlasti su vezani

²¹ Prema objavljenom tekstu Predloga sporazuma o normalizaciji odnosa Kosova i Srbije, Srbija polazi od toga da ne može da predstavlja Kosovo u međunarodnoj sferi, da nastupa u njegovo ime i da se ne meša u članstvo Kosova u međunarodnim organizacijama (*Agreement on the path to normalisation between Kosovo and Serbia*).

²² Episkop bački Irinej: Srpska Pravoslavna Crkva prva objavila stav o takozvanom francusko-nemačkom planu za Kosovo i Metohiju. (2023). *Zvaničan sajt Srpske pravoslavne crkve*. (preuzeto 15. juna 2023 sa <https://spc.rs/episkop-backi-irinej-srpska-pravoslavna-crkva-prva-objavila-stav-o-takozvanom-francusko-nemackom-planu-za-kosovo-i-metohiju/>).

²³ Politička stranka koja predstavlja srpsku manjinu u skupštini tzv. Republike Kosovo. Blisko je povezana sa Vladom Srbije i *de facto* vladajućom Srpskom naprednom strankom.

²⁴ Na Vidovdan poruke vrha Srbije i SPC o jedinstvu Srba oko Kosova. (2023). *Radio Slobodna Evropa*. (preuzeto 10. jula 2023 sa <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-spc-vidovdan-porfirije-vucic-selakov-ic/32480462.html>).

za imena mitropolita crnogorsko-primorskog Amfilohija (Radovića) i episkopa zahumsko-hercegovačkog i primorskog Atanasija (Jevtića), dakle, da bismo upotpunili sliku državno-konfesionalnih odnosa, razmotrićemo ih.

Razmatrajući sukobe između države i crkve (tačnije, njenih pojedinačnih predstavnika) u kontekstu predmeta ovog rada, vredi početi sa događajima koji su se aktivno odvijali 2012–2013. Događaji ovog perioda direktno su vezani za Briselski proces²⁵, koji izravno utiče na najbolniju temu za srpsko društvo – pitanje Kosova i Metohije. Izvanredan slučaj povezan je sa politikom tadašnje srpske vlasti: krajem 2012. godine u medijima je objavljen „Memorandum SPC o Kosovu“ u kojem Crkveni vrh navodno oštro kritikuje državnu vlast zbog politike oko Autonomne pokrajine. Sam dokument je prilično kontroverzan, o čemu svedoče izjave predstavnika SPC, koji, priznajući postojanje određenog pisma koje je Sveti arhijerejski sinod (u daljem tekstu: Sinod) uputio Vladu, negiraju autentičnost teksta objavljenog u medijima. S tim u vezi, valja navesti reči episkopa bačkog Irineja (Bulovića), koji tvrdi da ne postoji ultimatum ili memorandum crkve vlasti, kao što nema sukoba između crkve i države po ovom ili bilo kom drugom pitanju²⁶. Vredi obratiti pažnju i na reči tadašnjeg poglavnara SPC patrijarha srpskog Irineja, koji je tvrdio da dokument koji kritikuje rukovodstvo zemlje nije potekao iz Sinoda. Takođe, ranije je patrijarh izjavio da Srbija treba da stremi ka EU ako cena toga nije „odricanje od Kosova“²⁷. I pored toga što je ovakav javni stav Crkve ruzumljiv, vredi uzeti u obzir nespremnost najviših arhijereja da uđu u direktnu i javnu konfrontaciju sa vlastima, kao i osporavanje sadašnjeg kursa države.

Sledeća prekretnica u razvoju insinuacija između svetovnih i duhovnih lidera bili su događaji iz 2013. povezani sa sporazumima postignutim u aprilu iste godine u Briselu. Predstavnici SPC oštro su se usprotivili briselskom sporazumu, što je izazvalo početak aktivnih protestnih kampanija u kojima su, između ostalih, učestvovali i pojedini crkveni jerarsi. I pored reči episkopa bačkog Irineja da su glasine o sukobu crkve i države lažne, jer samo postoje različiti stavovi po nekim pitanjima, pomenuti mitropolit Amfilohije i episkop Atanasije su na mitingu govorili protiv potpisivanja sporazuma sa oštom antivladinom retorikom²⁸. Ipak, većina crkvenih ličnosti, uključujući i patrijarha, koji je, međutim, i sam u izvesnoj meri kritikovao postupke vlasti, ogradiла se od reči episkopa. Štaviše, istog meseca episkop Atanasije nije bio pozvan na sledeći Sveti arhijerejski sabor, što je motivisano negovim dvosmislenim govorom na mitingu²⁹. Dakle, zaista vidimo prisutstvo nekih nesuglasica između vlasti i SPC u to vreme, ali ovde se više može govoriti o različitosti mišljenja nego o direktnom sukobu i prekidu dijaloga između države i crkve. To potvrđuje i jasna nespremnost većine duhovnih i državnih lidera da uđu u međusobnu polemiku jer i pored postojanja nekih problema, crkva i država i dalje teže zajedničkim ciljevima.

U narednim godinama, već za vreme novog predsednika Aleksandra Vučića, pojavile su se neke nesuglasice u izjavama istih vladika o politici Srbije prema Kosovu³⁰, međutim,

²⁵ Kao rezultat pregovora, 19. aprila 2013. godine, premijer Srbije Ivica Dačić i premijer samoproglasene Republike Kosovo Hašim Tačić potpisali su Sporazum o principima normalizacije odnosa Beograda i Prištine, kojim su organi za sprovođenje zakona i pravosuđe zapravo prešli na raspolaganje „kosovske“ vlasti u zamenu za mogućnost stvaranja zajednice srpskih opština i iluzornu mogućnost ulaska u EU (*First Agreement of Principles Governing the Normalization of Relations*).

²⁶ Tasić, J. (2012). Memorandum SPC o Kosovu javno objavljen još 2003. *Danas*. (preuzeto 17. jula 2023 sa <https://www.danas.rs/vesti/politika/memorandum-spc-o-kosovu-javno-objavljen-jos-2003/>).

²⁷ Patrijarh Irinej: Nismo pisali vlasti povodom Kosova. (2012). *Vijesti*. (preuzeto 17. jula 2023 sa <https://www.vijesti.me/svijet/balkan/295702/patrijarh-irinej-nismo-pisali-vlasti-povodom-kosova>).

²⁸ Nemoj da mi popuješ. (2013). *Vreme*. (preuzeto 17. jula 2023 sa <https://www.vreme.com/vreme/nemoj-da-mi-popujes/>).

²⁹ „Disciplinska“ mjera za episkopa Atanasija Jevtića? (2013). *RTV BN*. (preuzeto 17. jula 2023 sa <https://www.rtvbn.com/9867/disciplinska-mjera-za-episkopa-atanasija-jevtica>).

³⁰ Amfilohije: Bojim se da Vučićeva politika vodi ka izdaji Srbije i Kosova. (2018). *CDM*. (preuzeto 17. jula 2023 sa <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-spc-vidovdan-porfirije-vucic-selakovic/32480462.html>).

može se reći da više nije bilo stvarnih izazova odnosima države i crkve, kao što je to bilo 2013.

Dakle, vidimo da se postojeće protivrečnosti između SPC i Vlade Srbije dešavaju ali ne prerastaju u sukob velikih razmara i, štaviše, još uvek nisu bile prepreka saradnji crkve i države na širokom spektru pitanja.

ZAKLJUČAK

Razmatrajući pitanje odnosa države i crkve na primeru jedne zemlje, možemo reći da je u ovom trenutku uspostavljanje harmoničnih odnosa između svetovne i duhovne vlasti važan faktor u uspešnoj interakciji između vlasti i građana u konsolidaciji društva po ključnim pitanjima u spoljnopoličkoj areni, kao i u uspostavljanju stabilnosti na unutrašnjem planu. Istorija Srbije, koja je bliskom saradnjom države i crkve uspela da izade iz duboke duhovne i društveno-političke krize, a na koju ova saradnja i danas ima pozitivan efekat, može poslužiti kao primer drugim državama koje ne obraćaju dovoljno pažnje na potencijal koji ova saradnja ima.

Podrška koju je država pružala crkvi na početku savremene istorije njihove saradnje doveđa je do primetnog jačanja njene pozicije. Zauzvrat, Crkva je delovala kao svojevrsni dirigent ideja srpskog identiteta, budila nacionalnu svest i mobilisala društvo oko gorućih pitanja. Crkva je trenutno jedan od ključnih „igraca“ u domaćoj političkoj areni Srbije, i, iako očigledno ne teži da učestvuje u političkim procesima, većim delom se bavi društvenim aktivnostima, ona, imajući veliki potencijal, autoritet i sve relevantne resurse, može da utiče na političke procese.

U svom delovanju, bilo da je reč o misionarstvu ili podršci Srbima u inostranstvu, Crkva pruža značajnu podršku državi u današnjim najtežim geopolitičkim uslovima, delujući kao pouzdan saveznik i partner, što u velikoj meri olakšava dijalog države sa javnošću Srbije kako unutar države tako i van njenih granica.

Uprkos činjenici da predstavnici crkve i države mogu imati različita mišljenja o nekim pitanjima, to ne sprečava njihov međusobni suživot i nema značajnini uticaj na stabilnost unutar zemlje.

LITERATURA I IZVORI

- Curtis, Glenn E. (1992). Yugoslavia: a country study. Washington, D.C.: Federal Research Division, Library of Congress.
- Cvetkovska Ocokoljić V. & Cvetkovski V. (2010). The Influence of Religion on the Creation of National Identity in Serbia. *Journal of Identity and Migration Studies*, Vol. 4, No 2, 81-103.
- Ćirić, V. (2012). Odnos Srpske pravoslavne crkve i vlasti u modernoj Srbiji (1831–2010). *Kom: časopis za religijske nauke*, Vol. 1, Br. 1, 129–153.
- Đorđević, M. (2001). Ratni krst srpske Crkve. *Republika*, 13(273).
- Hayden, R. (2002). Antagonistic tolerance: Competitive sharing of religious sites in South Asia and the Balkans. *Current Anthropology*, Vol. 43, No 2, 205–231.
- Hervieu-Léger, D. (1999). Le pèlerin et converti. La religion en mouvement. Paris: Flammarion.
- Joksimović, S. (2005). Individualne karakteristike i religioznost adolescenata. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, Br. 2. 115-131. Beograd.
- Kuburić, Z. & Vukomanović M. (2006). Religious education: the case of Serbia. Belgrade: University of Belgrade Faculty of Philosophy.
- Kuburić, Z., Zotova, A., Popov Momčinović, Z., Brkić, M.-A., Jusić, M. (2013). O mogućnostima i preprekama u procesu pomirenja i izgradnji poverenja na Balkanu. *Promene i prepreke*, 63-79. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za sociologiju.
- Maksimović, A. (2017). Uticaj religioznosti na političku participaciju građana Srbije. Beograd: Fakultet

- političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
- Nascimento, A. (2005). Religion. *Encyclopedia of Politics: The Left and the Right*. SAGE Publications.
- Nikolić, M. (2008). Filozofsko teološki izvori antievropskog i antizapadnog diskursa u Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Petakov, Z. (2007). Dnevnik crkvenih uvreda 2000-2006. *Kritika klerikalizacije Srbije*, 27-38. Novi Sad: Daniel Print.
- Radić R. & Vukomanović M. (2014). Religion and Democracy in Serbia since 1989: The Case of the Serbian Orthodox Church. *Religion and Politics in Post-Socialist Central and Southeastern Europe: Challenges since 1989*, 180-211. New York: Palgrave Macmillan.
- Robbers, G. (2019). State and Church in the European Union. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Vukomanović, M. (2008). The Serbian Orthodox Church as a Political Actor in the Aftermath of October 5, 2000. *Politics and Religion*, Vol. 1, No 2, 237–269.

Korišćeni izvori

- Agreement on the path to normalisation between Kosovo and Serbia. (2023). *Official website of the diplomatic service of the European Union*. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/belgrade-pristina-dialogue-eu-proposal-agreement-path-normalisation-between-kosovo-and-serbia_en
- Amfilohije: Bojim se da Vučićeva politika vodi ka izdaji Srbije i Kosova. (2018). CDM. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-spc-vidovdan-porfirije-vucic-selakovic/32480462.html>
- Bojović, Ž. (2007). Poverenje u Crkvu i predsednika. *Radio Slobodna Evropa*. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/718805.html>
- Čalija, J. (2021). Nedvosmislen stav SPC o Kosovu i Metohiji. *Politika*. Dostupno na: <https://www.politika.rs/scc/clanak/473543/Nedvosmislen-stav-SPC-o-Kosovu-i-Metohiji>
- “Disciplinska” mjera za episkopa Atanasija Jevtića? (2013). RTV BN. Dostupno na: <https://www.rtvbn.com/9867/disciplinska-mjera-za-episkopa-atanasija-jevticia>
- Đorđević, M. (2013). O sprezi pravoslavne crkve sa strukturama političke moći. Dostupno na: <https://forum.ateisti.com/viewtopic1260.html?f=13&t=14326>
- Episkop bački Irinej: Srpska Pravoslavna Crkva prva objavila stav o takozvanom francusko-nemačkom planu za Kosovo i Metohiju. (2023). *Zvaničan sajt Srpske pravoslavne crkve*. Dostupno na: <https://spc.rs/episkop-backi-irinej-srpska-pravoslavna-crkva-prva-objavila-stav-o-takozvanom-francusku-nemackom-planu-za-kosovo-i-metohiju/>
- First Agreement of Principles Governing the Normalization of Relations. (2013). *Official website of the Government of the Republic of Serbia*. URL: <https://www.srbija.gov.rs/cinjenice/en/120394>
- Istraživanje: SPC jedina institucija u koju je poraslo poverenje mladih. (2022). *Novi Standard*. Dostupno na: [https://standard.rs/2022/08/12/istrazivanje-spc-jedina-institucija-u-koju-je-paraslo-poverenje-mladih/](https://standard.rs/2022/08/12/istrazivanje-spc-jedina-institucija-u-koju-je-poraslo-poverenje-mladih/)
- Istraživanje: Srbijevi vojsaci i crkvi. (2013). *Telegraf*. Dostupno na: <https://www.telegraf.rs/vesti/767184-istrazivanje-srbijevi-vojsaci-i-crkvi>
- Ivanović, I. (2020). Kome pripadaju zasluge za izgradnju Hrama Svetog Save? *Korenij*. Dostupno na: <https://www.korenij.rs/kome-pripadaju-zasluge-za-izgradnju-hrama-svetog-save/>
- Janković, S. (2022). Vlada Crne Gore usvojila Temeljni ugovor sa SPC, Abazović gubi podršku većine. *Radio Slobodna Evropa*. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-temeljni-ugovor-tekst-spc/31934243.html>
- Matović, D. (2009). Najviše se veruje mantiji i uniformi. *Politika*. Dostupno na: <https://www.politika.rs/sr/clanak/91239/Najvise-se-veruje-mantiji-i-uniformi>
- Munjin, B. (2022). Darko Tanasković: Od svih nacionalnih institucija, SPC uživa najveće poverenje. *P-portal*. Dostupno na: <https://p-portal.net/darko-tanaskovic-od-svih-nacionalnih-institucija-spc-uziva-najvece-poverenje/>
- Na Vidovdan poruke vrha Srbije i SPC o jedinstvu Srba oko Kosova. (2023). *Radio Slobodna Evropa*. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/kosovo-spc-vidovdan-porfirije-vucic-selakovic/32480462.html>
- Nemoj da mi popujiš. (2013). *Vreme*. Dostupno na: <https://www.vreme.com/vreme/nemoj-da-mi-popujes/>
- Patrijarh Irinej: Nismo pisali vlasti povodom Kosova. (2012). *Vijesti*. Dostupno na: <https://www.vijesti.me/svijet/balkan/295702/patrijarh-irinej-nismo-pisali-vlasti-povodom-kosova>

Patrijarh Porfirije u Banjaluci: SPC je očuvala srpski identitet. (2023). *Banjaluka 24*. Dostupno na: <https://banjaluka24.media/patrijarh-porfirije-u-banjaluci-spc-je-ocuvala-srpski-identitet/>
Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2022. Dostupno na: <https://popis2022.stat.gov.rs/>
Šta piše u dokumentu EU: Objavljen tekst predloga sporazuma o normalizaciji odnosa Kosova i Srbije. (2023). *Danas*. Dostupno na: <https://www.danas.rs/vesti/politika/tekst-predloga-sporazuma-o-normalizaciji-odnosa-kosova-i-srbije-2023/>

Tasić, J. (2012). Memorandum SPC o Kosovu javno objavljen još 2003. *Danas*. Dostupno na: <https://www.danas.rs/vesti/politika/memorandum-spc-o-kosovu-javno-objavljen-jos-2003/>

U šta Srbi najviše veruju? Na kom je mestu crkva, a gde je vojska. (2017). *Telegraf*. Dostupno na: <https://www.telegraf.rs/vesti/2779254-u-sta-srbi-najvise-veruju-na-kom-je-mestu-crkva-a-gde-je-vojska>

Vidovdanska deklaracija: Sadrži pet tačaka – pročitajte ceo tekst. (2023). *Novosti*. Dostupno na: <https://www.novosti.rs/vesti/politika/1253255/vidovdanska-deklaracija-sadrzi-pet-tacaka-procita-ite-ceo-tekst>

Vojska i crkva institucije koje uživaju najviše poverenja. (2010). *Blic*. Dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/vojska-i-crkva-institucije-koje-uzivaju-najvise-poverenja/7ljh50f>

Vučić o odnosu sa SPC: „Srbija je sekularna država, ali je crkva jedna od najvažnijih institucija u našoj zemlji“. (2023). *Novosti*. Dostupno na: <https://www.novosti.rs/c/vesti/politika/1227575/najnovije-vesti-aleksandar-vucic-spc>

Zakon o crkvama i verskim zajednicima, *Službeni glasnik Republike Srbije*, Br. 36/2006

CHURCH AND STATE TODAY: FORMULA OF SYMBIOSIS (ON THE EXAMPLE OF SERBIA)

Author: ARTEM POPOV

e-mail: compteprincipal@mail.ru

Institute of Humanities, North-Caucasus Federal University

Introduction: In the modern world, few states pay due attention to the opportunities for dialogue and mediation between the government and the population of the country that the church can provide if the state succeeds in creating an environment in which secular and spiritual authorities can peacefully coexist and cooperate for mutual benefit. This paper discusses the relationship between the government of the Republic of Serbia and the Serbian Orthodox Church, the conditions for the formation of this relationship, and its current state. The author does not try to evaluate the actions of the political or spiritual leaders of Serbia, nor to predict the motives of their actions, but only analyzes the current situation and gives examples of cooperation between the state and the church, which helps to maintain the stability of the socio-political system that has developed in the country.

Aim: The purpose of this paper is to indicate the positive consequences for the socio-political life of the country that accompany the establishment of harmonious relations between the state and the church, as well as to indicate the need to establish such relations in society with the presence of historically established traditional values.

Materials and Methods: In the process of conducting the research, analysis, synthesis, and comparison of a wide range of scientific works and literary and media sources related to the issue under consideration were used.

Results: The paper examines the history of the establishment of state-confessional relations in Serbia and their current state. A justification for the need to establish the harmonious nature of these relations, as well as their positive impact on the state and society as a whole, is given.

Conclusion: At the end of the paper, it is stated that the harmonious and cooperative relations established between the church and the state enable the resolution of possible contradictions between the government and the population, help in the consolidation of society, and also contribute to the achievement of common goals both inside and outside the state.

Keywords: clericalism; Serbian Orthodox Church; state; state-confessional relations; symphonia of powers

KOMPARATIVNA ANALIZA NASTAVNIH PROGRAMA ZA NASTAVU PRIRODE I DRUŠTVA REPUBLIKE SRBIJE I REPUBLIKE SRPSKE

Autor: MARIJA PAVLOVIĆ, Milena Radović

e-mail: marijapavlovic764@gmail.com

Mentor: prof. dr Sanja Blagdančić, asis. Jelena Lukić

Katedra za metodiku prirode i društva

Učiteljski fakultet Univerziteta u Beogradu

Uvod: Važan segment vaspitno-obrazovnog planiranja nastavnog procesa jeste upotreba nastavnog programa. Komparativna analiza nastavnih programa treba da pruži mogućnost da izrada programa u budućnosti bude kvalitetnija i da doprinese novim idejama za njihovo dalje usavršavanje.

Cilj: Cilj istraživanja je komparativna analiza nastavnih programa za nastavu prirode i društva za osnovnu školu u Republici Srbiji i Republici Srpskoj u prva četiri razreda, kako bi se utvrdile konceptijske i sadržinske osnove na kojima su zasnovani.

Materijal i metode: Uzorak istraživanja bili su aktuelni nastavni programi prirode i društva Republike Srbije i Republike Srpske. Za komparativnu analizu sačinjen je instrument istraživanja – ček-lista pomoću koje smo utvrdili elemente nastavnih programa u obe zemlje, a zatim ih deskriptivnom metodom analizirali.

Rezultati: Organizacija nastavnih programa obe države slično je strukturirana i ispoštovane su metodičke smernice za njihovo sastavljanje. Uočava se povećanje broja časova u petom razredu u nastavnom programu Republike Srpske za 36 časova na godišnjem nivou. U oba programa postoji opšti cilj koji je u programima u Srbiji jedinstven i uopšten za svaki razred, dok se u programima u Republici Srpskoj opšti ciljevi razlikuju iz razreda u razred i konkretizuju posebnim ciljevima. Didaktičko-metodička uputstva pojavljuju se u sva četiri razreda u programima Republike Srbije, dok se u programima Republike Srpske oni javljaju u četvrtom i petom razredu.

Zaključak: Komparativna analiza nastavnih programa doprinela je sagledavanju sličnosti i razlika koncepcije nastavnih programa u obe države i omogućio je njihovo unapređivanje.

Ključne riječi: Nastavni program; nastava prirode i društva; osnovna škola; Republika Srbija; Republika Srpska; komparativna analiza.

UVOD

Ubrzani razvoj naučnih disciplina čija znanja menjaju svakodnevnicu u kojoj živimo u velikoj meri podstiče i uslovljava inoviranje nastavnog procesa. Savremeno demokratsko društvo želi da kroz nastavni proces vaspita i obrazuje aktivnog člana društvene zajednice koji stvaralačkim i kritičkim mišljenjem doprinosi svetu koji ga okružuje. Kako bismo ovaj cilj ostvarili, moramo pojedincu omogućiti da stiče znanja, razvija sposobnosti i formira navike koje su u skladu sa trenutnim društvenim normama i potrebama. Baš iz tog razloga, kao jedan od načina da sistem obrazovanja prati društveni razvoj i napredak, pojavila se i potreba za senzibilnim nastavnim programima. Na taj način ostavljamo mogućnost većeg prilagođavanja i unapređivanja nastavnog procesa naučnim postignućima koja menjaju stvarnost koja nas okružuje i za koju pripremamo pojedince kroz nastavni proces.

Proučavanje i komparativna analiza nastavnih programa predmeta Priroda i društvo u različitim zemljama otvara mogućnost za isticanje sličnosti i razlika u jednom od osnovnih

i najznačajnijih dokumenata za obrazovni sistem jedne države. Međusobna poređenja programa ukazuju na zajedničke probleme u različitim zemljama, kao i na strategije i rešenja koja su se pokazala uspešnim (Džamić Šepa & Miljanović, 2013). „Nastavni program je školski dokument kojim se utvrđuje sadržaj, obim i dubina obrazovanja kao i redosled izučavanja sadržaja po predmetima. Nastavni program konkretizuje nastavni plan¹ tako što se utvrđuju sadržaji za svaki predmet. Nastavni plan i nastavni program međusobno su povezani: nema nastavnog plana bez nastavnog programa i obrnuto” (Šehović & Blagdanić, 2014, str. 494).

Priroda i društvo kao nastavni predmet

„Priroda i društvo je nastavni predmet čiji je cilj da učenici upoznaju sebe, svoje okruženje (prirodno i društveno) i razviju sposobnosti za odgovoran život u njemu” (Blagdanić, 2014, str. 629). Dakle, da bismo ostvarili opšti cilj nastave prirode i društva, moramo razumeti njegov obrazovni, vaspitni i praktični značaj. Obrazovni značaj se ogleda u činjenicama koje se unose u nastavu, a na osnovu kojih se dolazi do generalizacija, odnosno do formiranja sistema pojmove o prirodnim i društvenim fenomenima. Kako ne smemo dozvoliti da učenici samo usvajaju znanja, bez razumevanja za njihovu praktičnu primenu u svakodnevnom životu, moramo voditi računa o praktičnom značaju nastave prirode i društva. Neophodno je da naši učenici praktično deluju prilikom usvajanja znanja u cilju razvijanja različitih sposobnosti, veština i navika. Da bi svaki pojedinac vodio odgovoran život u društvenoj zajednici, nastavni sadržaji moraju imati i vaspitni značaj, odnosno mora se razvijati sistem univerzalnih ljudskih vrednosti kojima se podstiču aktivno zalaganje učenika kao članova društva i istrajnost u saznanju i radu (Blagdanić & Bandur, 2018). Na osnovu navedenog, možemo zaključiti da cilj nastave prirode i društva nije usvajanje samo programskih sadržaja već se on odnosi na podsticanje i razvoj psihofizičkih, kognitivno-konativnih i socijalno-afektivnih sfera ličnosti učenika (Vidosavljević, 2022).

Nastavni ciljevi i vaspitno-obrazovni ishodi nastave prirode i društva

Ciljevi propisani nastavnim programom se nazivaju globalni, što podrazumeva da su formulirani na nivou ciklusa i nisu od velike pomoći nastavniku za neposrednu pripremu za čas. Njihova svrha je davanje vizije nastavnicima na koji način određena nastavna disciplina treba da doprinese razvoju učenika (Blagdanić & Bandur, 2018).

Ishodi učenja, formulirani u nastavnom programu, predstavljaju krajnji rezultat koji učenici treba da postignu na kraju školske godine iz određenih tematskih oblasti, što ih čini značajnim za organizaciju, realizaciju i vrednovanje nastavnog procesa. Oni se definišu kao znanja, umenja, stavovi i vrednosti kojima učenik treba da raspolaze na kraju jedne školske godine. Bitno je napomenuti da se ne odnose na učenička postignuća u određenom trenutku, već se akcenat stavlja na njihova postignuća na određenom uzrastu, odnosno na kraju svake školske godine. Kao što je već rečeno, oni služe kao pomoć nastavnicima za vrednovanje celokupnog nastavnog procesa, stoga moraju biti veoma konkretni, iskazani jednostavnim i razumljivim jezikom i pre svega moraju biti proverljivi kako bi se odredio stepen njihove ostvarenosti. Glavni cilj izrade ishoda jeste prikazivanje na koji način učenici mogu i treba da primene stečena znanja tokom jednogodišnje nastave. Oni pokazuju svrhu i sam smisao učenja predmeta za samonapredovanje i razvoj učenika (*Nastava usmerena na ishode, kompetencije i standarde, Priručnik za nastavnike Svet oko*

¹ „Osnovni školski dokument, njime se određuju obavezni i izborni predmeti koji će se učiti u pojedinom tipu i vrsti škole, sa fondom časova po predmetima i aktivnostima i razredima” (Vilotijević, 2014, str. 483).

nas/Priroda i društvo 2015, prema: Blagdanić & Bandur, 2018).

Nastavni sadržaji u nastavi prirode i društva

Svaki nastavni predmet čiji su nastavni sadržaji, kao i njihov obim i dubina, dati u nastavnom programu, ima svoju naučnu disciplinu na koju se oslanja. Sadržaji nastave prirode i društva vode poreklo od različitih prirodnih i društveno-humanističkih nauka. To su, pre svega, biologija, geografija, istorija, fizika, hemija, sociologija, ekologija i saobraćaj. Ako se zapitamo zašto je potrebno preuzeti sadržaj iz ovogliko naučnih disciplina i organizovati ih u jedan nastavni predmet, odgovor možemo potražiti u bilo kojoj prirodnoj ili društvenoj pojavi. Sama povezanost različitih vrsta procesa pri „stvaranju“ prirodnih i društvenih pojava obavezuje nas da deci omogućimo da te pojave izučavaju s različitim aspekata. Upravo ta interdisciplinarnost nastavnih sadržaja obavezuje i učitelje da u svakodnevnom radu pronalaze veze između sadržaja unutar istih tematskih oblasti kao i sadržaja u različitim tematskim oblastima. Samo na taj način omogućavamo učenicima da prepoznačaju i uočavaju različite vrste veza između pojava u okruženju.

Prirodne i društveno-humanističke nauke od kojih sadržaji u nastavi prirode i društva vode poreklo ne možemo koristiti u nastavi u njihovom izvornom obliku. Razlog za to je neprilagođenost sadržaja uzrastu učenika koja, između ostalog, proizilazi iz same terminologije naučne discipline sa kojom učenici nisu upoznati. Iz tog razloga potrebno je pronaći ravnotežu između scijentizacije i pedagogizacije u toku procesa formiranja nastavnih sadržaja (Blagdanić & Bandur, 2018). Dakle, učitelj je taj koji na osnovu nastavnog programa mora didaktički uobičići nastavne sadržaje na način da se naučna saznanja transformišu tako da se ne dovede u pitanje njihova tačnost, ali i tako da se uvaže uzrast učenika i njihova prethodna znanja.

Dok nastavnik pronalazi ravnotežu između nauke i nastave, još jedan kriterijum koji mora imati na umu je reprezentativnost i aktuelnost nastavnih sadržaja. Nastavnik uvek mora pratiti aktuelna dešavanja, posebno u okolini u kojoj dete živi. Samo tako može osigurati da će privući pažnju učenika, odnosno da će nastavni sadržaj biti zanimljiv učenicima. Pored toga, učitelj mora da vodi računa o toku razvitka nauke i da prezentuje sadržaje koji su relevantni. Kako bismo ispoštovali didaktičke principe, od bližeg ka daljem i od nepoznatog ka poznatom, moramo osigurati organizovanost, odnosno redosled nastavnih sadržaja. Sadržaji nastave prirode i društva koncipirani su tako da se kreće od učenicima najbližeg okruženja, koji se širi u svakom sledećem razredu. U prvom razredu je to učenikovo neposredno okruženje: kuća, škola, naselje. U drugom razredu imamo naselje sa okolinom, dok se u trećem razredu to proširuje na zavičaj, da bismo u četvrtom razredu došli do teritorije cele zemlje. Dakle, jasno je izražen zavičajni princip, odnosno sve pojave izučavamo od bližeg ka daljem.

MATERIJAL I METODE

Cilj istraživanja je komparativna analiza nastavnih programa za nastavu prirode i društva za osnovnu školu u Republici Srbiji i Republici Srpskoj, kako bi se utvrdile konceptualne i sadržinske osnove na kojima su zasnovani.

Formulisani cilj istraživanja operacionalizovan je putem sledećih istraživačkih zadataka:

1. Utvrditi sličnosti i razlike u organizaciji i strukturi nastavnog programa za nastavu prirode i društva za osnovnu školu u Republici Srbiji i Republici Srpskoj;
2. Utvrditi odnos vaspitno-obrazovnih ishoda i nastavnih sadržaja u nastavnim programima za predmet Priroda i društvo za osnovnu školu u Republici Srbiji i Republici Srpskoj;

3. Analizirati sadržinu didaktičko-metodičkih uputstava u programima za nastavu prirode i društva za osnovnu školu u Republici Srbiji i Republici Srpskoj.

Metode, tehnike i instrumenti istraživanja

Uzorak istraživanja predstavljaju aktuelni nastavni programi Republike Srbije za prva četiri razreda za nastavni predmet Svet oko nas, odnosno Priroda i društvo, kao i nastavni programi Republike Srpske od drugog do petog razreda za nastavni predmet Moja okolina, odnosno Priroda i društvo.

U skladu sa opštim ciljem našeg istraživanja, koji predstavlja utvrđivanje sličnosti i razlika u nastavnim programima za nastavu prirode i društva u Republici Srbiji i Republici Srpskoj, vrsta našeg istraživanja je komparativna. Ova vrsta istraživanja jasno pokazuje gde se nalaze oni koji se međusobno upoređuju i kakvog su kvaliteta posmatrani elementi. Korišćena je deskriptivna metoda pomoću koje se opisuje pedagoška stvarnost i određuju bitne veze i odnosi u posmatranim programima (Bandur & Potkonjak, 2006). Preciznije, korišćena je metoda analize sadržaja. Sadržaji koji su analizirani su nastavni programi.

U skladu sa postavljenim ciljem i zadacima odlučili smo se da instrument našeg istraživanja bude ček-lista (Prilog 3). Pomoću ovog instrumenta utvrđićemo, odnosno konstantovaćemo prisustvo ili odsustvo neke pojave ili njene karakteristike (Bandur & Potkonjak, 2006). Ček-lista se sastoji od tri celine. Tvrđnje u prvoj celini se odnose na strukturu i organizaciju nastavnog programa nastave prirode i društva. Druga celina rezervisana je za analizu vaspitno-obrazovnih ishoda i nastavnih sadržaja za nastavu prirode i društva, dok se u trećoj celini tvrdnje odnose na didaktičko-metodička uputstva nastavnog programa za nastavu prirode i društva.

Prilog 3. Ček-lista

Struktura i organizacija programa	Elementi nastavnog programa		
	Republika Srbija	Republika Srpska	Napomena
1. Cilj je dat u jednoj rečenici.			
2. Cilj je isti za sva četiri razreda.			
3. Programi za sva četiri razreda su dati kao posebni elementi.			
4. Postoji tabelarni prikaz ishoda i sadržaja.			
5. Didaktičko-metodička uputstva su data nakon ciljeva, ishoda i sadržaja predmeta.			
6. Postoji posebni cilj predmeta.			
7. Postoji istaknuta korelacija sa drugim nastavnim predmetima.			
8. Postoji (okvirni) broj časova za svaku nastavnu temu.			

Vaspitno-obrazovni ishodi i nastavni sadržaji	1. Ishodi su podeljeni po nastavnim oblastima.			
	2. Ishodi se odnose na primenu znanja.			
	3. Ishodi su proverljivi.			
	4. Postoji podela na tematske oblasti.			
	5. Tematske oblasti su iste za sva četiri razreda.			
	6. Postoji jednak broj nastavnih tema u svim razredima.			
	7. Spiralno-ulazni model je prisutan kod organizacije nastavnih sadržaja.			
	8. Zavičajni princip je uočljiv kroz ishode i sadržaje.			
Didaktičko-metodička uputstva	1. Didaktičko-metodička uputstva su posebna za svaki razred.			
	2. Dat je opis zavičajnog principa obrade nastavnih sadržaja.			
	3. Postoje uputstva za planiranje nastave.			
	4. Postoji uputstvo sa ostvarivanje nastave.			
	5. Uputstvo za vrednovanje učenja i poučavanja je prisutno.			
	6. Prisutne su smernice za istraživačke aktivnosti.			
	7. Ukaže se na dodatne izvore koji doprinose ostvarivanju ishoda.			

REZULTATI SA DISKUSIJOM

Pre same analize programa, potrebno je napomenuti kako je i u kojim vremenskim okvirima organizovano osnovnoškolsko obrazovanje u ove dve države. Naime, osnovno školovanje u Republici Srbiji započinje od „najmanje šest i po, a najviše sedam i po godina“. Prvi ciklus obrazovanja obuhvata prva četiri razreda (*Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju*, 2017, str. 9). U Republici Srpskoj se „obrazovni rad organizuje po trijadama, izuzev u školama za djecu sa smetnjama u razvoju i umjetničkim školama“, pri čemu učenici u školu kreću sa šest godina i svaka trijada podrazumeva tri razreda (*Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju*, 2022, str. 8, str. 12). Kako u Srbiji postoji pripremni predškolski period u trajanju od devet meseci i poklapa se uzrasno sa prvim razredom u Republici Srpskoj, poredićemo prvi, drugi, treći i četvrti razred u Republici Srbiji, sa drugim, trećim, četvrtim i petim razredom u Republici Srpskoj.

Struktura i organizacija programa

U Republici Srbiji, dokument kojim je propisan nastavni program naziva se „Program nastave i učenja za prvi/drugi/treći/četvrti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja“. Izdaje ga „Službeni glasnik Republike Srbije“. U Republici Srpskoj ovaj dokument je do 2017. godine bio u vidu jednog dokumenta za sve predmete, a nakon toga program svakog predmeta se nalazi u zasebnom dokumentu. Izdaje ga „Službeni glasnik Republike Srpske“ pod nazivom „Nastavni program za nastavni predmet: Moja okolina/Priroda i društvo“.

U Srbiji u prvom i drugom razredu nailazimo na naziv predmeta Svet oko nas, dok se u Srpskoj u drugom i trećem razredu on naziva Moja okolina. Naziv Priroda i društvo javlja se u obe države u druga dva razreda. Ovim uviđamo da obe države počinju od onog najbližeg detetu, odnosno njegovog okruženja, a da se zatim šire i na društvo, što nazivamo zavičajnim principom.

Organizacija oba nastavna programa je logički i sistematski formirana. Ishodi, nastavne

oblasti i teme, korelacija sa predmetima i sadržaji raspoređeni su tabelarno u oba programa. Didaktičko-metodička uputstva u oba programa se nalaze posle tabele, s tim da u Republici Srbiji postoje za sve razrede, dok se u programima Republike Srpske oni nalaze u sklopu nastavnog programa za četvrti i peti razred. U Republici Srpskoj postoji odvojena dokumenta za didaktičko-metodička uputstva za sve tri trijade.² U programima Republike Srbije, nakon uputstava sledi odeljak *Praćenje i vrednovanje nastave i učenja*, dok se u Republici Srpskoj on nalazi u izdvojenom dokumentu.

Godišnji fond časova postoji u oba programa, međutim, u programu Republike Srpske dat je i sedmični fond kao i okvirni broj časova predviđen za obradu svake nastavne teme. Okvirni broj časova je poželjan jer daje mogućnost da se nastavnici orientišu i bolje isplaniraju godišnji plan rada i svoj vaspitno-obrazovni proces, dok u Republici Srbiji to nije slučaj. Takođe, razlika između godišnjeg fonda časova nastaje u četvrtom (u Srbiji), odnosno u petom (u Srpskoj) razredu, kada se u Republici Srpskoj povećava broj časova sa 2 na 3 časa nedeljno. Povećanje broja časova dovodi do mogućnosti da se učenici bolje pripreme za naredne razrede u kome se sadržaji predmeta Priroda i društvo diferenciraju na uže naučne discipline. U prvom razredu u Republici Srpskoj postoji predmet Moja okolina gde je eksplicitno predviđeno vreme za realizaciju predmeta 180 sati, dok se u Republici Srbiji u *Godinama uzleta*³ ne može pronaći takav podatak. Naziv predmeta i broj časova po razredima prikazan je u Tabeli 1.

Tabela 1. Broj časova i naziv predmeta po razredima u obe države

Republika Srbija			Republika Srpska		
razred	naziv predmeta	broj časova	razred	naziv predmeta	broj časova
predškolsko			I		
I	<i>Svet oko nas</i>	72	II	<i>Moja okolina</i>	72
II		72	III		72
III	<i>Priroda i društvo</i>	72	IV	<i>Priroda i društvo</i>	72
IV		72	V		108
Ukupno		288	Ukupno		324

Cilj predmeta u programima Republike Srbije je dat je u vidu jedne rečenice i jedinstven za sva četiri razreda. U Republici Srpskoj za prvu trijadu opšti ciljevi su jedinstveni za oba razreda (drugi i treći), dok se posebni ciljevi razlikuju. U četvrtom i petom razredu navode se različiti opšti i posebni ciljevi koji su definisani na osnovu sadržaja koji će se obraditi u toku tog razreda. Time se u Srbiji uopštava cilj, dok se u Srpskoj konkretizuje i širi. Kroz posebne ciljeve jasno se uočavaju određeni sadržaji, čime se doprinosi većoj detaljnosti i konkretizaciji. Pored posebnih ciljeva koji su dati na početku svakog nastavnog programa u svakom razredu Republike Srpske, u drugom i trećem razredu uočavamo i posebne ciljeve pre svake nastavne teme. Obe formulacije ciljeva odgovaraju kriterijumu da cilj u nastavnom programu treba da daje viziju o doprinosu nastavnog predmeta za razvoj učenika. Opis predmeta prisutan je samo u četvrtom i petom razredu u nastavnom programu Republike Srpske, gde se upućuje da predmet Priroda i društvo predstavlja „objedinjena

² U Republici Srpskoj ovaj dokument nalazi se pod nazivom *Priručnik sa didaktičko-metodičkim preporukama za ostvarivanje programa* (*Priručnik sa didaktičko-metodičkim preporukama za ostvarivanje programa* (2021), RPZ).

³ „*Osnove programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja* je dokument kojim se definiše koncepcija vaspitanja i obrazovanja predškolske dece” (*Osnove programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja*, 2020).

Tabela 2. Prikaz nastavnih tema (Republika Srpska – prvi i drugi razred; kroz oblasti treći i četvrti) i nastavnih oblasti u nastavi prirode i društva u programima obe države

I razred		II razred	
Republika Srpska	Republika Srbija	Republika Srpska	Republika Srbija
1. Škola; 2. Porodica; 3. Saobraćaj u mom mjestu; 4. Izgled mjesta i okoline i rad ljudi; 5. Orijentacija u vremenu; 6. Neživa priroda, pojave i materijali; 7. Životinjski i biljni svijet; 8. Ekologija; 9. Čovjek i zdravlje; 10. Prigodne teme.	1. Ja i drugi; 2. Porodični dom, škola; 3. Čovek stvara; 4. Orijentacija u prostoru i vremenu; 5. Zdravlje i bezbednost; 6. Raznovrsnost prirode.	1. Saobraćaj; 2. Izled mjesta i okoline i rad ljudi; 3. Orijentacija u vremenu i prostoru; 4. Neživa priroda, pojave i materijali; 5. Životinjski i biljni svjet; 6. Ekologija; 7. Čovjek i zdravlje; 8. Prigodne teme.	1. Drugi i ja; 2. Kultura življenja; 3. Čovek stvara; 4. Kretanje i orijentacija u prostoru i vremenu; 5. Raznovrsnost prirode.
III razred		IV razred	
Republika Srpska	Republika Srbija	Republika Srpska	Republika Srbija
1.Orijentacija u prostoru i Republika Srpska Tema 1: Orijentacija u prostoru i kartografska pismenost Tema 2: Zavičaj i Republika Srpska 2. Prirodni resursi i djelatnosti ljudi Tema 1: Prirodni resursi Tema 2: Djelatnost ljudi 3. Živa i neživa priroda Tema 1: Biljke i životinje Tema 2: Materijali i kretanje 4. Komunikacija i mediji Tema 1: Komunikacija Tema 2: Mediji	1. Orijentacija u prostoru i vremenu 2. Prošlost 3. Materijali 4. Priroda, čovek, društvo 5. Kretanje	1. Priroda Tema 1: Nebeska tijela Tema 2: Postanak i sastav Zemlje Tema 3: Vazduh – omotač planete Zemlje Tema 4: Neživa priroda – materijali Tema 5: Ekologija Tema 6: Staništa i životne zajednice Tema 7: Čovjek kao dio prirode 2. Društvo Tema 1: Republika Srpska i Bosna i Hercegovina Tema 2: Prirodno-geografske karakteristike Republike Srpske i Federacije BiH Tema 3: Društveno-geografske i privredne karakteristike Republike Srpske i Federacije BiH Tema 4: Prošlost	1. Prirodne i društvene odlike Srbije 2. Prošlost Srbije 3. Materijali 4. Čovek – prirodno i društveno biće

saznanja iz oblasti prirodnih nauka, društveno-humanističkih oblasti i tehničko-informatičkog područja” u četvrtom razredu (*Nastavni program za nastavni predmet: Priroda i društvo, četvrti razred*, 2021), odnosno „objedinjuje saznanja o prirodnim i društvenim pojavama u okruženju, njihovim procesima i međusobnoj povezanosti i omogućuje razvijanje kompetencija za odgovorno ponašanje u okvirima sopstvenog prirodnog i društvenog okruženja” u petom razredu (*Nastavni program za nastavni predmet: Priroda i društvo, peti razred*, 2021). Ovim opisom predmeta omogućava se svakom čoveku, bez obzira na kompetencije, razumevanje suštine ovog predmeta.

U programima Republike Srpske za četvrti i peti razred, u okviru tabele javlja se i korelacija sa drugim predmetima. Ona je postignuta samo navođenjem predmeta sa kojima je moguće za određene teme ostvariti korelaciju. Ovakav vid opšteg navođenja korelacije nije od velikog značaja jer ga je potrebno konkretizovati navođenjem sadržaja iz predmeta sa kojim se ostvaruje korelacija. Organizacija programa na ovakav način bila je zastupljena u prethodnim programima Republike Srpske iz 2014. godine.⁴

Vaspitno-obrazovni ishodi i nastavni sadržaji

Kao što je u prethodnom poglavlju napomenuto, ishodi u programima ovih zemalja su raspoređeni po razredima. Formulisani su tako da budu koncizni, jasni i proverljivi. Razlika je u njihovoj organizaciji. Što se tiče usmerenosti ishoda na primenu znanja učenika, u oba nastavna programa je prepoznajemo na osnovu glagola kojima svaki vaspitno-obrazovni ishod počinje. Neki od glagola su: upoređuje, razlikuje, prepoznaje važnost, snalazi se, zaključuje, objašnjava, uvažava, bezbedno postupa itd. (*Program nastave i učenja za treći razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, 2019; *Nastavni program za nastavni predmet: Priroda i društvo, četvrti razred*, 2021). Kada kažemo da su ishodi proverljivi, to znači da nastavnik na osnovu stepena njihove ostvarenosti određuje koliko su učenici uspešno savladali određene nastavne sadržaje, što se može proveriti kroz praktične aktivnosti učenika.

U organizacionom pogledu postoje razlike i one se ogledaju u vidu rasporeda ishoda i nastavnih oblasti, tema i sadržaja. U programu Republike Srpske u drugom i trećem razredu, u nastavnom programu u odeljku *Sadržaji programa* izdvajaju se nastavne teme i okviran broj časova. Svakoj temi određeni su ishodi i preporučeni sadržaji koji joj odgovaraju. U četvrtom i petom razredu pojavljuje se odeljak *Pregled oblasti i tematskih cjelina* u kome se svaka nastavna oblast konkretizuje kroz više nastavnih tema. Svaka nastavna tema u tabeli ima sadržaj programa/pojmove koji se za nju vezuje i paralelno ishode koji se ostvaruju na kraju tog časa. U programu Republike Srbije nastavni sadržaji su podeljeni po nastavnim temama/oblastima, čime se značenje ovih termina poistovećuje što nije slučaj u Republici Srpskoj. U Tabeli 2. može se videti veći raspon tema/oblasti u Republici Srpskoj u odnosu na Republiku Srbiju. Ovakvo raščlanjivanje tema učiteljima može biti dobrobit radi bolje i efikasnije korelacije sa drugim predmetima kao i planiranja svog operativnog plana.

U programima Republike Srbije ishodi nisu odvojeni po sadržajima na koje se odnose, već se jedan ishod može odnositi na više sadržaja (npr. ishod u programu za prvi razred „Po završetku razreda učenik će biti u stanju da se ponaša tako da uvažava različitosti svojih vršnjaka i drugih ljudi“ može se realizovati kroz više sadržaja). Ovo važi i reverzibilno kada jednom sadržaju odgovara više ishoda. Sa druge strane se nalazi program Republike Srpske koji u drugom i trećem razredu za svaki ishod/ishode vezuje preporučeni sadržaj. U četvrtom i petom razredu više ishoda vezujemo za nastavnu temu i njene preporučene sadržaje. Time se omogućuje veća prodornost programa zbog mogućnosti većeg broja

⁴ *Nastavni plan i program za osnovno obrazovanje i vaspitanje* (2014), ZUNS: Istočno Sarajevo.

ostvarenih ishoda. Prednost dajemo organizaciji ishoda i tema/sadržaja programima za četvrti i peti razred Republike Srpske zbog veće slobode koja se ostavlja nastavnicima u njihovoj realizaciji. Takav program prilagođava se vremenskom trenutku u kom se razvija i prati naučna dostignuća i sadržaje uklapa u odnos na potrebe društva.

Kao jednu od karakteristika sadržaja Sveta oko nas/Prirode i društva, Blagdanić i Bandur (2018) izdvajaju njihovu raspoređenost po spiralno-uzlaznom modelu. Ovaj model najbolje možemo uočiti kroz formulaciju ishoda u programu Republike Srbije (Primer jednog ishoda po razredima koji potvrđuje navedeni model: prvi razred: „Po završetku razreda učenik će biti u stanju da: posmatranjem i opipavanjem predmeta odredi svojstva materijala: tvrdo-meko, providno-nepovidno, hrapavo-glatko”; drugi: „istezanjem, savijanjem i sabijanjem odredi svojstva materijala”; treći: „razlikuje povratne i nepovratne promene materijala”; četvrti: „identificuje i samostalno razdvaja smeše prosejavanje, odlivanjem, cedenjem i isparavnjem”). Spiralno-uzlazni model uočava se i u programu Republike Srpske (treći: „klasificuje različite materijale”; četvrti: „prepozna i razlikuje predmete iz okruženja koji su napravljeni od različitih materijala (staklo, drvo, plastika, metal, guma, tkanina,...)”; peti: „identificuje i samostalno razdvaja smješe prosijavanjem, odlivanjem, cijeđenjem i isparavanjem”).

Pored spiralno-uzlaznog modela ispoštovana je i specifična karakteristika nastavnih sadržaja – zavičajni princip. Uočljiv je u nazivima predmeta obe države, ali i u sadržajima koji se u njima preporučuju. Dakle, u programu Republike Srbije/Srpske započinje se od učenikovog neposrednog okruženja/moja okolina, zatim se prelazi na naselje sa okolinom/naselja moje okoline, potom zavičaj/zavičaj i Republika Srpska i stiže se do Republike Srbije/Republike Srpske i Bosne i Hercegovine.

Didaktičko-metodička uputstva

Didaktičko-metodička uputstva prisutna su u svim programima Republike Srbije, dok se u Republici Srpskoj oni pojavljuju u četvrtom i petom razredu. U svakom programu didaktičko-metodička uputstva su jedinstvena i odnose se na taj razred.

U nastavnim programima Republike Srbije, didaktičko-metodičko uputstvo u drugom, trećem i četvrtom razredu ima tri celine: (1) Planiranje nastave i učenja, (2) Ostvarivanje nastave i učenja i (3) Praćenje i vrednovanje nastave i učenja. U prvoj celini se govori o načinu planiranja nastave na godišnjem, mesečnom, sedmičnom i dnevnom nivou, ali na osnovu karakteristika i individualnih razlika učenika (*Program nastave i učenja za treći razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, 2019). U prvom razredu didaktičko-metodičko uputstvo je drugačije organizованo i govori samo o organizovanju nastave i učenja. Nastavnik koristi program za prvi razred kako bi napravio adekvatan godišnji plan na osnovu učeničkih postignuća na testiranju koje su prošli pre upisa, a ne u odnosu na individualizaciju. Razlog zbog kojeg u nastavnom programu za prvi razred nema treće celine je, prepostavljamo, nepostojanje numeričkog ocenjivanja za prvi razred osnovnog obrazovanja.

Republika Srpska izdvaja odvojena didaktičko-metodička uputstva za svaki predmet jednog razreda u dokumentu pod nazivom „Priručnik sa didaktičko-metodičkim preporukama za ostvarivanje programa” objavljenim u Republičkom pedagoškom zavodu Republike Srpske (*Priručnik sa didaktičko-metodičkim preporukama za ostvarivanje programa*, 2021). U njemu su, kao i u Republici Srbiji, po istom principu podeljene celine.

Didaktičko-metodička uputstva i preporuke Republike Srpske unutar programa nisu strukturisane po celinama, već se izdvajaju određene logičke celine – pasusi. Pre svega se komentarišu oblasti i teme koje će se obradivati u toku razreda, potom ishodi i sloboda nastavnika da svoj čas koncipira tako da ih maksimalno ostvari. Zatim su predložene

nastavne aktivnosti koje treba praktikovati i isktaknut je značaj samostalnosti i aktivnosti samih učenika. Nadalje se savetuje koja didaktička pomagala i tehnologiju koristiti, koja sredstva podsticati i koje/odakle izvore birati. Na kraju su istaknuti saveti o praćenju, vrednovanju i ocenjivanju učenika. Svim nabrojanim dobijamo sliku da, iako nisu podeljena u celine, uputstva pružaju okvire celina koja su data u Republici Srbiji. Ne opravdavamo izostanak u drugom i trećem razredu, niti lošiju organizaciju u četvrtom i petom, ali potvrđujemo poželjnost kvaliteta koji sadržaj uputstva nudi. Pohvalno je da se ističe upotreba moderne tehnologije i dostupnih izvora zbog njihove upotrebe u svakodnevnom životu.

Smatramo da je celina *Ostvarivanje nastave i učenja* od velike pomoći nastavnicima i da na osnovu nje mogu jasno razumeti odnos glavnih elemenata nastavnog programa za nastavni predmet Priroda i društvo. Kroz opis tematskih oblasti dat je fokus na ključnim obeležjima sadržaja nastave prirode i društva, a to je raspored po spiralno-uzlaznom modelu i baziranost na zavičajnom principu (Blagdanić & Bandur, 2018). Smatramo da je bolje o nastavnim temama pisati sa ovakvim pristupom, odnosno objasniti i opisati njihov značaj i razlog zašto učenici stiču znanja baš iz tih oblasti, nego pisati o različitim karakteristikama samih sadržaja tih tema.

U nastavnom programu Republike Srbije imamo jasne opise principa i modela na osnovu kojih su organizovani glavni elementi nastavnog programa. To su zavičajni princip i spiralno-uzlazni model. Pored ovih opisa, ističu se glavne obaveze nastavnika prilikom realizacije nastave. Odnosno, ukazuje se na važnost diferenciranog i individualizovanog pristupa prema svakom učeniku, tj. odnos prema učeniku u skladu sa njegovim intelektualnim sposobnostima i predznanjima.

Detaljan opis osnovnih principa, kao i ukazivanje na glavne obaveze nastavnika, prednost je oba nastavna programa jer u velikoj meri olakšavaju nastavnicima razrešenje mogućih dilema, odnosno upućuju ih na koji način treba da organizuju i realizuju sam proces nastave.

U nastavnom programu za Prirodu i društvo Republike Srbije poslednja celina didaktičko-metodičkih uputstava se odnosi na praćenje i vrednovanje nastave i učenja. Ova celina je veoma kratko opisana i u njoj se nalaze osnovne informacije o praćenju i ocenjivanju postignuća učenika. Nastavnik iz ove celine ne može da shvati sam način ocenjivanja i šta to sve jedna ocena podrazumeva, što vidimo kao veliki nedostatak ove celine. Smatramo da je nastavniku najznačajnije da shvati i razume svrhu jedne ocene i načine praćenja uspeha učenika i da se na osnovu toga potradi da sumativna ocena bude informativna i objektivna. Međutim, ne smemo zanemariti činjenicu da nastavni program upućuje na *Pravilnik o ocenjivanju učenika* u kome se nalaze detaljna uputstva za ocenjivanje (*Program nastave i učenja za treći razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, 2019). U nastavnom programu Republike Srpske imamo celinu koja se odnosi na praćenje i vrednovanje učenika u kojoj se posebno izdvaja princip individualizacije učenika i sagledavanje celokupne slike njegovih znanja, aktivnosti, interesovanja, kao i sposobnosti i mogućnosti. Takođe, ukazuje se na to da tokom procesa vrednovanja moramo koristiti različite postupke i tehnike kako bi se dobila što kvalitetnija slika o postignućima učenika. Ovakav pristup je koristan jer je svaki učenik individua za sebe, a pomoću ishoda dobijamo jasnu sliku da li je evaluacija uspešna.

ZAKLJUČAK

Komparativnom analizom nastavnih programa nastave prirode i društva Republike Srbije i Republike Srpske uviđamo veliki broj sličnosti ali i pojedinosti koje se razlikuju. Uočljivo je da u organizacionom pogledu oba nastavna programa imaju veoma sličnu strukturu. Godišnji fond časova u prva tri razreda je jednak u obe države, dok se u petom razredu u Republici Srpskoj fond povećava za jedan čas nedeljno. Time se učenici bolje

pripremaju za diferencijaciju ovog predmeta tokom nastave u starijim razredima. Okviran broj časova za nastavne teme/oblasti u Republici Srpskoj vidimo kao pomoć nastavniku prilikom sastavljanja godišnjeg plana rada. Obe države poseduju ciljeve, sa razlikom da se u Srbiji definiše kao jedinstven i uopšten cilj, dok su u Republici Srpskoj opšti ciljevi konkretizovani i kroz posebne ciljeve. Izdvajanjem ishoda, nastavnih tema/oblasti i preporučenih sadržaja oba programa zadovoljavaju metodičke smernice za izradu programa nastave prirode i društva. Program Republike Srpske za svaki ponuđeni ishod određuje i konkretne preporučene sadržaje, dok se u Republici Srbiji nastavniku daje sloboda da samostalno odredi sadržaje kroz koje će ostvariti ishode. Didaktičko-metodička uputstva prisutna su u sva četiri razreda u programima Republike Srbije. Nasuprot tome, u Republici Srpskoj ih srećemo samo u četvrtom i petom razredu i u odvojenim dokumentima „Priručnik sa didaktičko-metodičkim preporukama za ostvarivanje programa“. Po dobijenim rezultatima zaključujemo da bi pri sledećoj reformi nastavnih programa Republike Srbije bilo značajno razmatrati povećanje godišnjeg fonda časova predmeta Priroda i društvo u trećem i četvrtom razredu. Pored toga, poželjno je fokusirati se na posebne ciljeve kako bi učitelji što preciznije znali čemu teže u realizaciji nastavnog procesa. Bilo bi značajno uvideti i iskustva učitelja o načinu na koji koriste programe i realizuju ishode. Značajno bi bilo razmotriti ideju o organizaciji ishoda u odnosu na teme/oblasti i sadržaje koji se odnose na te ishode koji se upotrebljavaju u Republici Srpskoj. Ovakva analiza imala bi obrazovni značaj za unapređivanje vaspitno-obrazovnog procesa jedne države.

LITERATURA

- Bandur, V. & Potkonjak, N. (1997). *Pedagoška istraživanja u školi*. Beograd: Učiteljski fakultet.
- Blagdanić, S. (2014). *Nastava prirode i društva*. Leksikon obrazovnih termina. (629). Beograd: Učiteljski fakultet.
- Blagdanić, S. & Bandur, V. (2018). *Metodika nastave prirode i društva*. Beograd: BIGZ školstvo, Učiteljski fakultet.
- Džamić Šepa, N. & Miljanović, T. (2013). Komparativna analiza programa Biologije u osnovnom i obaveznom obrazovanju u Republici Srbiji i Republici Sloveniji. *Inovacije u nastavi*. 26 (3), 48–59.
- Mihajlović D. (2012), Istorijski sadržaji u nastavi prirode i društva u Republici Srbiji i Republici Srpskoj, *Uzdanica*, IX/2, 235–244.
- Nastava usmerena na ishode, kompetencije i standarde, Priručnik za nastavnike Svet oko nas/ Priroda i društvo* (2015). Materijal nastao u okviru projekta Razvionica – podrška razvoju ljudskog kapitala i istraživanju – Opšte obrazovanje i razvoj ljudskog kapitala.
- Nastavni plan i program za osnovno obrazovanje i vaspitanje* (2014). ZUNS: Istočno Sarajevo.
- Nastavni program za nastavni predmet: Moja okolina, drugi razred (2021). Službeni glasnik Republike Srpske, br. 79.
- Nastavni program za nastavni predmet: Moja okolina, prvi razred* (2021). Službeni glasnik Republike Srpske, br. 79.
- Nastavni program za nastavni predmet: Moja okolina, treći razred* (2021). Službeni glasnik Republike Srpske, br. 79.
- Nastavni program za nastavni predmet: Priroda i društvo, četvrti razred* (2021). Službeni glasnik Republike Srpske, br. 79.
- Nastavni program za nastavni predmet: Priroda i društvo, peti razred* (2021). Službeni glasnik Republike Srpske, br. 79.
- Osnove programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja* (2018). Službeni glasnik Republike Srbije.
- Priručnik sa didaktičko-metodičkim preporukama za ostvarivanje programa* (2021/2022), RPZ.
- Program nastave i učenja za četvrti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja* (2019). Prosvetni glasnik, br. 11.
- Program nastave i učenja za drugi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja* (2018). Prosvetni glasnik, br. 16.
- Program nastave i učenja za prvi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja* (2017). Prosvetni glasnik, br. 10.
- Program nastave i učenja za treći razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja* (2019). Prosvetni glasnik, br. 5.
- Šehović, S. & Blagdanić, S. (2014). Nastavni program. *Leksikon obrazovnih termina*. (494). Beograd: Učiteljski fakultet.
- Vidovavljević, S. (2022). *Osnove metodike nastave prirode i društva*. Leposavić: Učiteljski fakultet u Prizrenu.
- Vilotijević, M. (2014). *Priroda i društvo*. Leksikon obrazovnih termina. (483). Beograd: Učiteljski fakultet.
- Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju* (2017). Službeni glasnik Republike Srbije, br. 101.
- Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju* (2022). Službeni glasnik Republike Srpske, br. 81.

COMPARATIVE ANALYSIS OF TEACHING CURRICULA FOR THE SUBJECT NATURE AND SOCIETY IN REPUBLIC OF SERBIA AND REPUBLIC OF SRPSKA

Author: MARIJA PAVLOVIĆ, Milena Radović

e-mail: marijapavlovic764@gmail.com

Mentors: Full Prof. Sanja Blagdanić, TA Jelena Lukić

Department of Natural and Social Sciences Teaching Methodology

Teacher Education Faculty, University of Belgrade

Introduction: An important segment of educational planning in the teaching process is the utilization of the curriculum. A comparative analysis of curriculums should provide an opportunity for the development of curriculums in the future to be of higher quality and contribute to new ideas for their further improvement.

Aim: The aim of the research is a comparative analysis of curriculums for teaching the subject Nature and Society for primary schools in the Republic of Serbia and the Republic of Srpska in the first four grades in order to determine the conceptual and content foundation on which they are based.

Materials and Methods: The sample of the research was the current Nature and Society curriculums in the Republic of Serbia and the Republic of Srpska. For the comparative analysis, a research instrument was created—a checklist, which helped us to determine the elements of the curriculums in both countries. Afterwards, we analyzed them using the descriptive method.

Results: The organization of the curriculums of both countries is similarly structured, and the methodological guidelines were followed. There is an increase in the number of classes in the 5th grade in the curriculum of the Republic of Srpska by 36 classes on an annual basis. In both curriculums, there is an overall objective, which in the curriculums in Serbia is standardized and generalized for each grade, while in the curriculums in the Republic of Srpska, the overall objectives differ from grade to grade and are made more concrete by specific objectives. Didactic-methodical instructions appear in all four grades in the curriculums of the Republic of Serbia, while in the curriculums of the Republic of Srpska, they appear in the 4th and 5th grades.

Conclusion: The comparative analysis of curriculums contributed to the understanding of the similarities and differences between teaching curriculums in both countries and will enable their improvement.

Keywords: curriculum; nature and society teaching; primary school; Republic of Serbia; Republic of Srpska; comparative analysis

DOŽIVLJAJ STUDENATA PREMA STUDIJU SOCIJALNE PEDAGOGIJE: KVALITATIVNI PRISTUP

Autor: ELDAR ĆERIM, Ajdin Delić, Dželila Silajdić

e-mail: eldarcerim@gmail.com

Mentor: Prof. dr Edina Vejo

Odsjek za socijalnu pedagogiju

Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici

Uvod: S obzirom da pomagačke struke, a naročito socijalna pedagogija, nisu dovoljno prepoznate u Bosni i Hercegovini na razini potencijalne realizacije kapaciteta stručnjaka iz ovog područja, rad počiva na samokritičnosti spram studijskog programa. Kao znanost, razvoj socijalne pedagogije, kao i inkluzija u društvu, ovisi o razvijenosti društva u kojem egzistira, ali bi potrebno bilo razumjeti i okvire studijskih programa koji generiraju kadar pomagača.

Cilj: Cilj istraživanja jeste kvalitativno analizirati doživljaj studenata socijalne pedagogije o studiju i pomagačkoj struci općenito. Postavljena su dva istraživačka pitanja, i to: „Kako studenti doživljavaju studij socijalne pedagogije?” i „Kako studenti opisuju svoju ulogu tokom i nakon studija?“.

Materijal i metode: Preferirano paradigmsko opredjeljenje jeste kvalitativna istraživačka paradigma. Sudionici istraživanja su studenti socijalne pedagogije koji su posredstvom fokus grupe iznijeli svoje perspektive. Prikupljeni empirijski materijal je evaluiran kvalitativnom analizom sadržaja, u postupku koji uključuje sljedeće: familiziranje, generiranje kodova, kategorizacija i grupisanje, iteracija procesa kodiranja, analiziranje i interpretacija.

Rezultati: Rezultati ukazuju na različite perspektive studenata o svojim očekivanjima od studija, ulozi socijalnih pedagoga i njihovom profesionalnom razvoju. Ishod istraživanja, pored perspektiva studenata, a na temelju empirijskih podataka iz ovog istraživanja nudi i metodološki okvir za potencionalna akcijska istraživanja temeljena na sudioničkom pristupu polju istraživanja.

Zaključak: Studenti su izrazili različite motive za upis studija socijalne pedagogije, a mnogi od njihovih iskustava odražavaju duboko ukorijenjene društvene probleme u Bosni i Hercegovini. Njihove refleksije ukazuju na složenost njihovih iskustava i perspektiva, te ističu važnost podrške tijekom njihovog profesionalnog razvoja. Kroz svoj obrazovni put, studenti postaju stručnjaci u svojoj oblasti s dubokim razumijevanjem uloge socijalne pedagogije u društvu, čime mogu doprinijeti rješavanju brojnih društvenih problema u Bosni i Hercegovini, ali im je na tom putu neophodna i sistemski podrška.

Ključne riječi: Kvalitativna istraživačka paradigma; socijalna pedagogija; pomagačke struke.

UVOD

Profesor Hans Thiersch u svome gostujućem predavanju za studente Univerziteta u Zenici¹ navodi da socijalnih pedagoga u Njemačkoj ima onoliko koliko ima i samih učitelja. Možda je neposredno htio reći da je neminovno svaki učitelj ujedno i socijalni pedagog. U Bosni i Hercegovini biti socijalni pedagog ne znači suočavati se samo sa sistemskim, asistemskim i antisistemskim momentima življenja u Bosni i Hercegovini, nego i nositi

¹ Realizirano 02.03.2022. godine, dostupno online: <https://www.youtube.com/watch?v=Jc7yn-vMens>.

bremenite izazove nekog novog poziva u jednoj kontroverzno-konzerviranoj sredini i društvu kakvog nalazimo u BiH. Ta konzerva iznutra generira različite degeneracije, konstelacije krajnosti, izuzetno pozitivnog utjecaja i posljedica i izuzetno negativnog porijekla i posljedica. Poredći sa jednom izjavom praktičara da raditi kao socijalni pedagog znači držati prste u rupama iz vazne iz koje ide voda, možda je najbolja metafora za izazov egzistiranja stručnjaka iz pomagačkih disciplina u radno-tržišnom sistemu Bosne i Hercegovine. Ovi stručnjaci u radnom okruženju, a zbog nepriznatosti struke i nejasnog područja djelovanja, kompenziraju kompetencije, vještine i djelatnosti za koje se nisu educirali, te ih realiziraju iskustveno. Pojedini jako uspješno, ali je velik rizik da se zbog te kompenzacije pojavi sagorijevanje i cinizam. Bez obzira radilo se o javnoj ustanovi ili drugim vidovima ustrojstva, razina *ad-hoc* načina obavljanja i kompenzacija poslova ne poznaje diferencijacije, svugdje se *krpe rupe*, svugdje se snalazi pred onim što je trenutno postojano, u okvirima nefunkcionalnog sistema, zakona i pravila, pronaći smisao, barem za sebe postaje izazov. Kako da socijalni pedagog pomogne drugima kada teško može pomoći sebi, jedno je od pitanja koje nosi ovo istraživanje koje je obuhvatilo studente Odsjeka za socijalnu pedagogiju. Izazovno je afirmirati uloge koje su u regiji prilično integrirane i podržane poput one praktičar/istraživač, učitelj/facilitator. U situacijama kada egzistencija čovjeka pretpostavlja bitno pitanje savladavanja svakodnevnice, kako je moguće uložiti resurse u profesionalni razvoj i razviti vlastitu priču. U nastavku slijedi kratak teorijski okvir definiranja socijalne pedagogije, pitanja identiteta i pozicija praktičara socijalnih pedagoga. Pristup koji je afirmiran pretpostavlja traganje za odgovorima s ciljem pronalaska rješenja, te ovo istraživanje je ponajprije potpomognuto i potkrijepljeno perspektivama sudionika koji su učestvovali a koji su kao sistem identiteta socijalne pedagogije odgovorni za reprezentativnost socijalne pedagogije u jednom društvu.

KONCEPT SOCIJALNE PEDAGOGIJE KA TEORIJI I PRAKSI ORIJENTIRANE NAUKE

Kao tradicija mišljenja i djelovanja, socijalna pedagogija je starija od koncepta ili upotrebe termina socijalna pedagogija. Johann Amos Comenius, Johann Heinrich Pestalozzi, Friedrich Fröbel i mnogi drugi – pioniri su sociopedagoške perspektive.

Važni događaju vezani za početak socijalne pedagogije bili su:

- Diesterweg – Priručnik za obrazovanje njemačkih učitelja, 1850. – socijalna pedagogija kao obrazovna akcija s ciljem pomoći siromašnima u društvu (Marburger, 1987, str. 11, prema Bouillet i Uzelac, 2007, str. 13);
- Industrijalizacija; Weimarsko doba (SDP-DDP);
- „Socijalna pedagogija: Teorija oblikovanja odgoja na osnovi zajednice“ / kolektivna nasuprot individualnoj pedagogiji – Paul Natorp, 1899. početak znanstvenog bavljenja socijalnom pedagogijom (Schmidt, 1981, prema Previšić i Prgomet, 2007);
- Christian Jasper Klumker – imenovan profesorom za socijalni rad i socijalnu pedagogiju na Univerzitetu u Frankfurtu;
- „Dobrobit za mladež“ – Herman Nohl, Nohlova duhovno znanstvena koncepcija (socijalne) pedagogije (Uhlendorff, 2012).

Razvoj socijalne pedagogije nakon Drugog svjetskog rata se realizirao u dva smjera, prvenstveno kao posebno odgojno područje (koji je nastao kao odgovor na određene probleme modernog društva), te kao odgoj za moralno ponašanje (što se razumijeva kao zadaća svake pedagogije) (Previšić i Prgomet, 2007). Svoja teorijska polazišta socijalna pedagogija prepoznaje kroz: Pedagoško, odnosno, obrazovno i društveno-teorijsko polazište – Klaus Mollenhauer i Michael Winkler (omogućavanje djeci i mладимa sticanje znanja

i obrazovanja, sociopedagoško problem), Teorijsko polazište koje kreće od kategorija sva-kodnevice i životnog svijeta/prostora – Hans Thiersch (u fokusu je svakodnevica, subjektivna iskustva i načini gledanja klijenata), Teoreme savladavanja života – Lothar Böhnisch (podrška u obrazovnim procesima, coping i princip životnog stanja), Polazište iz teorija o profesiji i usluzi – Bernd Dewe i Hans-Uwe Otto (usmjereno na usluge, moderan oblik profesionalnosti izražen u specifičnoj kvaliteti socio-pedagoške prakse) (Uhlendorff, 2012).

DEFINIRANJE SOCIJALNE PEDAGOGIJE

U nastavku slijedi kratak pregled definicija socijalne pedagogije iz perspektive za socijalnu pedagogiju važnih autora:

Paul Natorp (1854–1924): *Međuodnos između obrazovanja i zajednice je ono što čini temu formiranja socijalne pedagogije. Pitanje koje postavlja socijalna pedagogija: šta zajednica znači za obrazovanje i šta je obrazovanje za zajednicu? A njegova osnovna tvrdnja glasi: da su odlučujući uslovi za odgoj u zajednici zapravo odlučujući uslovi zajednice koji leže u odgoju* (Natorp, 1998, str. 91, prema Saltzman, 1998).

Gertrud Bäumer: ... *Sve što je odgoj, a što nije škola i porodica. Socijalna pedagogija označava ovdje oličenje društvene i državne obrazovne skrbi, pod uvjetom da je izvan škole* (Bäumer, 1998, str. 149).

Mollenhauer: *Socijalna pedagogija postaje termin za teoriju posebnih socijalizacijskih pomagala za suočavanje sa konfliktima koji nastaju u toku cjeloživotne socijalizacije, pomoći, koje utječu na promjenu pojedinca, proširenje njegovih kognitivnih, emociонаlnih i psihomotoričkih vještina kao i eliminaciju uzroka, često svojstvenih sistem, koji leže u osnovi ovog sukoba.*

Böhnisch: *Kao disciplina odgojne nauke, socijalna pedagogija se bavi društveno, strukturno i institucionalno uslovljenim konfliktima koji se dešavaju u toku socijalizacije djece i adolescenata: sukoba između subjektivnih resursa i sredstava djece i adolescenata i društvenih i institucionalnih zahtjeva kao što su oni u porodici, školi, poslu i zajednici koji se prenose. Ona pokušava da raščisti ove sukobe, kao i probleme koji su uslijedili u tom kontekstu razvijanja osnova obrazovnih pomagala* (Böhnisch 1979, prema Hamburger, 2003, str. 14).

Prema Hamburgeru, četiri specifična pristupa u socijalnoj pedagogiji se izuzimaju iz ove definicije (Ibid.):

1. „Referira se na odnos između pojedinca i društva;
2. Odnos koji je konfliktan ili sadržajno ima odrednice konflikt-a;
3. Socijalna pedagogija daje analizu konstelacija tog konflikt-a;
4. Razvija koncepte za menadžmentom/upravljanje konfliktima.”

Socijalna pedagogija je ono što socijalni pedagozi rade i ono što socijalni pedagozi smisljavaju (Ibid. 12).

Savremeni teorijski pristupi prepoznaju se kod Klausa Mollenhauer-a i Hans Thiersch-a kao najvažnijih predstavnika. Klaus Mollenhauer socijalnu pedagogiju zagovara kao granu pedagogije, odnosno posebno područje odgojne znanosti (Engelke, 2002, prema Previšić i Prgomet, 2007). Sedamdesetih se godina priklanja kritičkoj teoriji Frankfurtske škole i, uz Giesecke-a, postaje glavni zastupnik kritičko-emancipacijske socijalne pedagogije. Socijalna pedagogija kao znanost koja je usmjerena na teme i na istraživanje ima svoje specifične i središnje istraživačke teme, te jamstvo svoje unutarnje konzistentnosti u područjima definiranim kao (Ibid.):

1. *Generacija* (međugeneracijski odnosi, te relacija sa institucionalnim okvirom za

- socijalnu pedagogiju je temeljno pedagoško pitanje);
2. *Balans normalnosti* (poimanje normalnosti, te razlike između ličnih i javnih poimanja normalnosti prepostavljaju razvoj socijalne pedagogije);
  3. *Siromaštvo* (nužnost sociopedagoškog istraživanja siromaštva zbog predmeta socijalne pedagogije koji se u mnogome nalazi unutar populacije deprivilegiranih osoba);
  4. *Interkulturnalnost* (različitost kulturnog porijekla maksimizira prethodno navedene probleme, stoga je cilj znanstveno pratiti perspektive pluralizma, te uvjete i posljedice očekivanja integracije ili asimilacije).

Hans Thiersch, koji je dio Tübingenške škole, smatra da su predmet socijalnog rada (Sozialarbeit) problemi nepovlaštenosti, nedostatnih materijalnih izvora, dakle (problem) siromaštva i potpore u opterećenim, nepovlaštenim, izoliranim životnim uvjetima, a cilj je pomoći s ciljem samopomoći (Ibid.). Isti ne pravi razliku između socijalnog rada i socijalne pedagogije, nego raspravu o diferencijaciji ova dva pojma zamjenjuje pojmom *socijalni rad* integrirajući njime teorije socijalnog rada (Sozialarbeit) i socijalne pedagogije. Ključne riječi za razumijevanje ovog koncepta su: pluralizacija životnih situacija, individualizacija životnog stila, nejednakosti u mogućnostima sudjelovanja i socijalne pravednosti, sve veća potreba za podrškom, odnosi, društveni odnosi, mreže, životni prostor; a maksime ili strukturalni ciljevi koncepta su: prevencija, regionalizacija (decentralizacija), orientacija prema svakodnevnicima, integracija (normalizacija), participacija (demokratizacija), mreže podrške (planiranje), učestvovanje, pregovaranje, refleksija (Thiersch i Grunwald, 2009). Možemo reći da Thiersch socijalnu pedagogiju razumijeva kao trenutak specifično novodobne društvene reakcije na činjenicu razvoja, gdje je sociopedagoški rad usmjeren na odgojne i obrazovne ponude, kao i na ponude pomoći za djecu, mlade i njihove obitelji u takvom životnom okruženju, i to ponajprije na kompenzacije ponude u opterećenim životnim uvjetima. Za nje je svakodnevница aspekt stvarnosti, koju, ukoliko želimo savladati, moramo razumjeti, a njeno razumijevanje je prepostavljeno kontekstu povjesno-društvenih odnosa koji je određuju, i koja pokazuje da među ljudima postoje razne nejednakosti (Previšić i Prgomet, 2007).

SPPA, profesionalna asocijacija socijalnih pedagogija iz Velike Britanije, navodi da je uloga socijalne pedagogije povezivanje skrbi i obrazovanje kroz praksu usmjerenu na odnos, pri čemu je središnja ideja je da svaka osoba ima svojstven potencijal, a cilj socijalno-pedagoške prakse je stvoriti uvjete u kojima ljudi mogu napredovati i razvijati svoj jedinstveni potencijal, stoga su socijalni pedagozi i praktičari socijalne pedagogije sposobni oblikovati tople i autentične profesionalne odnose koji doista utječu na život ljudi sa kojima rade i rješavaju društvenu nejednakost obrazovnim sredstvima (SPPA, n. d.).

PITANJE IDENTITETA SOCIJALNE PEDAGOGIJE

Pomagačke profesije (sin. pomagačke struke i pomagačke profesije) su fokusirane na pružanje podrške ljudima, a njihov glavni cilj je briga i asistencija različitim pojedincima i grupama kako bi im se omogućilo da unaprijede svoj život. Konkretnije, ove profesije fokusiraju se na rješavanje izazova u međuljudskim odnosima, emocionalne i ponašajne teškoće pojedinaca i grupa. Ovo uključuje, između ostalog, medicinu, psihologiju, pedagogiju, socijalnu pedagogiju, socijalni rad, edukacijsku rehabilitaciju i slične oblasti (Ricijaš, Huić i Branica, 2006, prema Čosić, 2018, str. 210).

Pitanje identiteta nosi i najveći obim kritika. Pojedini autori izuzimaju da socijalna pedagogija nije ni metoda ni skup metoda (Hämäläinen, 2003, Otto, 2006, Coussé i sar., 2010, prema Úcar, 2015).

Socijalna pedagogija ne dostiže razinu zrele znanosti jer je ne podržava specifična

teorija i ne posjeduje vlastitu metodu (Rosendal, 2009, Hämäläinen, 2003, Smith i White, 2007, Braches-Chyrek i Sünker, 2009, Otto, 2006, prema Ibid.). Teorija socijalne pedagogije je toliko široka da ne postoje jasne smjernice o tome šta su zapravo sociopedagoške metode (Storø, 2013: 38, prema Ibid.). Socijalna pedagogija kao relativno nova disciplina u stanju je prevelike bliskosti prema matičnoj disciplini u odnosu na koju se relativno emancipira.

Unatoč svojevrsnom lutanju socijalne pedagogije u traganju za identitetom, možemo uočiti nekoliko bitnih i kontinuirano prisutnih sistema koje razumijevamo kao temelj njenoga identiteta. Posrijedi stalnom traganju za identitetom, možemo uočiti tri sistema, koje možemo razumjeti kao temelj identiteta socijalne pedagogije (Uzelac, 1999): (1) Sistem depriviligovanih pojedinaca, skupina i njihovog socijalnog prostora u kojima je smješten predmet socijalne pedagogije; (2) Sistem predmeta socijalne pedagogije; (3) Sistem socijalnih pedagoga (Tabela 1.).

Tabela 1. Sistemi socijalne pedagogije

<i>1. sistem depriviligovanih pojedinaca, skupina i njihovog socijalnog prostora u kojima je smješten predmet socijalne pedagogije</i>	<i>2. sistem predmeta socijalne pedagogije</i>	<i>3. sistem socijalnih pedagoga</i>
U počecima je to bilo gotovo cijelokupno materijalno i socijalno ugroženo stanovništvo. Tokom šezdesetih godina, artikulacija na segment populacije koja se prepoznaće pod pojmom <i>osobe s poremećajima u ponašanju</i> . Otvaraju se pitanja terminološke i pojmovne dimenzioniranosti populacije, kao i obuhvaćenost populacije osoba s poremećajima u ponašanju.	Osobe s poremećajima u ponašanju nisu predmet interesa samo socijalne pedagogije, svaka temeljom svoga posebnog predmeta, stoga što je u tome smislu predmet socijalne pedagogije? Socijalna pedagogija je stručna i/ili znanstvena disciplina o odgoju osoba s poremećajima u socijalnom ponašanju. Ključno je pitanje atributa bez kojih predmet ne bi bio ni u potpunosti, ni precizno određen. Socijalni je pedagog istovremeno okrenut kako prema osobi s poremećajima u ponašanju tako i prema pripadajućem joj socijalnom prostoru. Pojavljuje se potreba za boljim poznavanjem zakonitosti <i>susjednih</i> disciplina, ali i njihovom transformacijom u specifično područje dotične discipline.	Postojanje i djelovanje stručnjaka i znanstvenika kao nositelja funkcija stručne i znanstvene discipline govori o dimenzijama realnog, društveno priznatog i javno verificiranog identiteta struke odnosno znanosti. Izdvaja se važnost tradicije i postojanost u formiraju stručnjaka i znanstvenika pojedinog profila, tržišna potražnja i stručna i znanstvena javna reprodukcija. Za potpunije ocrtavanje identiteta jedne discipline izuzetno je značajna mogućnost znanstvenog rada, kao i postojanje institucija u okvire koje je moguće takav rad organizirati. Za identitet profesije iznimno je važno i profesionalno udruženje, te posebno njegov profesionalni kodeks.

Temeljni princip socijalne pedagogije jeste negiranje univerzalnih rješenja i prihvatanje mogućnosti multiplosti perspektiva ovisno o ličnim okolnostima i posebnoj dinamici svake situacije (Cameron, 2004, prema Úcar, 2015). Sociopedagoški rad nije ograničen samo na rješavanje problema nego i na održavanje dobrobiti i standarda dobrog života, stoga,

temeljem te funkcije, socijalna pedagogija dobiva važan sadržaj i postiže značajno mjesto u sistemu preventivnih djelatnosti (Hamalainen, 2001). Socijalna pedagogija kao teorijski i praktično orijentirana disciplina konstruira znanje, teoriju i praksu koji se oblikuju unutar smještenih međuljudskih odnosa koji se javljaju u kontekstu svakodnevnog života između profesionalaca i pojedinaca ili zajednice. Da se zaključiti kako je socijalna pedagogija u Njemačkoj imala svoje koncepcijsko i teorijsko polazište u problemima odgoja i siromaštva nastalim tokom industrijalizacije (socijalno pitanje), te je socijalna pedagogija predstavljala pokušaj da se socijalno pitanje riješi pedagoškim sredstvima. Sociopedagoška perspektiva daleko je starija nego li pojam ili koncept socijalne pedagogije, a izobrazba stručnjaka koji su djelovali na tim područjima razvijala se početkom dvadesetih godina 20. stoljeća, a predmet Socijalna pedagogija proučavao se do šezdesetih godina na nekoliko univerziteta, a slabo su bila izražena i empirijska istraživanja, međutim, tokom obrazovne reforme šezdesetih, to stanje se umnogome promjenilo, te je područje socijalne pedagogije, teorijom, praksom i razrađenim empirijskim istraživanjima postalo komplementarno socijalnom radu (Uhlendorff, 2012). Tri su kontinuirana i prisutna sistema, shvaćena kao temelj identiteta socijalne pedagogije, a to su sistem depriviligovanih osoba, njihovih skupina i njihova socijalnog prostora, u kojima je smješten predmet discipline, sistem samog predmeta socijalne pedagogije, sistem pripadajućih stručnjaka, odnosno socijalnih pedagoga (Uzelac, 1999). Odnos između sociopedagoške teorije i prakse, kao i samo koncipiranje socijalne pedagogije, može se posmatrati s različitim znanstvenih polazišta (Hamalainen, 2003). Najznačajnije je pitanje do koje mjere teorija postavlja kriterije i standarde praksi, odnosno do koje mjere pokušava samo razumjeti praksu. Funkcionalna sociopedagoška praksa podređena je mjestu i vremenu te razvoju teorije i istraživanja, te je osjetljiva na ideološke i političke interese u društvu. Socijalna pedagogija proučava teoriju i praksu socijalnog rada i drugih socijalnih profesija, a kao disciplina ona integrira elemente znanstvenosti, obrazovanje i praksu.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

PROBLEM I CILJ ISTRAŽIVANJA

Ovaj rad paradigmatski je vođen kvalitativnom istraživačkom metodologijom koja predstavlja osnov sudioničkih istraživanja, mnogo poznatijih kao istraživanja temeljena na zajednici. Ovakvi poduhvati često su korišteni za razumijevanje složenih društvenih problema poput radikalizma, suočavanja sa ovisnostima kao društvenim problemom, razumijevanjem svakodnevnicice, problema mladih, odraslih i starih, itd. Svakako da podaci dobiveni ovakvim istraživanjima nisu podložni generaliziranju i izuzimanju konkretnih *crno-bijelih* odgovora na dileme povezane sa problemom istraživanja, ali mogu ponuditi daleko veću istraživačku vrijednost otkrivajući porijeklo problema, individualna i grupna razumijevanja i perspektive, kao i okvir za smislenija kvantitativna istraživanja, kreirajući instrumentarij ili akcijski okvir za istraživanje. Cilj istraživanja jeste kvalitativno analizirati perspektive studenata socijalne pedagogije o studiju i pomagačkoj struci općenito.

U fokusu su sljedeća istraživačka pitanja:

1. Kako studenti doživljavaju studij socijalne pedagogije?
2. Kako studenti opisuju svoju ulogu tokom i nakon studija?

SUDIONICI, STRATEGIJA ISTRAŽIVANJA I METODE OBRADE PODATAKA

Uzorak ovog istraživanja ciljano obuhvata studente druge i četvrte godine Studija socijalne pedagogije na Islamskog pedagoškom fakultetu u Zenici. Pretpostavljeno je da stu-

denti druge godine u procesu su formiranja perspektiva o kompletnom studiju i pozivu, te imaju inicijalne ideje o tome, dok, sa druge strane, studenti četvrte godine zaokružuju svoje iskustvo i doživljaj, suočavajući se sa neizvjesnostima nakon okončanja studija.

Realizirane su fokus grupe u svrhu prikupljanja podataka sa vodičem poluskuriranog karaktera sa sljedećim temama: motivacija za upis studija, struktura studijskog programa, iskustvo studiranja: student Fakulteta i student Univerziteta, refleksija na stručnu i teološku dimenziju studija, okončanje studija i profesionalni život sa diplomom. Najprije je realizirana fokus grupa sa studentima II godine Odsjeka za socijalnu pedagogiju, s prosjekom godina između 20 i 21 godinu, u kojoj su učestvovala dva studenta i dvanaest studentica, a zatim fokus grupa sa studentima IV godine Odsjeka za socijalnu pedagogiju, s prosjekom dobi sudionika između 22 i 23 godine, u kojoj su učestvovala dva studenta i deset studentica. Nesrazmjeri je udio studentica koje upisuju Odsjek za socijalnu pedagogiju, koji se kreće od 80%. U pogledu na studijske godine, učestalost muške populacije se kreće od 15% do 20%, uzimajući u obzir da je na prvoj godini studija uvijek veći broj muških studenata nego na posljednjoj godini. Realizirane fokusne grupe su audio usnimljene, te digitalno transkribirane, uvažavajući standarde transkripcije u formu sa naznačenim numerisanjem linija transkripta, kao i simbola za govorne i paragovorne manifeste.

U pogledu na analizu podataka, korišten je metod kvalitativne analize sadržaja. Analiza sadržaja je proizašla iz komunikacijskih znanosti, ali danas nudi jednu postojanu ulogu u sistemskoj evaluaciji u najrazličitijim područjima znanosti. Prema Mayringu (1991: 209), cilj analize sadržaja bi naposljetu i predstavljao sistemsko uređivanje materijala iz komunikacije. Svoje mjesto ovaj vid analize i evaluacije naročito je primjenjivan u kontekstu kvalitativnih društvenih istraživanja. Analiza sadržaja razvijena je ponajprije početkom dvadesetog stoljeća u SAD-u, posebno kako bi se moglo sustavno evaluirati ogromne podatke o masovnim medijima u nastajanju (radio, novine). Ponajprije je svoje mjesto primjene pronašla u komunikologiji i medijskim istraživanjima, ali različitim istraživačkim afinitetima za razvoj ove metode, svoje područje primjene proširuje i na druge znanosti poput sociologije, politikologije, lingvistike, etnologije, psihologije i drugim znanstvenim disciplinama. U sumiranju, analiza sadržaja je kvalitativna metoda koja sistematično evaluira različite oblike zabilježene društvene komunikacije, uključujući verbalne, vizualne i auditivne elemente, poput dokumenata, transkriptata intervjuja, protokola posmatranja, video zapisa, muzike i drugih (Manić, 2017, str. 27). Analiza sadržaja uspostavlja svoju diferencijaciju s obzirom na predmet i na osnovu bazičnog postupka koji se primjenjuje. Potrebno je najprije utvrditi jedinice analize, a konstrukcija same analize ovisiće od ciljeva istraživanja. Halmi (2005, str. 379) određuje kao konačni cilj kvalitativne analize svojevršnu sistematizaciju empirijskog materijala, odnosno tranziciju i transformaciju određene opservirane pojave u empirijski, odnosno znanstvenu činjenicu, podatak koji je moguće izraziti u kvantitativnoj formi. Jednom teorijskom zasićenju ili periodu kada istraživač prikupi kvalitativni empirijski materijal slijedi proces klasifikacije u odgovarajuće kategorije prema određenom utvrđenom kriterijumu, kako bi se na što bolji mogući način mogao deskribirati.

U pogledu na ovo istraživanje, proces evaluacije prikupljenih podataka realiziran je kroz sljedeće korake:

1. Transkripcija intervjuja: realizirane fokusne grupe su audio usnimljene, te digitalno transkribirane, uvažavajući standarde transkripcije u formu sa naznačenim numerisanjem linija transkripta, kao i simbola za govorne i paragovorne manifeste;
2. Familiarizacija: upoznavanjem sa materijalom s ciljem razumijevanja općeg konteksta i ključnih tema;
3. Generisanje kodova: etiketiranja izjava, fraza, pasusa odgovarajućim kontekstualnim kodovima;
4. Kategorizacija i organizacija: klasificiranje kodova u kategorije ili teme koje odra-

- žavaju različite aspekte shodno istraživačkim pitanjima;
5. Iterativni proces: unapređenje kodova, rekategorizacija;
  6. Interpretacija i analiza: analiziranje kodova i strukturalizacija.

REZULTATI

Nastavljajući sa sažetkom rezultata istraživanja, predstaviti čemo teme i kategorije analizirane kroz razgovore sudionika fokus grupe. Osim toga, istraživački će se odgovori grupirati prema postavljenim istraživačkim pitanjima kako bismo pružili jasniji uvid u raznolikost stajališta i iskustava sudsionika. Ukupno pet tema je izuzeto iz empirijskog materijala. Za istraživačko pitanje *Kako studenti doživljavaju studij socijalne pedagogije?* pripadajuće teme i kategorije su: Upis na studij (Ekomska situacija i dostupnost fakulteta, Interes za određene predmete, Zaposlenje vani, Human poziv, Izgradnja ličnosti i razumijevanje ljudi), Iskustvo studiranja (Povezanost morala, religije i socijalne pedagogije, Izazovi studija, Isplativost ulaganja truda), Struktura studijskog programa (Teološki vs. stručni predmeti, Integrirana praktična nastava). Za istraživačko pitanje *Kako studenti opisuju svoju ulogu tokom i nakon studija?* pripadajuće teme i kategorije su: Uloge studenata u užem smislu (Samoodgoj i preodgoj), Uloge studenata u širem smislu (Vlastita odgovornost i Disperzivnost) (Tabela 2.).

Tabela 2. Prikaz tema i kategorija za pojedinačna istraživačka pitanja

Istraživačko pitanje	Tema	Kategorije	
Kako studenti doživljavaju studij socijalne pedagogije?	Upis na studij	Ekomska situacija i dostupnost fakulteta Interes za određene predmete Zaposlenje vani Human poziv Izgradnja ličnosti i razumijevanje ljudi	
	Iskustvo studiranja	Povezanost morala, religije i socijalne pedagogije Izazovi studija Isplativost ulaganja truda	
	Struktura studijskog programa	Teološki vs. stručni predmeti Integrirana praktična nastava	
	Kako studenti opisuju svoju ulogu tokom i nakon studija?	U užem smislu	Samoodgoj i preodgoj
		U širem smislu	Vlastita odgovornost Disperzivnost

UPIS NA STUDIJ: istražuje motive i razloge zbog kojih su studenti odlučili upisati studij socijalne pedagogije. Sudionici su iznijeli faktore koji obuhvataju ekomske, osobne i stručne aspekte.

K1 – Ekomska situacija i dostupnost fakulteta: sudionici su naglasili važnost ekomske situacije i dostupnosti fakulteta u procesu donošenja odluke o upisu na studij socijalne pedagogije. Neki su se odlučili za ovaj studijski smjer jer im je geografski bliži i pristupačniji od drugih opcija, poput studija pedagogije i psihologije u Sarajevu.

Primjer izjave: „Ja sam htjela upisati pedagogiju i psihologiju u Sarajevu, ali, pošto mi je

ovo bliže, upisala sam ovdje.”

K2 – Interes za određene predmete: obuhvata različite motive povezane s interesom za određene predmete na studiju. Sudionici su iznijeli svoj entuzijazam za psihologiju, ali i razloge izbjegavanja prirodnih nauka kao što su matematika, fizika i hemija. Također su istaknuli svoju naklonost prema radu s djecom i pomaganju ljudima kao motivacijske čimbenike.

Primjer izjave: „Ja sam najviše zbog toga jer me zanimala psihologija a, s druge strane, u srednjoj školi sam se napatila sa prirodnim naukama, tako da sam gledala da upišem neki faks gdje će proći najbezbolnije.“

K3 – Zaposlenje vani: obuhvata razloge koji se odnose na mogućnosti zaposlenja nakon završetka studija. Sudionici su spomenuli informacije o mogućnostima zapošljavanja u inozemstvu, posebno u Njemačkoj, koje su čuli od kolega i koja ih je potaknula na upis ovog studijskog programa.

Primjer izjave: „Onda mi je jedna kolegica rekla: *Pa, eto, de vidi sa socijalnom pedagogijom, čula sam da se dosta studenata zaposli u Njemačkoj.*“

K4 – Human poziv: istražuje duboko ukorijenjene motive sudionika koji su povezani s humanim pozivom. Sudionici su naglasili svoju izgrađenu empatiju i uvjerenje da osobe s teškoćama zaslužuju podršku i inkluziju u društvo. Neki su istaknuli svoje aktivnosti u humanim djelatnostima kao prethodno iskustvo koje ih je usmjerilo prema socijalnoj pedagogiji.

Primjer izjave: „Ja sam najviše zbog toga što imam izgrađenu empatiju i smatram da osobe s teškoćama i općenito sa teškoćama trebaju biti uključene u društvo ukoliko imaju podršku, i iz tog razloga, iz humanosti.“

K5 – Izgradnja ličnosti i razumijevanje ljudi: odnosi se na lični razvoj i razumijevanje ljudi kao motivaciju za upis Studija socijalne pedagogije. Sudionici su istaknuli da ovaj studijski program ne samo da će im pomoći u budućoj karijeri već će doprinijeti i njihovom osobnom rastu i razvoju.

Primjer izjave: „Ukoliko i sutra ne bih imao posla, bar će sebe izgraditi kao ličnost. I meni će biti bolje i ja će možda bolje razumjeti ljude sa kojima budem radio i dolazio u kontakt.“

Tabela 3. Prikaz kategorija i izjava pripadajući temi Upis na studij

Kategorije	Izjave
Ekonomска situacija i dostupnost fakulteta	<i>Ja sam htjela upisati pedagogiju i psihologiju u Sarajevu, ali pošto mi je ovo bliže upisala sam ovdje (F1: 33–34); Nekako sam najviše našao sličnost sa psihologijom, a za moju porodicu je nekako bezbolnije što sam ovdje (F1: 66–67).</i>
Interes za određene predmete	<i>Interes za određene predmete: Ja sam najviše zbog toga jer me zanimala psihologija, a s druge strane u srednjoj školi sam se napatila sa prirodnim naukama tako da sam gledala da upišem neki faks gdje će proći najbezbolnije u smislu da nema matematike, fizike, hemije, a i sviđa mi se da radim sa djecom, da pomažem ljudima (F1: 38–41); Ja sam u srednjoj školi izabrala pedagoški smjer gdje su logično primarni predmeti bili pedagogija i psihologija. Nekako, to mi se tu svidjelo, pa sam odlučila nastaviti u tom pravcu (F2: 39–41); da budem iskren bio je, utjecao je to što je islamski, što sam smatrao da mogu i sa te strane neko znanje da steknem iz ugla vjere (F2: 3032); Ja sam prije upisa striktno odredio da će to biti društveni smjer, da će se orientisati na rad sa ljudima (F2: 45–46).</i>
Zaposlenje vani	<i>Onda mi je jedna kolegica rekla: „Pa, eto, de vidi sa socijalnom pedagogijom, čula sam da se dosta studenata zaposli u Njemačkoj.“ (F1: 25–26).</i>

Human poziv	<i>Ja sam najviše zbog toga što imam izgrađenu empatiju i smatram da osobe s teškoćama i općenito sa teškoćama trebaju biti uključene u društvo ukoliko imaju podršku i iz tog razloga, iz humanosti (F1: 47–49); Inače sam neko ko se voli baviti tako tim nekim stvarima koje uključuju pomaganje ljudima, i inače sam tako i kroz srednju školu i općenito kroz život se uključivao u neke aktivnosti (F2: 23–25).</i>
Izgradnja ličnosti i razumijevanje ljudi	<i>Ukoliko i sutra ne bih imao posla bar ču sebe izgraditi kao ličnost. I meni će biti bolje i ja ču možda bolje razumjeti ljude sa kojima budem radio i dolazio u kontakt (F1: 121–123).</i>

ISKUSTVO STUDIRANJA: pruža uvid u iskustva studenata tijekom njihovog studiranja socijalne pedagogije. Sudionici su iznijeli svoje dojmova o povezanosti morala, religije i socijalne pedagogije, razmišljali su o isplativosti ulaganja truda u Studij i istaknuli izazove s kojima su se suočavali.

K1 – Povezanost morala, religije i socijalne pedagogije: istražuje dublje razmatranje povezanosti morala, religije i socijalne pedagogije u iskustvima studenata. Sudionici su naglasili da su predmeti na studiju duboko ukorijenjeni u moralne vrijednosti i religijske postulate. Vjera je percipirana kao temelj za razumijevanje ljudi i pružanje podrške.

Primjer izjave: „Svi ovi predmeti koje imamo nas uče da se mi spremamo za nešto i uče nas da mi spoznamo neke stvari koje smo mi doživjeli i da eventualno na neki drugi način nastavimo gradnju u našem životu, a svemu tome je temelj vjera... svih tih postulata koje smo mi detaljno učili na tim predmetima.“

K2 – Isplativost ulaganja truda: istražuje percepciju studenata o isplativosti ulaganja truda u studij socijalne pedagogije. Sudionici su iznijeli svoje uvjerenje da sve što su naučili na studiju ima dubok utjecaj na njihov lični razvoj. Promjene u načinu razmišljanja i stjecanje korisnih navika smatraju vrijednim rezultatima svog truda.

Primjer izjave: „Sve što sam učio mi se isplatilo jer mi je pomoglo dosta u privatnom životu jer mislim da sam pomoću nekog gradiva promijenio sebe, svoj način razmišljanja, svoje navike koje su za mene dosta korisnije.“

K3 – Izazovi studija: istražuje izazove s kojima su se studenti susretali tokom studiranja socijalne pedagogije. Sudionici su izrazili mišljenje da je ovaj studijski smjer izazovan ne samo u smislu stjecanja znanja već i zbog visokih obaveza. Neki su čak istaknuli da smatraju ovaj smjer težim od drugih smjerova na istom fakultetu.

Primjer izjave: „Ne bih baš da ulazim u to, da poredimo s drugim fakultetima, ali poredit ću sa drugim odsjecima na ovom fakultetu i ja mislim da je ovaj možda i najteži. Nevezano samo za znanjem kojeg stekneš, nego općenito i sa obavezama, mislim da je teži od svih drugih smjerova.“

Tabela 4. Prikaz kategorija i izjava pripadajući temi Iskustvo studiranja

Kategorija	Izjave
Povezanost morala, religije i socijalne pedagogije	<i>Svi ovi predmeti koje imamo nas uče da se mi spremamo za nešto i uči nas da mi spoznamo neke stvari koje smo mi doživjeli i da eventualno na neki drugi način nastavimo gradnju u našem životu, a svemu tome je temelj, vjera... svih tih postulata koje smo mi detaljno učili na tim predmetima (F1: 133–137); Ako nemam tu povezanost sa Bogom, kako mogu biti povezan sa ljudima? (F1: 146–147); Sada mnogi ti poremećaji koje smo mi učili, jako puno imaju sličnih poveznica sa duhovnim svijetom i bolestima koje može izazvati duhovni svijet (F1: 169– 170); Ove nauke koje mi imamo imaju i oni to uporište moralnog ponašanja... (F1: 164).</i>

Isplativost ulaganja truda	<i>Sve što sam učio mi se isplatilo jer mi je pomoglo dosta u privatnom životu jer mislim da sam pomoći nekog gradiva promjenio sebe, svoj način razmišljanja, svoje navike koje su za mene dosta korisnije (F1: 195– 197).</i>
Izazovi studija	<i>Ne bih baš da ulazim u to, da poređimo s drugim fakultetima, ali poredit će sa drugim odsjecima na ovom fakultetu i ja mislim da je ovaj možda i najteži. Nevezano samo za znanjem kojeg stekneš, nego općenito i sa obavezama, mislim da je teži od svih drugih smjerova (F2: 68–71).</i>

STRUKTURA STUDIJSKOG PROGRAMA: istražuje strukturu studijskog programa socijalne pedagogije i perspektive studenata prema njoj. Sudionici su iznijeli svoje mišljenje o balansu između teoloških i stručnih predmeta, te istaknuli važnost integrirane praktične nastave.

K1 – Teološki vs. stručni predmeti: istražuje percepciju studenata o ravnoteži između teoloških i stručnih predmeta u Studijskom programu socijalne pedagogije. Neki sudionici su izrazili zabrinutost zbog velikog broja vjerskih predmeta i postavljali pitanje njihove korisnosti u usporedbi s drugim predmetima.

Primjer izjave: „Također smo diskutirali o strukturi Studijskog programa. Neki od nas su izrazili zabrinutost zbog broja vjerskih predmeta i njihove korisnosti u usporedbi s drugim predmetima.“

K2 – Integrirana praktična nastava: istražuje važnost integrirane praktične nastave u iskustvu studiranja socijalne pedagogije. Sudionici su naglasili da su praktična iskustva i prakse tijekom studija izuzetno važne. Oni su istaknuli potrebu za većim angažmanom u stvarnim situacijama kako bi bolje razumjeli svoj budući posao.

Primjer izjave: „Važnost praktičnih iskustava i praksi tijekom studija bila je istaknuta u našem razgovoru.“

Tabela 5. Prikaz kategorija i izjava pripadajući temi Struktura studijskog programa

Kategorija	Izjave
Teološki vs. stručni predmeti	<i>Ja mislim da je baš pretjeran broj vjerskih predmeta a da bitne predmete koji nam naprimjer trebaju sutra u praksi da su nam izbačeni zbog vjerskih predmeta. Mislim da smo baš oštećeni (F2: 100–102); Imamo vjerskih predmeta koji nam mogu koristiti, ali i onih koji ne, poput islamske kulture (F2: 116–117); Iskreno ne znam koliko će to meni koristiti jer ja pola tih stvari nisam zapamtila, nit znam izgovoriti neke riječi. Meni lično mislim da neće biti neke koristi, mislim okej je znati i ono biti obrazovan i s te vjerske strane, ali sad da će mi nešto to pretjerano koristiti ne znam (F2: 144–147) Ja ne mislim da na primjer treba izbaciti sve islamske, vjerske predmete ali smatram da treba smanjiti njihov broj (F2: 109–110).</i>
Integrirana praktična nastava	<i>Meni su naročito od velike koristi bile prakse koje sam radio i dosta sam toga naučio, i volio bi da se možemo u što više ustanova i općenito institucija uključivati (F2: 180–182); Samo teorija, naglasak je na teoriji, a praksa i ako bude, to je samo ono da se može reći da je nešto bilo i da je upisano, a kvaliteta prakse (F2: 193–194); To više i nije praksa, to je više predavanje u institucijama. Mali je broj praksi gdje smo mi angažirani (F2: 195–196).</i>

ULOGA STUDENATA U UŽEM SMISLU: istražuje percepciju studenata o njihovoj ulozi u okviru Studijskog programa socijalne pedagogije. Sudionici su iznijeli svoje razmišljanje o konceptima samoodgoja i preodgoja, ističući kako se osjećaju kao agenti društvenih promjena.

K1 – Samoodgoj i preodgoj: istražuje kako studenti doživljavaju svoju ulogu u preodgoju društva i razvoju pojedinaca. Sudionici su naglasili važnost procesa samospoznanje i osobnog razvoja tijekom studija.

Primjer izjave: „Ja mislim da u ovom pozivu treba prvo da se desi samospoznanja. Ne mogu ja pomoći tamo nekome ako nisam spoznao sebe.“

ULOGA STUDENATA U ŠIREM SMISLU: istražuje širu ulogu studenata u društvu i njihovu odgovornost prema razvoju pojedinca i zajednice. Sudionici su izrazili svoju svijest o važnosti njihove uloge kao budućih stručnjaka u socijalnoj pedagogiji, istodobno priznavajući izazove koji se mogu pojaviti u pronalaženju zaposlenja.

K1 – Vlastita odgovornost: istražuje svijest studenata o njihovoj odgovornosti prema društvu i pojedincima. Sudionici su izrazili svijest o svojoj ulozi u društvu, ali su također istaknuli izazove u vezi s pronalaženjem posla u svojoj struci.

Primjer izjave: „Nismo znali na prvoj godini da je tako teško doći do zaposlenja. Eh, sad kad smo zakoračili duboko u četvrtu godinu, sad nam se to daje do znanja da je teško doći do posla.“

K2 – Disperzivnost: istražuje širinu znanja i kompetencija koje studenti stječu tokom studija. Sudionici su istaknuli da su izloženi različitim poljima i da su u mogućnosti razvijati širok spektar vještina.

Primjer izjave: „Ako u jednu riječ moram staviti, to bi onda bila *svestranost*, zato što imamo dosta tih različitih polja s kojima imamo doticaj i mogućnosti.“

Tabela 6. Prikaz kategorija i izjava pripadajući temi Uloga studenata u užem i širem smislu

Tema	Kategorija	Izjave
Uloga studenata u užem smislu	Samoodgoj i preodgoj	<i>Mislim često kada me neko pita šta sam upisao i šta je to? ja kažem socijalnu pedagogiju, sociologija nauka o društvu, pedagogija o odgoju i zapravo to je preodgoj društva i moja uloga je da ja preodgojem</i> (F1: 227.229); <i>Ja nekako sam shvatio kroz predavanje profesora gdje je on rekao da mi uzmamo od svakog pojedinca njegovo negativno i mijenjam na bolje</i> (F1: 238–239); <i>Ja mislim da u ovom pozivu treba prvo da se desi samospoznanja. Ne mogu ja pomoći tamo nekome ako nisam spoznao sebe</i> (F1: 283–284); <i>Sve što sam učio mi se isplatio jer mi je pomoglo dosta u privatnom životu jer mislim da sam pomoći nekog gradiva promjenio sebe, svoj način razmišljanja, svoje navike koje su za mene dosta korisnije</i> (F1: 195–197).
	Vlastita odgovornost	<i>Većina profesora je dolazila tu sa pričom da smo bitan faktor za društvo i da imamo važnu ulogu za razvoj pojedinca, ali opet kažu da ćemo teško doći do pozicije, posla</i> (F2: 91–92); <i>Nismo znali na prvoj godini da je tako teško doći do zaposlenja, eh sad kad smo zakoračili duboko u četvrtu godinu, sad nam se to daje do znanja da je teško doći do posla, dok se na početku govorili da su naša znanja priznata i u svijetu</i> (F2: 75–78)
Uloga studenata u širem smislu	Disperzivnost	<i>Ako u jednu riječ moram staviti to bi onda bila svestranost, zato što imamo dosta tih različitih polja s kojima imamo doticaj i mogućnosti</i> (F2: 440–442); <i>Socijalna pedagogija, ja sam već na početku rekao da većina nas zna, ali ono što mogu reći da mnogi ljudi kad ja kažem da sam socijalni pedagog misle da sam ja onaj klasični pedagog i to. I smatram da su to neke mane, ne mogu reći mana, već je previše slično u imenu, pa kad bi bilo drugo ime mislim da bi se onda to više razumijevalo</i> (F2: 271–275).

DISKUSIJA

Studenti socijalne pedagogije prepoznaju da njihovo učenje ide daleko izvan klasičnog koncepta stjecanja znanja. Oni razumiju da su učenje i lični razvoj međusobno povezani i da je proces transformacije jednako važan kao i akumulacija informacija. Kroz svoj studijski put, oni postaju agenti promjena, kako na osobnoj tako i na društvenoj razini. Kroz razumijevanje vlastitog razvoja, oni se pripremaju za ulogu oblikovanja društva i pozitivnog utjecaja na pojedince.

Isto tako, u pogledu na šиру ulogu studenata u društvu, studenti prepoznaju svoju odgovornost prema zajednici i pojedincima s kojima će raditi. Oni su svjesni da će njihov profesionalni poziv zahtijevati promicanje pozitivnih promjena i unapređivanje kvalitete života drugih. Međutim, isto tako, zabrinutost je izražena zbog izazova koji se javljaju u pronalaženju poslova u svojoj struci nakon završetka studija. Ovo ukazuje na potrebu za boljom integracijom studenata na tržištu rada i za karijernom podrškom kako bi se olakšao prijelaz na radno-tržišni sistem.

Ključna karakteristika Studijskog programa socijalne pedagogije koja se izuzima jeste njegova svestranost. Sudionici vrednuju bogatstvo predmeta i raznovrsnost kompetencija koje stječu tijekom studija. Prepoznaju da širok spektar predmeta pruža osnovu za razumijevanje različitih aspekata društva i pojedinaca, što će im biti od koristi u njihovom budućem radu. Međutim, također su izrazili zabrinutost zbog nedostatka jasne diferencijacije između različitih kolegija unutar socijalne pedagogije. To može dovesti do nesporazuma u vezi sa specifičnim ulogama i kompetencijama socijalnih pedagoga, pa se sugerira potreba za boljim usmjeravanjem i diferencijacijom unutar studijskog programa.

Možda je sporno egzistiranje socijalne pedagogije i teološka dimenzija upravo na jednom fakultetu sa konfesionalnim predznakom, međutim, socijalna pedagogija, kao i socijalni rad dugi niz godina, ali i trenutno egzistira unutar katoličkih, teoloških fakulteta u Republici Njemačkoj. Diferencijacija unutar studijskog programa treba biti usmjerena na snagu teoloških znanosti u pogledu na stručnost jednog profesionalca u pomagačkoj profesiji.

Ishod ovog istraživanja predstavlja i prijedlog za istraživački nacrt akcijskog istraživanja, kao prilog kontinuiranom zalaganju za unapređivanje pomagačkog diskursa. Prijedlog nacrt-a je nastao na osnovu izuzetih rezultata ove kvalitativne studije.

Akcijsko istraživanje, sudionički utemeljeno u direktnom polju istraživanja trebalo bi obuhvatati sljedeći metodološki okvir:

- 1. Utvrđivanje fokusa istraživanja**
  - a. Profesionalni razvoj socijalnog pedagoga
    - i. Teoretičar
    - ii. Praktičar
- 2. Pojašnjene vanjskog pogleda na područje u fokus (teorijski okvir)**
  - a. Sociopedagoška teorija
  - b. Sociopedagoška praksa
- 3. Osmišljavanje istraživačkih pitanja i izjave o problemu**
  - a. Čini se da socijalni pedagozi nemaju integriranu ideju o okviru u smislu profesionalnog razvoja nakon dodiplomske studije. Na to upućuje nerazumijevanje odnosa teorije i prakse kod studenata, mogućnosti vlastitog djelovanja nakon diplomiranja i beznađe u kontekstu pronalaska prilika i stjecanja prvog radnog iskustva, a zatim i pronalaska zaposlenja. Svrha ovog istraživanja jeste evaluirati kroz integriran put socijalnog pedagoga, teoretičara (involuiranog u izobrazbu socijalnih pedagog) i praktičara (kontinuirano involvirani u prakti-

ciranje socijalne pedagogije), mogućnosti prilika i ponude koje se aktuelno postojane i prilika i ponude koja bi bila potrebna za put profesionalnog razvoja koji angažira pune potencijalne diplomiranih studenata Odsjeka za socijalnu pedagogiju. Kao krajnji cilj pretpostavlja se kreiranja taksativnog poretku koraka za lični angažman u smislu profesionalnog razvoja. Da bi se ostvarila ova svrha, istraživat će se sljedeća pitanja:

- i. Kako vlastitim involviranjem kreirati i tražiti šanse za profesionalni razvoj socijalnog pedagoga?
- ii. Koje instance su (bi trebale biti) koje dijele odgovornost za profesionalni razvoj socijalnog pedagoga?
- iii. Kakve kompetencije treba da posjeduje i razvija socijalni pedagog?

4. Izrada plana prikupljanja podataka i instrumenata

Tabela 7. Plan prikupljanja podataka i instrumenata

IZVORI PODATAKA	
ARHIVSKI: 1) postojeći zakonski okvir 2) struktura studijskih programa 3) podacima o studentima (prethodno obrazovanje, itd.) 4) postojeći programi zapošljavanja (stjecanje prvog radnog iskustva, tražim poslodavca, itd.)	DJELO ISTRAŽIVAČA: 1) SWOT analiza ličnog identiteta (teoretičara i praktičara) 2) SWOT analiza profesionalnog razvoja (teoretičara i praktičara) 3) upitnici za teoretičara i praktičara 4) upitnici za studente 5) portfolij teoretičara i praktičara

Tabela 8. Triangulacijska matrica

TRIANGULACIJSKA MATRICA			
Istraživačka pitanja	Izvor podataka 1	Izvor podataka 2	Izvor podataka 3
<i>Kako vlastitim involviranjem kreirati i tražiti šanse za profesionalni razvoj socijalnog pedagoga?</i>	SWOT analiza ličnog identiteta (teoretičara i praktičara)	SWOT analiza profesionalnog razvoja (teoretičara i praktičara); portfolij teoretičara i praktičara	upitnici za teoretičara i praktičara; portfolij teoretičara i praktičara
<i>Kako vlastitim involviranjem kreirati i tražiti šanse za profesionalni razvoj odgajatelja/profesora predškolskog odgoja i obrazovanja?</i>	SWOT analiza ličnog identiteta (teoretičara i praktičara)	SWOT analiza profesionalnog razvoja (teoretičara i praktičara); portfolij teoretičara i praktičara	upitnici za teoretičara i praktičara; portfolij teoretičara i praktičara
<i>Koje instance su instance (bi trebale biti) odgovorne za profesionalni razvoj socijalnog pedagoga?</i>	postojeći zakonski okvir; postojeći programi zapošljavanja (stjecanje prvog radnog iskustva, tražim poslodavca, itd.)	struktura studijskih programa; upitnici za teoretičara i praktičara	podacima o studentima (prethodno obrazovanje, itd.) ; upitnici za studente

<i>Koje instance su instance (bi trebale biti) odgovorne za profesionalni razvoj odgajatelja/profesora predškolskog odgoja i obrazovanja?</i>	postojeći zakonski okvir; postojeći programi zapošljavanja (stjecanje prvog radnog iskustva, tražim poslodavca, itd.)	struktura studijskih programa; upitnici za teoretičara i praktičara	podacima o studen-tima (prethodno obrazovanje, itd.); upitnici za studente
---	---	---	--

5. Prikupljanje informacija i organiziranje podataka

6. Analiza podataka

- a. Koja je poruka i sa koliko sigurnošću?
- b. Šta nam govore podaci, a da to odgovara na postavljeno pitanje?
- c. U kojoj smo mjeri sigurni u odgovor na koji nas podaci upućuju?

7. Izvještavanje o rezultatima

8. Kretanje u akciju na temelju podataka

ZAKLJUČAK

Cilj ovog istraživanja jeste bio kvalitativno analizirati perspektive studenata socijalne pedagogije o Studiju i pomagačkoj struci općenito. Posredstvom fokus grupe prikupljeni su empirijski materijali, koji su transkribirani i evaluirani metodom kvalitativne analize sadržaja, koja je obuhvatala familiziranje, generiranje kodova, kategorizaciju i grupisanje, iteraciju procesa kodiranja, analiziranje i interpretaciju. Postavljena su dva istraživačka pitanja, i to: *Kako studenti doživljavaju studij socijalne pedagogije?* i *Kako studenti opisuju svoju ulogu tokom i nakon studija?*. Za istraživačko pitanje *Kako studenti doživljavaju studij socijalne pedagogije?* pripadajuće teme i kategorije su: Upis na studij (Ekonomski situacija i dostupnost fakulteta, Interes za određene predmete, Zaposlenje vani, Human poziv, Izgradnja ličnosti i razumijevanje ljudi), Iskustvo studiranja (Povezanost morala, religije i socijalne pedagogije, Izazovi studija, Isplativost ulaganja truda), Struktura studijskog programa (Teološki vs. stručni predmeti, Integrirana praktična nastava). Za istraživačko pitanje *Kako studenti opisuju svoju ulogu tokom i nakon studija?* pripadajuće teme i kategorije su: Uloge studenata u užem smislu (Samoodgoj i preodgoj), Uloge studenata u širem smislu (Vlastita odgovornost i Disperzivnost).

Studenti su izrazili različite motive za upis studija socijalne pedagogije, a mnogi od njihovih iskustava odražavaju duboko ukorijenjene društvene probleme u Bosni i Hercegovini. Neki su se odlučili za ovaj studij zbog osobnog interesa za psihologiju i pedagogiju, dok su drugi bili motivirani utjecajima iz okruženja, poput porodice. Religija također igra značajnu ulogu u njihovim životima, što je utjecalo na njihov izbor studija. Uprkos ličnim motivacijama, mnogi su morali razmotriti ekonomski aspekte i praktične izazove studiranja. Dostupnost fakulteta i mogućnosti zapošljavanja nakon diplome često su se suprotstavljali njihovim željama i interesima. Izazovi studiranja, uključujući težinu predmeta i obaveza, također su bili dio njihovih razmatranja. Tijekom studija, sudionici su razmišljali o povezanosti između obrazovanja, moralnosti i religije. U društvinama poput Bosne i Hercegovine, gdje su religija i moralnost duboko usaćeni u kulturu, Studijski program socijalne pedagogije omogućavao im je dublje razmišljanje o etičkim pitanjima i vjeri, te kako to utječe na njihovu buduću ulogu u društvu. Struktura studijskog programa je jedno od pitanja za razmatranje. Neki su izrazili zabrinutost zbog broja vjerskih predmeta i njihove korisnosti u usporedbi s drugim predmetima. Važnost praktičnih iskustava tijekom studija, u obliku praksi i terenskog rada, je istaknuta kao neophodna za realiziranje

u profesionalnom smislu, naročito u odnosu na disperzivnost studijskog programa.

Studenti su prepoznali svoju ulogu u društvu kao agenta promjena i podrške osobama s teškoćama, što je posebno relevantno u kontekstu društvenih problema u Bosni i Hercegovini. Sistemski problemi poput visoke nezaposlenosti i političke nestabilnosti često stvaraju izazove za mlade ljude u zemlji. Njihove refleksije ukazuju na složenost njihovih iskustava i perspektiva, te ističu važnost podrške tijekom njihovog profesionalnog razvoja. Kroz svoj obrazovni put, studenti postaju stručnjaci u svojoj oblasti s dubokim razumijevanjem uloge socijalne pedagogije u društvu, čime mogu doprinijeti rješavanju brojnih društvenih problema u Bosni i Hercegovini, ali im je na tom putu neophodna i sistemска podrška.

Ishod ovog istraživanja predstavlja i okvir za poduhvat akcijskog istraživanja, kao prilog kontinuiranom zlaganju za unapredivanje pomagačkog diskursa. Akcijsko istraživanje, sudionički utemeljeno u direktnom polju istraživanja trebalo bi obuhvatati sljedeći metodološki okvir: *Utvrđivanje fokusa istraživanja* (profesionalni razvoj socijalnog pedagoga); *Pojašnjenje vanjskog pogleda na područje u fokusu (teorijski okvir)* (sociopedagoška teorija i praksa); *Osmisljavanje istraživačkih pitanja i izjave o problemu* (Kako vlastitim involviranjem kreirati i tražiti šanse za profesionalni razvoj socijalnog pedagoga?; Koje instance su (bi trebale biti) koje dijele odgovornost za profesionalni razvoj socijalnog pedagoga?; Kakve kompetencije treba da posjeduje i razvija socijalni pedagog); *Izrada plana prikupljanja podataka i instrumenata* (arhivski i djelo istraživača, triangulacijska matrica sa momentima susreta istraživačkog pitanja i izvora podataka); Prikupljanje informacija i organiziranje podataka; Analiza podataka (Koja je poruka i sa koliko sigurnošću?; Šta nam govore podaci, a da to odgovara na postavljeno pitanje?; U kojoj smo mjeri sigurni u odgovor na koji nas podaci upućuju?); Izvještavanje o rezultatima; Kretanje u akciju na temelju podataka. Socijalna pedagogija kao naučna disciplina još uvijek nije adekvatno razvijena u Bosni i Hercegovini, stoga implikacije ovog istraživanja ukazuju na potrebu razmatranja perspektiva studenata socijalne pedagogije kako bi se unaprijedili studijski programi i podržao njihov profesionalni razvoj, dok ograničenja uključuju specifičnosti uzorka studenata i ovisnost o njihovim iskazima kao glavnim izvorima podataka. Ovo kvalitativno istraživanje je važno ne samo sa naučnog aspekta već i aplikativnog kako bi se sagledale potrebe i mogućnosti razvoja socijalne pedagogije kroz moderne studijske programe.

LITERATURA

- Bäumer, G. (1929). Die historischen und sozialen Voraussetzungen der Sozialpädagogik und die Entwicklung ihrer Theorie. In: H. Nohl/ L. Pallat (Hrsg.): *Handbuch der Pädagogik*. Bd. 5: Sozialpädagogik. Langensalza: Beltz, 3–17.
- Bouillet, D. (2011). Socijalnopedagoška praksa i potrebe korisnika. *Socijalna pedagogija: znanost, profesija i praksa u Hrvatskoj* / Poldručač, Z.; Bouillet, D., Ricijaš, N. (ur.). Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 131–150.
- Bouillet, D. i Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga
- Čosić, A. (2018). „Što si to ti dečko upisao?!“ — Doživljaj studiranja socijalne pedagogije iz perspektive muških studenata. *Kriminologija & socijalna integracija*, 26 (2), 208–229. <https://doi.org/10.31299/ksi.26.2.4>
- Halmi, A. (2005). *Strategije kvalitativnih istraživanja u primijenjenim društvenim znanostima*. Zagreb: Naklada Slap
- Hämäläinen, J. (2003). The concept of social pedagogy in the field of social work. *Journal of Social Work*, 3(1), 69–80
- Hamburger, F. (2003). *Einführung in die Sozialpädagogik Grundriss der Pädagogik*. Stuttgart: W. Kohlhammer Verlag
- Lamnek, S. & Krell, C. (2016). *Qualitative Sozialforschung: mit Online-Material* (6. Aufl.). Weinheim ; Basel: Beltz.
- Manić, Ž. (2017). *Analiza sadržaja u sociologiji*. Beograd: Čigoja štampa

- Mayring, P. (1991). Qualitative Inhaltsanalyse. In: Flick, Uwe (Ed.); Kardoff, Ernst von (Ed.); Keupp, Heiner (Ed.); Rosenstiel, Lutz von (Ed.); Wolff, Stephan(Ed.): Handbuch qualitative Forschung : Grundlagen, Konzepte, Methoden und Anwendungen. München : Beltz - Psychologie Verl. Union, 1991. - ISBN 3-621-27105-8, 209-213.. <https://nbnresolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-37278>
- Previšić, V. i Prgomet, A. (2007). Socijalno-pedagoške teorije u Njemačkoj tijekom 20. stoljeća. *Pedagogijska istraživanja*, 4 (1), 7-21. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/118355>
- Saltzman, J. (1998). Natorp on Social Education: A Paideia for all Ages. Paper delivered at the 20th World Congress of Philosophy in Boston, USA. Available online: www.bu.edu/wcp/Papers/Educ/EducSalt.htm
- Úcar, X. (2015). "Methodology or methods in Social Pedagogy: between Latin America and Europe", 54-71, *Studies in Comparative Social pedagogies and International Social Work and Social Policy*, Vol. XXVIII. Bremen: EVH/Academicpress GmbH. (ISBN: 9783945021286)
- Uhendorff, U. (2012). Socijalna pedagogija u Njemačkoj. *Kriminologija & socijalna integracija*, 20 (1), 87-94. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/85005>
- Uzelac, S. (1999). Socijalna pedagogija-pitanja identiteta. *Kriminologija & socijalna integracija*, 7 (1), 1-6. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/94228>

STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS SOCIAL PEDAGOGY STUDY: A QUALITATIVE APPROACH

Author: ELDAR ĆERIM, Ajdin Delić, Dželila Silajdić

e-mail: eldarcerim@gmail.com

Mentor: Prof. Edina Vejo

Department of Social Pedagogy

Islamic Pedagogical Faculty, University of Zenica

Introduction: Considering that helping professions, especially social pedagogy, are not sufficiently recognized in Bosnia and Herzegovina in terms of the potential realization of professionals' capacities in this field, this study is grounded in self-criticism regarding the study program. The development of social pedagogy as a science and its inclusion in society depend on the society in which it exists. However, it is also necessary to understand the framework of study programs that produce professionals.

Aim: The aim of this research is to qualitatively analyze students' experiences regarding the Social Pedagogy program and the helping profession in general. Two research questions were posed: "How do students perceive the study of social pedagogy?" and "How do students describe their role during and after their studies?".

Materials and Methods: The preferred paradigmatic orientation is a qualitative research paradigm. Research participants are social pedagogy students who expressed their perspectives through focus groups. The collected empirical material was evaluated through qualitative content analysis involving familiarization, code generation, categorization and grouping, iterative coding, analysis, and interpretation processes.

Results: The results indicate different perspectives of students on their expectations of the program, the role of social pedagogues, and their professional development. In addition to students' perspectives, this research offers a methodological framework for potential action research based on a participatory approach in the field of research.

Conclusion: Students expressed various motives for enrolling in the social pedagogy program, and many of their experiences reflect deeply rooted social issues in Bosnia and Herzegovina. Their reflections highlight the complexity of their experiences and perspectives and emphasize the importance of support during their professional development. Throughout their educational journey, students become experts in their field with a deep understanding of the role of social pedagogy in society, enabling them to contribute to addressing numerous social issues in Bosnia and Herzegovina. However, systemic support is necessary for their journey.

Keywords: qualitative research paradigm; social pedagogy; helping professions

RAZUMEVANJE FRAZEOLOGIZAMA DISFAZIČNE DECE U POREĐENJU SA DECOM TIPIČNOG JEZIČKOG RAZVOJA

Autor: IVANA BLAGOJEVIĆ

e-mail: iblagovic997@gmail.com

Mentor: Doc. dr Ivana Terzić

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu

Uvod: Frazeologizmi su ustaljene jezičke jedinice sastavljene od najmanje dve reči koje imaju jedno značenje. Kako disfazična deca imaju teškoće u usvajanju značenja reči, postavlja se pitanje da li poznaju i razumeju različite frazeologizme srpskog jezika.

Cilj: Cilj istraživanja bio je da se ispita nivo razumevanja frazeologizama kod dvadesetoro dece sa razvojnom disfazijom uzrasta trećeg i četvrtog razreda osnovne škole ali i da se uporedi razumevanje frazeologizama sa dvadesetoro dece tipičnog jezičkog razvoja istog uzrasta. Ispitalo se i da li postoje razlike u razumevanju frazeologizama s obzirom na pol i da li postojeće iskustvo i frekventnost upotrebe frazeologizama utiču na definisanje njihovog značenja.

Materijal i metode: Za potrebe istraživanja sastavljen je upitnik za procenu razumevanja frazeologizama. Test se sastojao od 10 frazeologizama, a od ispitanika se tražilo da označe koliko su puta čuli svaki frazeologizam, zatim da objasne značenje tog izraza, dok se poslednji zahtev odnosio na opisivanje komunikativne situacije u kojoj bi se frazeološki izraz mogao upotrebiti.

Rezultati: Rezultati pokazuju da su disfazična deca pokazala lošije razumevanje frazeologizma ($t = -10.68$, $df = 19$, $p = .64$) u odnosu na decu tipičnog jezičkog razvoja ($t = -13.63$, $df = 19$, $p < .001$). Rezultati su pokazali da su postojeće iskustvo i frekventnost upotrebe različitih frazeologizama povezani sa definisanjem njihovog značenja u eksperimentalnoj grupi ($r = .79$, $p < .001$), kao i u kontrolnoj grupi ($r = .83$, $p < .001$). Takođe, ne postoji značajna povezanost između pola i razumevanja frazeologizama u eksperimentalnoj grupi ($r = -.06$, $p = .80$), kao ni u kontrolnoj grupi ($r = .11$, $p = .64$).

Zaključak: Nastavnicima i roditeljima disfazične dece savetuje se frekventnija upotreba frazeologizama kako u kontekstu tako i izolovano, da bi ta deca bila u prilici da poboljšaju razumevanje frazeologizama, a samim tim i obogate svoj leksički fond.

Ključne reči: Razumevanje frazeologizama; razvojna disfazija; leksički fond.

UVOD

Frazeologizmi su ustaljene jezičke jedinice sastavljene od najmanje dve reči koje imaju jedno značenje (Stanojčić & Popović, 2016). Da bi skup reči bio frazeološka jedinica u jeziku – frazeologizam, mora zadovoljiti tri zahteva: mora biti ustavljen, što znači da se mora upotrebljavati sa istim rasporedom delova koji čine skup, mora imati složenu strukturu, što znači da mora biti sastavljen od najmanje dve reči i mora imati značenje jedne reči (Stanojčić & Popović, 2016). Frazeologizmi se mogu naći u literaturi i pod sinonimom frazeološki izrazi, idiomi, frazeme ili ustaljene konstrukcije (Šipka, 2006). Osim što variraju od jezika do jezika, frazeologizmi se i u okviru istog jezičkog sistema međusobno razlikuju, pa njihovo razumevanje može predstavljati problem i za izvorne govornike (Šipka, 2006). U tom smislu, značenje koje se pripisuje nekoj sintaksičkoj jedinici u skladu je sa

kontekstom u okviru koga se jedinica ili konstrukcija javlja, što znači da jezičko okruženje može da obezbedi dodatnu informaciju o komunikativnim namerama govornika prilikom upotrebe datog izraza, drugim rečima, kontekst pruža informaciju na osnovu koje se može zaključiti značenje frazeologizma (Šipka, 2006). Zato se frazeologizmi lakše razumeju kad se javе u kontekstu nego kad su dati izolovano, tako da se kompetencija za razumevanje figurativnog značenja u maternjem jeziku razvija kada dete dostigne kognitivni nivo formalnih operacija (Piaget, 2002).

Na ontogenetskom planu, usvajanje frazeologizama javlja se upravo u kasnijim fazama govora, nakon što je dete ovladalo osnovnim gramatičkim strukturama i opštim leksičkim fondom maternjeg jezika (Nikolić, 2012). Poznato je da sve do kraja svoje pete godine dete „odbacuje“ reči čija ga logika ne zadovoljava (Nikolić, 2012). Dete će tokom određenog perioda jezičkog razvoja postepeno prihvati metafore, samim tim i frazeološke izraze, a prema mišljenju Čukovskog, ovaj period počinje u 6. godini i nastavlja se tokom daljeg školovanja (Čukovski, 1970, prema Nikolić, 2012). Dakle, kognitivni nivo deteta već na predškolskom uzrastu, a zatim i u početnim razredima osnovne škole, omogućava da razume osnovnu karakteristiku frazeologizama, a to je idiomatičnost (Nikolić, 2012).

Međutim, deca sa razvojnom difazijom ne usvajaju jezik na isti način. Razvojna disfazija je razvojni jezički poremećaj, odnosno poremećaj razvoja ekspresivnog (jezičke produkcije) i receptivnog govora (jezičkog razumevanja). Ovaj poremećaj karakteriše specifičan patološki obrazac ispoljavanja koji se ne javlja ni u jednom stadijumu normalnog jezičkog razvoja: distorzija i supstitucija fonema i reči koje dobijaju oblik parafazičnih produkcija. Iako se zadržava veoma dugo, važno je naglasiti kako je socijalni razvoj ove dece relativno normalan, bez gubitka sluha, intelektualne ometenosti, autizma ili drugih poremećaja (Golubović, 2016). Rezultati istraživanja koji su imali za cilj proveravanje leksičko-semantičke obrade disfazične dece su pokazali da ova deca ispoljavaju teškoće u usvajanju svih komponenti značenja reči i imaju oskudniju mogućnost izvođenja različitih značenja iz iste reči, što povlači i slabije značenje kroz gramatičke kategorije, a time i slabiju razvijenost leksičko-semantičkog i sintaksičkog nivoa (Lazarević, 2005).

Cilj rada je bio da se ispita i bliže odredi sposobnost za razumevanje frazeologizama kod dece sa razvojnom disfazijom u odnosu na decu tipičnog jezičkog razvoja u mlađim razredima redovne osnovne škole. Takođe, s obzirom na to da nije isto u kom jeziku se predstavljaju frazeologizmi, istraživanje na srpskom govornom području dobija na značaju s obzirom na to da u našoj državi nije sprovedeno takvo istraživanje. U užem smislu, cilj rada je bio da se ispita da li na razumevanje frazeologizama utiče prethodno iskustvo, odnosno činjenica da su se ispitanici već ranije sreljali sa tim izrazima.

Formirajući cilj istraživanja, postavljene su i hipoteze istraživanja:

1. Očekuje se da će razumevanje frazeologizama dece tipičnog jezičkog razvoja biti znatno bolje u odnosu na disfazičnu decu;
2. Očekuje se povezanost uspešnosti u definisanju značenja frazeologizama sa prethodnim iskustvom u okviru zadatih frazeologizama u obe grupe;
3. Očekuje se da pol korelira sa razumevanjem frazeologizama i u kontrolnoj i u eksperimentalnoj grupi;

MATERIJAL I METODE

Ispitanici

Istraživanje je sprovedeno tokom jula 2023. godine među disfazičnom decu uživo u privatnoj logopedskoj ordinaciji, dok su deca sa tipičnim jezičkim razvojem popunjivala isti upitnik samo u *online* formatu, putem *Google Forms* platforme, koji je dizajniran za ovo istraživanje. Sva deca uključena u istraživanje su izvorni govornici srpskog jezika. U

kontrolnoj i eksperimentalnoj grupi je bilo po 20 ispitanika, ravnomerno raspoređenih po polu i razredu koji pohađaju (treći/četvrti). U istraživanju je učestvovao uzorak koji je bio dostupan istraživaču, što ga čini prigodnim. Napominje se da su disfazična deca otpočela logopedski tretman tek pri polasku u školu.

Opis instrumenta

Upitnik se sastojao od 10 frazeoloških izraza koji su dati izolovano, a od ispitanika se tražilo da zaokruže koliko puta su čuli svaki od ponuđenih primera koristeći petostepenu skalu Likertovog tipa: Ovaj izraz sam čuo/la: (1) Nikada do sada; (2) Samo jednom; (3) Retko; (4) Više puta; (5) Mnogo puta. U sledećem koraku se od ispitanika očekivalo da objasne značenje datog izraza, da ga definišu, dok se poslednji zahtev odnosio na opisanje komunikativne situacije u kojoj bi se ponuđeni idiom mogao upotrebiti. Dobijeni odgovori su tumačeni i rangirani u skladu sa objašnjnjima koja se nalaze u „Frazeološkom rječniku hrvatskoga ili srpskog jezika“, kao i „Gramatički srpskog jezika“ (Matešić, 1982, Stanojčić & Popović, 2016). Izrazi od kojih je upitnik sastavljen bili su: (1) Dati nekome reč – Obećati nekome nešto (Matešić, 1982); (2) Pao kamen sa srca – Osećaj olakšanja povodom razloga za koji se neko brinuo (Stanojčić & Popović, 2016); (3) Slep kod očiju – Ne razumeti suštinu ili ne videti istinu (Matešić, 1982); (4) Kao da je u zemlju propao – Ne videti nekoga ili nešto dugo uz izvesnu dozu zabrinutosti (Matešić, 1982); (5) Žive kao pas i mačka – Svađaju se konstantno (Stanojčić i Popović, 2016); (6) Igrati se sa vatrom – Raditi nešto opasno (Stanojčić & Popović, 2016); (7) Kad na vrbi rodi grožđe – Nikad (Stanojčić & Popović, 2016); (8) Presipati iz šupljeg u prazno (Matešić, 1982); (9) Izvući debљi kraj (Stanojčić & Popović, 2016); (10) Dolivati ulje na vatrnu (Matešić, 1982). Kriterijumi za bodovanje odgovora na svakom frazeologizmu gde se tražilo njegovo značenje i upotreba u komunikativnoj situaciji bilo je sledeće: 2 – Odgovor je relevantan, jasan i potpun (tačan); 1 – Odgovor je relevantan, smislen, ali nejasan ili nepotpun (delimično tačan); 0 – Odgovor je neodgovarajući ili ne postoji (netačan).

Postupak sprovođenja istraživanja

Na samom početku upitnika, tražili su se podaci o polu i razredu osnovne škole. Vreme koje je bilo potrebno za davanje odgovora je u proseku deset minuta. Kako bi se učenici upoznali sa zadacima, na samom početku upitnika je opisano uputstvo, na koje su mogli da se vraćaju i sami više puta tokom rešavanja. Pred Vama se nalazi 10 izraza, a od vas se traži da popunite upitnik tako što ćete obeležiti koliko puta ste čuli svaki od ponuđenih izraza, kao i da objasnite značenje svakog izraza i da ga upotrebite u nekoj komunikativnoj situaciji, po izboru. Dat vam je primer kako možete bolje da razumete šta se od vas zahteva. Primer: „Držati jezik za zubima“ je izraz koji znači „čutati“. Može se upotrebiti u sledećoj komunikativnoj situaciji: Marko odgovara usmeno, a Janko šapuće Marku dok odgovara. Ako nastavnik kaže: „Janko, drži jezik za zubima!“, to znači da Janko treba da prestane da priča.

Kako se može videti, poznavanje i razumevanje frazeologizama se procenjuje u odnosu na stepen prethodne izloženosti (koliko su ih puta ispitanici čuli) i u odnosu na to koliko nepostojanje konteksta doprinosi ili odmaže u razumevanju figurativnog značenja, te su primjeri dati bez konteksta koji bi mogao da nagovesti značenje. Vreme za odgovore u obe grupe je bilo neograničeno. Zadatak u kojem se traži da opišu situaciju u kojoj bi upotrebili dati frazeologizam osmišljen je da se proveri razumevanje zbog toga što se samostalnim konstruisanjem konteksta potvrđuje znanje o leksičkoj semantici, što predstavlja dodatni kvalitet u leksičkom odlučivanju. Program koji je upotrebljen za statističku obradu podataka je *IBM SPSS Statistics Data 21*. Pouzdanost upitnika je utvrđena izračunavanjem Kronbahovog α -koeficijenta. Na nivou skale u celini, registrvana je visoka pouzdanost

($\alpha = .94$). Identifikacijom, nije pronađen nijedan autlajer u uzorku. Razumevanje frazeologizama kod dece koja su uključena u uzorak predstavlja sumarni skor svih odgovora (prethodno iskustvo, definisanje značenja i upotreba u nekoj komunikativnoj situaciji), zabeleženih tokom deset izolovanih frazeologizama iz upitnika.

Rezultati dobijeni istraživanjem prikazani su u nastavku rada.

REZULTATI

Na uzorku od 40 dece ukupno, ispitalo se razumevanje frazeologizama, putem upitnika koji je dizajniran za ovo istraživanje, prikazanim u prilogu ovog rada (Prilog 1). Za utvrđivanje raspodele po kategorijama varijabli, korišćene su mere deskriptivne statistike. U kontrolnoj grupi je bilo 20 ispitanika, ravnomerno raspoređenih prema polu i razredu koji pohađaju (treći/četvrti) kao i u eksperimentalnoj grupi. Primenom *Kolmogorov – Smirnov testa*, utvrđena je normalna raspodela mera ($K-S Z = 1.50, p = .96$), te su primjenjeni parametrijski statistički testovi.

Prilikom formiranja nacrta istraživanja, predviđena je provera tri hipoteze putem statističkih testova. Prva hipoteza „Očekuje se da će će razumevanje frazeologizama dece tipičnog jezičkog razvoja biti znatno bolje u odnosu na disfazičnu decu“ je predviđena za proveru putem *t testa za jedan uzorak*. Deskriptivne mere su navedene u prilogu (Prilog 2). Rezultati ovog testa pokazuju da je razlika u razumevanju frazeologizama dece tipičnog razvoja i disfazične dece statistički značajna u odnosu na populacionu vrednost koja je iznosila 3, te da su deca tipičnog razvoja ($t = -13.63, df = 19, p < .001$) pokazala bolje razumevanje frazeologizama u odnosu na disfazičnu decu ($t = -10.68, df = 19, p = .64$). Time je prva statistička hipoteza u ovom istraživanju potvrđena.

Druga hipoteza „Očekuje se povezanost uspešnosti u definisanju značenja frazeologizama sa prethodnim iskustvom u okviru zadatih frazeologizama u obe grupe“ je predviđena za proveru putem *bivarijatnog korelacionog testa*. Rezultati pokazuju da postoji značajna povezanost između uspešnosti u definisanju značenja frazeologizama i prethodnog iskustva u eksperimentalnoj ($r = .79, p < .001$) i kontrolnoj grupi ($r = .83, p < .001$). Zaključuje se da je ova hipoteza potvrđena.

Treća hipoteza „Očekuje se da pol korelira sa razumevanjem frazeologizama u obe grupe“ je predviđena za proveru putem *bivarijatnog korelacionog testa*. Rezultati pokazuju da ne postoji značajna povezanost između pola i razumevanja frazeologizama u eksperimentalnoj grupi ($r = -.06, p = .80$), kao ni u kontrolnoj grupi ($r = .11, p = .64$). Time se zaključuje da ova hipoteza nije potvrđena.

Ispitanicima je u obe grupe najmanje poznat frazeologizam *slep kod očiju* (1,95/5 u kontrolnoj grupi, odnosno 1,10/5 u eksperimentalnoj grupi), to jest najređe su se susretali sa njim. Kod frazeologizama čije se značenje teže može prozreti iz doslovног dolazi do nerazumevanja jer su teži za dešifrovanje. Najfrekventniji frazeologizmi sa kojima su se susretali su *igrati se sa vatrom, kao da je u zemlju propao, žive kao pas i mačka, kad na vrbi rodi grožđe kao i izvući debli kraj*. Spomenuti idiomi imaju visok nivo prethodnog iskustva, odgovori se prosečno kreću od 4,79/5 do 4,50/5 za *izvući debli kraj*, odnosno od 4,61/5 do 4,14/5 za *žive kao pas i mačka*. Najređe su se obe grupe sretale sa frazeologizmima *dolivati ulje na vatru* (2,46/5 u kontrolnoj grupi, odnosno 1,59 u eksperimentalnoj grupi) i *slep kod očiju* (2,64/5 u kontrolnoj grupi odnosno 1,31/5 u eksperimentalnoj grupi), dok su, pored ovih, disfazična deca najmanje puta čuli još i *presipati iz šupljeg u prazno* (1,62/5).

DISKUSIJA

Dobijeni rezultati pružaju uvid u sposobnost razumevanja frazeologizama kod disfazične dece, kao i dece tipičnog jezičkog razvoja u trećem i četvrtom razredu redovne osnovne škole. Rezultati su pokazali koliko postajeće iskustvo i frekventnost upotrebe različitih frazeologizama utiče na definisanje njihovog značenja, ali i da su disfazična deca pokazala lošije razumevanje frazeologizma u odnosu na decu tipičnog jezičkog razvoja. Istraživanja navode da do desete/jedanaeste godine raste sposobnost za razumevanje složenih sintaksičkih konstrukcija, postepeno se razvija apstraktno i hipotetičko mišljenje s obzirom na to da period formalnih operacija smenjuje fazu konkretnih operacija (Ivanović, 2021). Međutim, disfazična deca su uglavnom ograničena konkretnim razmišljanjem, te nisu u stanju da razumeju izraze sa metaforičkim, prenesenim značenjima, što je slučaj i sa frazeologizmima (Ivanović, 2021).

Rezultati su pokazali da na razumevanje frazeologizama, i kod disfazične dece i kod dece sa tipičnim jezičkim razvojem, veoma utiče izloženost takvim konstrukcijama; razumevanje, zapravo, u velikoj meri korelira sa prethodnim iskustvom i činjenicom da se frazeologizmi koji su se čuli više ili mnogo puta lakše prepoznaju i razumeju od onih koji su nepoznati. S druge strane, frazeologizmi čije je metaforičko značenje bliže doslovnom značenju reči od kojih su sastavljeni, u semantičkom smislu su transparentniji, lakše se razumeju jer jača veza između dva značenja može biti od pomoći prilikom dekodiranja onih koji su potpuno nepoznati.

Rezultati pokazuju da ne postoji značajna povezanost između pola i razumevanja frazeologizama u eksperimentalnoj grupi ($r = -.06, p = .80$), kao ni u kontrolnoj grupi ($r = .11, p = .64$). Prepostavlja se da je takvim rezultatima doprineo mali uzorak (Ivanović & Đorđević, 2020). Trebalo bi istraživanje obaviti na većem uzorku, kako bi se ovi rezultati dodatno proverili jer su u prethodnim istraživanjima polne razlike ipak uočene (Ivanović & Đorđević, 2020). Devojčice su najčešće nešto uspešnije u govornoj produkciji, u razumevanju pročitanog i u poznавanju leksičke semantike (Ivanović & Đorđević, 2020).

Ono što je važno istaći jeste da su obe grupe dece imale najmanje poznat frazeologizam *slep kod očiju* (1,95 u kontrolnoj, odnosno 1,10 u eksperimentalnoj grupi), a taj frazeologizam se pojavljuje u delu „Od pašnjaka do naučnjaka“ autora Milutina Milankovića, koji se čita i analizira u trećem razredu redovnih osnovnih škola u Beogradu. U svim analiziranim čitankama za mlađe razrede osnovne škole, zastupljeni su sadržaji o frazeologizmima (Nikolić, 2012). Međutim, u čitankama koje su bile predmet analize, frazeologizmi se ne navode ni ne objašnjavaju u okviru „nepoznatih reči“ (Nikolić, 2012), što bi trebalo da bude opomena za učitelje i nastavnike, ali i roditelje kako bi što više uticali na proširivanje leksičko-semantičkog nivoa kako disfazične dece kojoj je to već problematičan domen, tako i dece sa tipičnim jezičkim razvojem. Pri radnoj svesci uz čitanku za drugi razred osnovne škole nalazi se objašnjenje pojma polisemija za razne imenice, te se tako tu objašnjava i frazeologizam *pao kamen sa srca*, za koji su deca iz eksperimentalne grupe pokazala prosečno razumevanje (1,35) i prosečnu frekventnost upotrebe (2,50) ali su zato deca iz kontrolne grupe ovaj frazeologizam mnogo bolje definisala (2,00) i češće upotrebljavala (4,13). U većini primera do razumevanja se došlo zahvaljujući pre svega frekventnoj upotrebi, pa je ispitanicima bilo lakše da ih razumeju i navedu situaciju u kojoj bi mogli da upotrebe ponuđeni frazeologizam jer on već postoji u njihovom dosadašnjem znanju i iskustvu. Dakle, frazeologizmi koji postoje u komunikativnom iskustvu lakši su za razumevanje od onih koji su nepoznati, manje frekventni i čije je značenje netransparentno. Na osnovu iznetih rezultata, uviđa se da su adekvatne odgovore prilikom definisanja značenja frazeologizama ispitanici dali upravo za one frazeologizme koje su čuli više puta i koji su im poznati, kako deca tipičnog razvoja tako i deca sa razvojnom disfazijom.

ZAKLJUČAK

Frazeologizmi su ujedno i jedna vrsta lingvističkog ali i kulturološkog nasleđa. Obo-gatiti svoju kompetenciju frazeologizmima ne znači samo usvojiti i poprimiti umetnički i slikoviti stil prilikom izražavanja, nego koristiti i širiti ekspresivne resurse koji pripadaju lingvističkom nasleđu tog jezika.

Na osnovu iznetih rezultata, deca tipičnog jezičkog razvoja su pokazala bolje razumevanje frazeologizama u odnosu na decu sa razvojnom disfazijom. Kako je sposobnost definisanja značenja reči direktno u korelaciji sa akademskim postignućem u osnovnoj i srednjoj školi, ovo istraživanje ističe važnost pragmatske upotrebe jezika u školovanju ali i jezičkog razvoja dece uopšte. Činjenica je da nastavnici u osnovnim školama primećuju kod dece izvestan nesklad između sposobnosti za pisanu produkciju i sposobnosti da formiraju rečenice u govornom izrazu (Ivanović, 2021). Taj nesklad se ogleda upravo u praznini u sintaksi i nepoznavanju reči kao i sintagmi, sa često prenesenim značenjima. Iz tih ali i brojnih drugih razloga, savetuje se frekventnija upotreba frazeologizama u govornom diskursu, kako u kontekstu tako i izolovano, da bi ta deca bila u prilici da poboljšaju razumevanje frazeologizama, a samim tim i obogate svoj leksički fond. Pritom će doprineti metajezičkoj svesti u književnoj svrsi i svakom pisanim diskursu učenika, te samim tim i njihovom ukupnom akademskom postignuću bez obzira na postojanje jezičkih poteškoća. Iako u čitankama u mlađim razredima osnovne škole postoje brojni tekstovi u kojima su upotrebljeni frazeologizmi, u veoma malom broju tekstova se javljaju pitanja usmerena na uočavanje stilističke funkcije frazeologizama (Nikolić, 2012). Zato je važno naglasiti da bi učenici trebalo da imaju dodatan materijal poput radnih listova, vežbanici i zadataka predviđenih za kućnu stimulaciju, u okviru kojih će biti posvećeno više pažnje analizi i objašnjenu značenja samih frazeologizama iz tekstova i svakodnevnog govora, kako bi im se poboljšalo razumevanje. Pored toga, pokazano je da prethodno iskustvo utiče na definisanje značenja frazeologizama, u obe grupe, što govori o važnosti povećane frekventnosti upotrebe različitih frazeologizama.

U narednim istraživanjima, poželjno bi bilo razmatrati i razlike u razumevanju frazeologizama prema podeli u domenu idiomatičnosti i semantičkoj osnovi i stepena prozirnosti samih frazeologizama. Rezultati ovog rada ukazuju na moguće puteve daljeg istraživanja jezičkog razvoja. Takođe, mogu ukazati na puteve istraživanja ispoljavanja razumevanja frazeologizama i drugih deficitna na planu jezičke obrade, kao i na puteve dijagnostike i tretmana razvojne disfazije, ali i dalje komunikativne kompetencije dece tipičnog jezičkog razvoja.

LITERATURA

- Golubović, S. (2016). *Gnosogena, pervazivna i psihopatologija verbalne komunikacije* (treće izmenjeno i dopunjeno izdanje). Beograd, Društvo defektologa Srbije,
- Ivanović, M. (2021). *O jezičkom razvoju u periodu proširivanja jezičkih kompetencija*. Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu
- Ivanović, M. & Đorđević, J. (2020). Sintakski pokazatelji polnolekta u kasnijoj fazi jezičkog razvoja. *Anal Filološkog fakulteta*, 32 (2), 345-361
- Lazarević, E. (2005). Semantička polja u jeziku disfazične dece predškolskog uzrasta, *Nastava i vaspitanje*, 54 (4-5), 363-375
- Matešić, J. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga
- Nikolić, M. (2012). Sadržaji o frazeologizmima u udžbenicima srpskog jezika za mlađe razrede osnovne škole, *Uzdanica*, 9 (2), 49-64
- Piaget, J. (2001). *The language and thought of the child*. England, Routledge
- Šipka, D. (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad, Matica srpska
- Stanojčić, Ž. & Popović, Lj. (2016). *Gramatika srpskog jezika* (16. izd.), Beograd, Zavod za udžbenike

PRILOZI

Prilog 1

Upitnik sproveden u istraživanju

Pitanja:

1. Pol (Muški/Ženski)
2. Koji si razred završio/la ove školske godine?
3. Koliko puta si čuo/la izraz „dati nekome reč“? (Nikad do sada/samo jednom/retko/više puta/mnogo puta)
4. Šta znači taj izraz?
5. Upotrebi taj izraz u nekoj situaciji.
6. Koliko puta si čuo/la izraz „pao kamen sa srca“? (Nikad do sada/samo jednom/retko/više puta/mnogo puta)
7. Šta znači taj izraz?
8. Upotrebi taj izraz u nekoj situaciji.
9. Koliko puta si čuo/la izraz „slep kod očiju“? (Nikad do sada/samo jednom/retko/više puta/mnogo puta)
10. Šta znači taj izraz?
11. Upotrebi taj izraz u nekoj situaciji.
12. Koliko puta si čuo/la izraz „kao da je u zemlju propao“? (Nikad do sada/samo jednom/retko/više puta/mnogo puta)
13. Šta znači taj izraz?
14. Upotrebi taj izraz u nekoj situaciji.
15. Koliko puta si čuo/la izraz „žive kao pas i mačka“? (Nikad do sada/samo jednom/retko/više puta/mnogo puta)
16. Šta znači taj izraz?
17. Upotrebi taj izraz u nekoj situaciji.
18. Koliko puta si čuo/la izraz „igrati se sa vatrom“? (Nikad do sada/samo jednom/retko/više puta/mnogo puta)

19. Šta znači taj izraz?
20. Upotrebi taj izraz u nekoj situaciji.
21. Koliko puta si čuo/la izraz „kad na vrbi rodi grožđe“? (Nikad do sada/samo jednom/retko/više puta/mnogo puta)
22. Šta znači taj izraz?
23. Upotrebi taj izraz u nekoj situaciji.
24. Koliko puta si čuo/la izraz „presipati iz šupljeg u prazno“? (Nikad do sada/samo jednom/retko/više puta/mnogo puta)
25. Šta znači taj izraz?
26. Upotrebi taj izraz u nekoj situaciji.
27. Koliko puta si čuo/la izraz „izvući deblji kraj“? (Nikad do sada/samo jednom/retko/više puta/mnogo puta)
28. Šta znači taj izraz?
29. Upotrebi taj izraz u nekoj situaciji.
30. Koliko puta si čuo/la izraz „dolivati ulje na vatru“? (Nikad do sada/samo jednom/retko/više puta/mnogo puta)
31. Šta znači taj izraz?
32. Upotrebi taj izraz u nekoj situaciji.

Prilog 2

Tabela 2. Deskriptivne mere pred izveštavanje rezultata *t testa*

Grupa	N	M	SD
Disfazična deca	20	1.50	0.53
Deca sa tipičnim jezičkim razvojem	20	2.94	1.60

UNDERSTANDING PHRASEOLOGISMS BY DYSPHASIC CHILDREN COMPARED TO CHILDREN WITH TYPICAL LANGUAGE DEVELOPMENT

Author: IVANA BLAGOJEVIĆ

e-mail: iblagojevic997@gmail.com

Mentor: Assist. Prof. Ivana Arsenić

Faculty of Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade

Introduction: Phraseologisms are established linguistic units composed of at least two words that have one meaning. As dysphasic children have difficulties in acquiring the meaning of words, the question arises whether they know and understand different phraseology of the Serbian language.

Aim: The aim of the research was to examine the level of understanding of phraseology in twenty children with developmental dysphasia in the third and fourth grades of elementary school but also to compare the understanding of phraseology with twenty children of the same age with normal language development. Also, it was examined whether there are differences in the understanding of phraseology with regard to gender and whether existing experience and frequency of usage of phraseology affect the definition of its meaning.

Materials and Methods: For the purposes of the research, a questionnaire was created to assess the understanding of phraseology. The test consisted of 10 phraseologisms, and the respondents were asked to indicate how many times they heard each of the offered examples, then to explain the meaning of those expressions, while the last request was related to describing the communicative situation in which the phraseological expression could be used.

Results: The results showed that dysphasic children showed a worse understanding of phraseology ($t = -10.68$, $df = 19$, $p = .64$) compared to children with typical language development ($t = -13.63$, $df = 19$, $p < .001$). The results showed that the existing experience and the frequency of using different phraseology are related to defining its meaning in the experimental group ($r = .79$, $p < .001$), as well as in the control group ($r = .83$, $p < .001$). Also, there is no significant correlation between gender and understanding phraseology in the experimental group ($r = -.06$, $p = .80$), as well as in the control group ($r = .11$, $p = .64$).

Conclusion: Teachers and parents of dysphasic children are advised to use phraseology more frequently, both in context and in isolation, so that these children would have the opportunity to improve their understanding of phraseology and thus enrich their lexical fund.

Keywords: understanding phraseologisms; developmental dysphasia; lexical fund

NEVIZUALNI MOTIVI KAO POTICAJ U LIKOVnim AKTIVNOSTIMA

Autor: MARTINA VIDoviĆ

e-mail: mvidovic@student.unipu.hr

Mentor: Viši predavač dr sc. Urianni Merlin

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta u Puli

Uvod: Rani i predškolski odgoj u Republici Hrvatskoj ostvaruje se za djecu od šest mjeseci života do polaska u školu. U sklopu nave-denog odvija se i razvoj osobnih potencijala, kao što su razvoj spoznajnih, umjetničkih i motoričkih potencijala. Poticanje djece na likovne aktivnosti ima svoje odgojne i obrazovne ciljeve. Među odgojnima se ističu razvijanje stajališta, emocija, socijalno-moralnih ciljeva, a među obrazovne usvajanje znanja i vještina o likovnim materijalima, tehnikama, postupcima, ali i usvajanje psihomoto-ričkih sposobnosti. Dijete likovnim stvaranjem poseže za simbolima kojima komunicira s okolinom, a uloga odgojitelja je da stvara-nju i osiguravaju poticajnu okolinu za dječje likovne aktivnosti. U likovnom izražavanju mogu se koristiti vizualni i nevizualni motivi i likovni jezik kao motiv. Pri tome je tradicionalan pristup onaj koji se oslanja na to da dijete jedino opažanjem dolazi do shvaćanja o obliku. No, jednak su važni i nevidljivi aspekti koje predstavljaju nevizualni motivi.

Cilj: Cilj istraživanja je ispitati koliko se nevizualni motivi upotrebljavaju u predškolskom odgoju i obrazovanju i koliko su oni česti kao motivi likovnih aktivnosti.

Materijali i metode: Za istraživanje je odabrana metoda deskriptivne analize podataka dobivenih autorskim uputnikom. Prikuplja-nje i analiza podataka provedena je putem Google obrasca tijekom 2022. godine, do ispunjenja očekivanog broja ispitanika.

Rezultati: Rezultati pokazuju da većina odgojiteljica koristi vizualne motive, dok one koje koriste nevizualne najčešće sa djecom prikazuju motive osjećaja, prijateljstva i sličnih pojmoveva, a kao najrjeđe korišteni su motivi zvuka i mirisa.

Zaključak: Zaključujemo da, prema mišljenju ispitanih odgojiteljica, u radu sa djecom pribjejavaju konkretnim i djeci bliskijim motivima kao što su vizualni motivi ili osjećaji kod nevizualnih motiva. Istraživanje koje je provedeno na 100 ispitanika pokazalo je da ispitan odajatelji i odgojiteljice u Republici Hrvatskoj češće koriste vizualne motive u likovnim aktivnostima.

Ključne riječi: Vizualni motivi; nevizualni motivi; likovno stvaralaštvo; predškolski odgoj i obrazovanje.

UVOD

U ovom radu u fokusu je likovno stvaralaštvo djece u predškolskom odgoju i obrazovanju, s posebnim naglaskom na nevizualne motive kao poticaje u likovnim aktivnostima koje se provode u vrtićima. Cilj je prikazati izbor nevizualnih motiva, koja je njihova svrha i na kraju, provedenim istraživanjem prikazati koliko se nevizualni motivi koriste u likovnim aktivnostima u predškolskom odgoju i obrazovanju. Prvi dio rada čine teorijska saznanja o likovnom stvaralaštву u radu s djecom u ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju. Pri tome je riječ o fazama likovnog stvaralaštva kod djece, likovnim motivima, tehnikama, te ometanju i poticaju likovnog stvaralaštva. Motivi mogu biti sve ono što dijete okružuje,

ali mogu biti i vizualne i nevizualne prirode. Motivi mogu prikazivati osjetilne doživljaje, osjećaje, opće procese, ali i riječi. Stoga se govori o podjeli na vizualne i nevizualne motive. Djeca sve to što ih okružuje percipiraju i razvijaju po prirodi svoga bića, što dovodi do toga da je likovni izraz djeteta urođena sposobnost izražavanja. Likovne sposobnosti djeteta razvijaju se ili slabe ovisno o okolini. U drugom dijelu rada nalazi se istraživanje koje je provedeno u vrtićima u Republici Hrvatskoj, a odnosi se na uporabu nevizualnih motiva kao poticaja u likovnim aktivnostima. Istraživanje je provedeno među 100 odgojitelja i odgojiteljica u sustavu ranog i predškolskog obrazovanja u Republici Hrvatskoj.

Dječji crtež

Prema Belamarić (1987), likovni jezik djece daje uvid u njihovu svijest, zbog čega je važno upoznati i razumjeti njihov izričaj. Kod djece se likovni jezik javlja u puno varijanti, a sve su utemeljene na zakonitostima koje se tiču razvoja djece. Prije svega, likovni jezik ili izraz je nešto što je urođeno, poput komuniciranja. Tako djeca zapravo likovno izražavanje ne uče, nego se ono razvija iz prirodnih potencijala, a odraz je interakcije unutrašnjosti i vanjskog svijeta. Kod djece se likovno izražavanje odvija usporedno s razvojnim fazama, a svaka nova faza se nastavlja na prethodnu. Zasigurno najpoznatiji razvojni psiholog Jean Piaget smatrao je da dijete mora samostalno i aktivno istraživati svijet oko sebe i tako sebe izgrađivati (Balić Šimrak, 2011). Usporedno s Piagetom razvija se i proučavanje dječjeg crteža kao načina na koji dijete izražava emocije i mišljenje. Budući da je svaki crtež jedinstven i odražava nečiju osobnost, može se postaviti pitanje kako vrednovati dječji likovni rad. To je usko vezano i uz motivaciju djeteta jer loša povratna informacija može obeshrabriti dijete u dalnjem kreativnom izražavanju. Dakle, likovne sposobnosti se razvijaju ili slabe onoliko koliko je djetetu dano ili uskraćeno da izrazi svoju individualnost (Belamarić, 1987). Stoga se može reći da u likovnim aktivnostima djece „nema mesta pravilima, zakonitostima i kritici jer su oni momentalni zagušivači kreativnosti, slobode, samopouzdanja i radoznalosti“ (Balić Šimrak 2011, str. 6). Likovni izraz djece temelji se na likovnim simbolima i znakovima. Likovni simboli javljaju se prirodno i dio su djetetove svijesti. Kao prvi znakovi koje djeca koriste su linije. To se događa u fazi šaranja, kada dijete tek počinje otkrivati likovno stvaralaštvo. Crtanje linija i šara za djecu znači izraz i čin. Dijete pri tome slijedi svoju unutrašnju sliku događaja, objekta. Sadržaj likovnog uratka najmlađe djece je kretanje, što se i odražava linijama. Nakon što dijete usmjeri svoju pažnju na liniju, ona dobiva i funkciju, pri čemu dijete liniji daje oblik koji ga podsjeća na nešto (Belamarić, 1987). Dijete likovnim izražavanjem poseže i za likovnim simbolima, kojima šalje emociju. Čak i kad su djeca starija, koja poznaju pisani riječ, ona biraju sažeti znak. Tako primjerice dijete koje crta srce izražava ljubav, ono koje crta kuću predstavlja dom, sunce ugodu i toplinu itd. Sklonošću prema stvaranju simbola čovjek nesvesno pretvara objekte ili oblike u simbole i zatim ih izražava u svojoj religiji i likovnoj umjetnosti (Balić Šimrak et al., 2011).

Uloga odgojitelja u likovnim aktivnostima djece

Odgojitelji i odgojiteljice u ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju imaju primarnu ulogu u pripremanju i osiguravanju poticajne okoline za dječje likovne aktivnosti. Pri tome je važno da se osigura rad s više materijala, kako bi se djeci omogućilo integralno iskustvo i percipiranje svijeta. Planiranje likovnih aktivnosti treba biti usmjeren na stimulaciju dječje percepcije, njihove znatiželje i razvijanje senzorne percepcije. Odgojitelji i odgojiteljice promatrajući djecu u njihovim aktivnostima i otkrivajući njihove mogućnosti i zanimanja, mogu kvalitetno kreirati nove aktivnosti. Pri tome, aktivnosti ne bi trebalo da

budu oblikovane na način uputa, nego da su postavljene kao izazovi koji će poticati djecu u dalnjem istraživanju. Naime, zadavanje određenih oblika i davanje uputa kako bi nešto trebalo obojiti, nacrtati ili oblikovati može se doimati poput dovršavanja tuđih ideja, a to je sputavanje dječje kreativnosti i njihovog kreativnog razvoja i individualnosti. Uloga odgojitelja važna je i pri upoznavanju djece s različitim likovnim tehnikama i umjetničkim područjima, kako bi dijete shvatilo izražajne mogućnosti pojedine tehnike (Novaković, 2015). Uz sve navedeno, uloga odgojitelja u likovnim aktivnostima djece je i u praćenju dječjeg rada, poticanju toga da dijete razvija svoje prednosti i tako stječe samopouzdanje na putu do izgradnje sebe kao čovjeka. U fazi primarnih simbola ili fazi šaranja, dijete će često zbog nerazumijevanja njegovog načina izražavanja osjećati ometano, a time će nehotice odrasli zaustaviti razvoj likovne sposobnosti, odnosno razvoj predočavanja i pamćenja oblika i situacija. U trenutku kad dijete ne dobije potvrdu za svoj način izražavanja, mehanički će kružiti, odnosno šarati, ali bez smisla. Stoga je jako važno da odgojitelji poznaju pri likovnim poticajima što to ometa, a što potiče dječji likovni izraz. Poznajući tu dimenziju, odgojitelj je u mogućnosti koristiti i vizualne i nevizualne motive u radu s djecom. Stvaranju je pokretač unutrašnji poriv, radoznalost i interes – koliko su oni očuvani, to je osnovni uvjet za stvaralaštvo kod djece. Likovni sadržaju osnažuju opažanje, predočavanje i razumijevanje kod djece, a kako bi se pobudilo likovno stvaranje kod djece i uopće interes za takvim izražavanjem, postoji nekoliko načina. Prema Belamarić (1987), postoji nekoliko načina na koje se potiču likovne aktivnosti: usmjeravanjem opažanja, aktiviranjem sjećanja, maštanjem, ilustracijama, zamišljanjem, igrami s likovnim materijalima, potvrđivanjem.

Likovni motivi

Likovno djelo može se analizirati i interpretirati s obzirom na svoj sadržaj. Pri tome se govori o likovnoj, jezičnoj, tematskoj analizi, a mogu se analizirati i s obzirom na tehniku i stil. Dječji radovi mogu imati sve navedene elemente analize, a na djetetu je kako će percipirati ono što je stvorilo. Osim oku vidljivih predstavki, dijete na djelu može prepoznati i misli, osjećaje i slično. Važno je kod djeteta potaknuti promatranje umjetničkih djela i tako potaknuti znatiželju. Kada djeca raščlanjuju likovno djelo, važno je paziti na primjerenost sadržaja i metode, koji su uskladeni s djetetovim razvojem i mogućnostima (Petric, 2015). Motivi mogu biti portret, autoportret, mrtva priroda, akt, interijer, glava, karikatura, pejzaž i drugi. U likovnoj umjetnosti postoje vizualni i nevizualni motivi, te likovni i kompozicijski elementi kao motiv i poticaj (Grgurić i Jakubin, 1996). Prema Peić (1968, str. 183), „motiv je ono što slika i kip predstavlja“. Također, isti autor navodi da motiv može biti sve što se vidi okom ili zamisli maštom. Tradicionalno je cilj likovnog izražavanja bio da dijete opažanjem dolazi do shvaćanja o obliku, pri čemu se kao poticaj koristi usmjereni opažanje. Kao rezultat toga, postoje određeni vizualni motivi koji se koriste u poticanju likovnog stvaralaštva djece u ranom i predškolskom odgoju. S druge strane, prema Grgurić i Jakubin (1996), vizualni motivi mogu biti: motivi iz djetetove okoline (prirodni i načinjeni oblici, prostor, pojave u prirodi, ljudi, životinje, motivi iz sadržaja ostalih nastavnih predmeta (motivi iz književnih djela), motivi iz hrvatske povijesti i kulturne i narodne baštine (povijesni događaji, povijesni spomenici) i motivi iz narodnih običaja i događaja (blagdanski motivi, motivi iz društvenih i vjerskih događanja). Nevizualni motivi u likovnom stvaralaštvu upravo su ti nevizualni aspekti ljudske stvarnosti, neopipljivi, a istovremeno likovno dohvatljivi. „Djeca često likovnim jezikom govore o pojavama i aspektima stvarnosti koji nisu vidljivi, nisu vizualnog karaktera“ (Belamarić, 1987, str. 235). Prema tome, nevizualni motivi potiču ljudska bića na kreaciju, maštanje i izražavanje emocija. Kao likovni odgovor na nevizualni poticaj nastaje simbolička ilu-

stracija (Bilić et al., 2012). „Umjetnost shvaćamo doživljavajući je, ne samo proučavajući. Kod umjetnosti nije djelatan samo razum, nego i volja, imaginacija i osjećaji“ (Petric, 2015, str. 39). Tako za djecu jedan od osjetilnih doživljaja predstavlja percipiranje boja. Pri tome je poznata podjela na tople i hladne boje. Nakon što se djecu potakne da bojama izraze osjetilne doživljaje, sljedeći korak je da bojama izraze emocije. Dijete sebe i svoju unutrašnjost vidi kao kompoziciju boja i oblika (Belamarić, 1987). Poticaj za likovno izražavanje osjećaja kod djece je vezano uz koncept razvoja emocionalne inteligencije i emocionalnog učenja, pa se poticanje djece na likovni izričaj emocija može smatrati i razvojem emocionalne pismenosti (Bilić et al., 2012). Iz tog razloga, u empirijskom dijelu istraživanja za pitanja navodimo kategoriju „prijateljstvo i slično“ koji se odnose upravo na skupinu nevizualnih motiva koji označavaju koncepte koji u sebi mogu ali i ne moraju sadržavati emocionalne komponente. Kao najčešći nevizualni motivi koriste se stoga emocije, iako one nisu jedini takvi motivi. Među nevizualnim motivima mogu se navesti: emocije (sreća, tuga, bol, vjera, mir), osjeti (toplo, hladno, slatko, oštro), glazba i drugi auditivni poticaji (labudji pjev, tiho, glasno, grmljavina) i ostali nevizualni poticaji (tajna, san, doživljaj Boga, istina, laž) (Grgurić i Jakubin, 1996). Od pete godine života djeca počinju shvaćati umjetnost, pri tome oni reagiraju intuitivno i ugađaju osjetilima s dominacijom boje. U skladu s time je i da djeca mogu na nevizualne motive reagirati već od ranih razvojnih faza i ranih faza likovnog stvaralaštva, a koje pripadaju razdoblju ranog i predškolskog odgoja. Djeca su u toj fazi znatiželjna, ali otvorena i novim iskustvima. Isto je tako i važna percepcija umjetničkog djela koje je dijete stvorilo, te emocije koje ono povezuje sa stvorenim: „Emocionalna reakcija u percepciji djela je bitna jer vodi do vizualnog iskustva i razmišljanja, i kao takva nastaje pri kontaktu s umjetničkim djelom“ (Brajčić i Kuščević, 2016, str. 30). Likovni i kompozicijski elementi su: crta, boja, ploha, površina, volumen i prostor. Kada je u pitanju crta kao likovni i kompozicijski element, može se raditi o obrisnoj, teksturnoj, strukturnoj crti. Uporabom boje može se prikazati također kontrast, kao što je toplo-hladno, svjetlo-tamno i slično. Ploha je element koji pripada domeni kompozicije, stoga njena obilježja mogu biti: kompozicija geometrijskih likova, kompozicija slobodnih likova, kontrast malih i velikih ploha, ritam ploha itd. (Grgurić i Jakubin 1996).

Likovna umjetnost i primjer umjetnika Pieta Mondriana u razvojnim promjenama likovnog motiva

Nevizualni motivi koji se u likovnoj umjetnosti koriste predstavljaju „psihičke likovne elemente“ (Peić, 1968). Naime, psihički likovni elementi su rezultat djelatnosti ljudskog duha. Pomoću tih psihičkih elemenata se slika ili kakvo drugo umjetničko djelo dovršava, stvara. Fizički elementi služe da bi se psihički elementi mogli realizirati. Ako stručno analiziramo likovna djela, vidimo da glavni likovni elementi slikarstva su boja i crta, a kiparstva i arhitekture oblik. Iako su to sve vizualni elementi svijesti, pomoću njih se može iskazati i nevizualno. Na taj način funkcioniра i čovjekova percepcija likovnog djela. Pomoću boje, crte, kompozicije i drugih elemenata, umjetnik ili promatrač djela može doživjeti psihološku dimenziju djela, doživjeti emociju, zvuk, okus, čak i dodir ili bilo koji nevizualni motiv koji je prikazan umjetničkim djelom. Počevši od impresionizma u slikarstvu krajem 19. stoljeća, pa sve do danas, nevizualni motivi u slikarstvu sve su češći. Može se reći da je već i Monetova slika „Impresija, izlazak sunca“ zapravo bila prikaz nevizualnog motiva. Želio je prikazati sjaj boja, prikazati lijepo unutar svjetlosti i slikarsku očaranost trenutkom. Time je prikazao svoju impresiju, nevizualni motiv koji je interpretirao u obliku zalaska sunca. Osim toga, od tada je važno i to što se rađa umjetnička subjektivnost. Od impresionista preko ekspressionista, futurista, fovista, slikara kubizma i ostalih

umjetničkih pravaca i pokreta 20. stoljeća, nastalo je mnoštvo slika koje su na posredan ili neposredan način interpretirale nevizualne motive. Budući da se nevizualno smješta u domenu apstraktog, donekle se može razumjeti i povezanost nevizualnih motiva i apstraktne umjetnosti, iako se ne radi o istoznačnicama. Ipak, „apstraktne su slike pri-vid jer prikazuju stvarnost koju mi ne možemo niti vidjeti niti opisati, ali čije postojanje možemo intuitivno spoznati“ (Rurhberg et al., 2004, str. 219). Stoga je apstrakcija domena u kojoj se najbolje, ali ne isključivo, može promatrati interpretacija nevizualnih motiva u slikarstvu 20. stoljeća. Kako bismo pojednostavili, u nastavku teksta prikazujemo rad samo jednog umjetnika Pieta Mondrijana, kod kojega je vidljivo stvaralaštvo vizualnog i nevizualnog motiva, odnosno prijelaz iz jednog u drugi. U radovima Mondriana je na zoran način vidljiv razvoj njegovog stvaralaštva od naturalističkog prikaza vizualnih motiva, apstrahiranjem boja i oblika do same igre vizualnog jezika i prikaza nevizualnog motiva, u njegovom slučaju prikaza muzike. Jedan od poznatijih umjetnika s početka 20. stoljeća, koji pripada domeni apstraktne umjetnosti, jest upravo nizozemski slikar Piet Mondrian. U svom umjetničkom djelovanju prošao je faze od slikanja portreta, mrtve prirode, pa do svoje poznate apstrakcije i sila prepoznatljivog do danas. Među prvim likovnih fazama ističe se upravo pejzažno slikarstvo u maniri tradicionalnog nizozemskog slikarstva. Slikao je šumovite krajeve, osamljene prizore, a vremenom su se ti motivi pretvorili u vjetrenjače, krave na paši i slično. U stilu njemačkih romantičara, Mondrian je prepoznao i vlastitu podvojenost prema slikarstvu, sumnjajući da umjetnost može prikazati iskustvo. Shvatio je da je svaka slika samo referiranje na drugu sliku i tako je napustio slikanje koje ga je držalo u amsterdamskoj okolini. Tako je krajem 1911. odselio u Pariz kako bi učio od Pabla Picassa. Mondrian je Picassoov osnovni element dviju crnih crta usvojio kao osnovnu građu. Tako od 1912. godine koristi crne linije koje leže kao mreža na površini slike, a pojedini oblici su uokvireni kao komadići vitraja. Te je godine otkrio motiv stabla, a ispre-pletene grane sliče crnim linijama na površini slike. Njegova slika iz 1911. nazvana „Sivo drvo“ pokazuje masu lišća i magloviti sivi zrak. Drvo ima linearnu strukturu ali prikazuje atmosferu, miris i prozor voćnjaka.

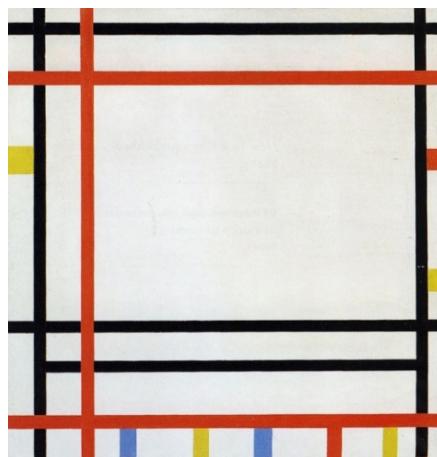

Slika 1. Mondrian, Sivo drvo, 1911.

Izvor: <https://images.app.goo.gl/u3B4crQg91x3e6Gt5>

Do 1912. godine i slika s drvećem, može se smatrati naznaka razvoja Mondrianove apstrakcije. Godine 1914. vratio se u Nizozemsku, no već 1919. povratkom u Pariz, Mondrian stvara svoj osebujan stil koji karakteriziraju osnovne boje – crvena, žuta i plava. Te

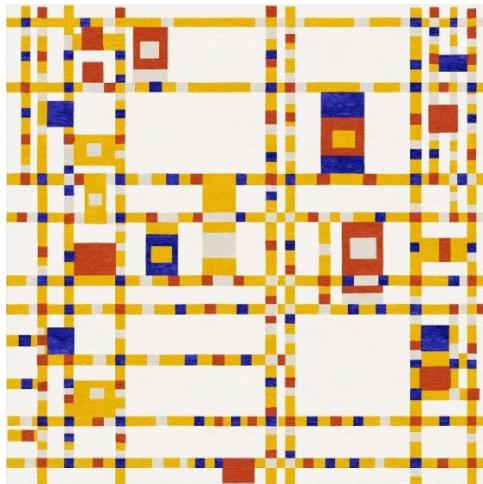
su boje odraz njegovih ranijih slikarskih iskustava, kada je slikao pejzaže, pa je promjenjiva siva i plava nijansa zapravo prizivanje boje oblačnog neba. Uz to, počeo je reducirati sliku na njezine sastavne dijelove i time je od apstrakcije zapravo nastao stil. Za njega je od 1916. godine bio važan ritam i to je obilježilo njegovo slikarstvo. Tako je od 1921. godine na svojim slikama počeo vizualno slabiti crne rešetke i tako stvoriti prividno kretanje. Tijekom 1920-ih nastalo je više njegovih kompozicija s osnovnim bojama i crnim rešetkama. Zbog njegova pravila da sve linije moraju biti crne i da površine pravokutnika mogu biti jedino crvene, žute ili plave, nije bio shvaćen. No, on je smatrao da se tek razgraničavanjem između boje i crteža apstraktna umjetnost može potvrditi kao slikarstvo. Ono što zapravo čini Mondrianovo slikarstvo prepoznatljivim, njegov je uspjeh u tome da prikaže ono što su prije njega samo bojom pokušavali impresionisti u 19. stoljeću. No, njihove su slike prikazivale ljudske figure i prirodu. Smatrao je da njegova nefigurativna umjetnost nije bez cilja, pa je zato i raskinuo s tradicionalnim slikarstvom. Upravo je stapanjem linije i boje otvorio novu dimenziju u slikarstvu. Odlaskom u New York, počinje kombinirati crnu liniju s linijama u boji, kao što je to na slici „New York 1941/Boogie Woogie“.

Slika 2. Mondrian, New York 1941. / Boogie Woogie

Izvor: <https://images.app.goo.gl/1d1fSxGbtz9fdmh87>

Na toj se slici čini da se mreža obojenih linija izvan nje kreće prema unutra i da će se pridružiti crnoj rešetki. Nestaje i kontrast između boje i neboje. Upravo je u New Yorku uspio dokazati da se bit svijeta može bolje uhvatiti apstraktnim slikarstvom nego figurativnim metodama slikanja. U posljednjoj fazi svog djelovanja, Mondrian je slijedio svoj san da umjetničkim djelima udahne živahni glazbeni ritam, što je postigao pulsirajućim obojenim svjetlima. Obožavao je ples i jazz glazbu. Tako je nastala i slika „Broadway Boogie Woogie“ iz 1942/1943. godine.

Slika 3. Mondrian, Broadway Boogie Woogie

Izvor: <https://images.app.goo.gl/HEQmnt3HnMs3rEXNA>

U New Yorku je upoznao *jazz* i *boogie-woogie* stil plesa, popularan u to doba. Stoga je tu ritmičnost, ali i energiju New Yorka i prikazao u obliku isprekidanih, gotovo kolažnih oblika, koji simboliziraju i užurbanost kojom je stvarao (Herbert, 2020). Mondrian se oduvijek zalagao za geometrijski oblik i lišavanje forme. Nevizualni motivi u djelima umjetnika 20. stoljeća zastupljeni su jednako kao i vizualni motivi, no često u apstraktnoj umjetnosti ne postoji jasna granica što ta djela prikazuju, zbog čega i naglašavaju mišljenje da je ljepota u očima promatrača, a jednako tako i interpretacija djela. Ono što je pak svim umjetnicima zajedničko je da ritmom, linijama, sjenama, bojama i drugim elementima, koje je Peić (1968) nazvao psihičkim elementima, naglašavaju pojedini nevizualni motiv. Nerijetko je da slikari nazivima djela sugeriraju i njegove temeljne motive i temu, no time idalje ostavljaju mogućnost doživljaja djela samome promatraču. Piet Mondrian je udaljavanjem od tradicionalnog slikarstva nastojao iskazati svoje duševne aktivnosti i tako je od pejzaža drveća došao do geometrijskih linija koje za njega imaju značenje (Deicher, 2007).

METODE ISTRAŽIVANJA

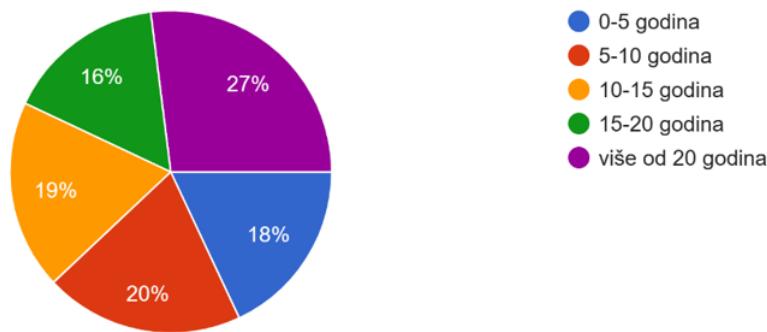
Cilj istraživanja je ispitati učestalost korištenja nevizualnih motiva u predškolskom odgoju i obrazovanju i učestalost pojedinog nevizualnog motiva kao poticaja likovnim aktivnostima. Za dobivanje rezultata korištena je deskriptivna metoda neekperimentalnog istraživanja, a na samom početku postavljene su hipoteze:

1. Da ispitane odgojiteljice u svom radu sa djecom više koriste vizualne motive u odnosu na nevizualne.
2. Da od nevizualnih najčešće koriste motiv zvuka.

Obradu podataka predstavljamo na osnovi deskriptivne statistike (postoci prikazani u tablicama i grafikonima). U istraživanju je sudjelovalo 100 zaposlenika iz dječijih vrtića diljem Hrvatske. Od toga je 65 ispitanika zaposleno u centralnim vrtićima, a ostalih 35 ispitanika u područnim vrtićima. Tako su obuhvaćeni dječji vrtići u Belom Manastiru, Bujama, Dubrovniku, Obrovcu, Ogulinu, Puli, Umagu, Vukovaru i Čakovcu. Ispitanici nisu birani po kriteriju dobi, spola ili radnog staža, tako da su te varijable slučajne i ovisile su o dobrovoljnosti odgojiteljica koji su ispunjavale upitnik. Najviše odgojitelja je s područja Pule (uključujući i DV Kućica od licitra). Raspored ispitanika prema mjestu rada je: Beli Manastir (1%), Buje (1%), Dubrovnik (2%), Obrovac (1%), Ogulin (2%), Pula (18%), Umag

(2%), Vukovar (1%) i Čakovec (1%). Osim u prikazanim gradovima, anketni upitnik pro- veden je u Belišću (1%), Bjelovaru (1%), Buzetu (2%), Cresu (3%), Rovinju (5%), Daruvaru (1%), Dubrovniku (1%), Krku (1%), Metkoviću (1%), Pazinu (2%), Virovitici (3%), Slatini (19%), Osijeku (23%), Vrsaru (1%), Zadru (1%), Zagrebu (5%), Šibeniku (1%).

Grafikon 1. Raspodjela odgojitelja prema godinama radnoga staža

Struktura ispitanika prema radnom stažu prikazana je u Grafikonu 1 i pokazuje podjednaku raspoređenost svih dobnih skupina. Kao instrument dobivanja podataka korišten autorski upitnik sa odgovorima prema kriterijskoj skali, da/ne odgovora i otvorenih pitanja. Pitanja ponuđena ispitanicima odnosila su se na istraživanje navike korištenja nevizualnih motiva podijeljenih u 6 kategorija: osjećaji, zvuk, miris, okus, doživljaj dodirom, te prijateljstvo i slično. Poveznica na upitnik bila je dostupna svima unutar Republike Hrvatske koji su do potrebnog broja anketnih upitnika htjeli sudjelovati u istraživanju. Ljestvica za odgovore na pitanja o učestalosti rangirana je od 1 do 5, pri čemu 1 označava rijetko, a 5 – često. Pitanja 11. i 12. upitnika (*Jesu li prema Vašem mišljenju nevizualni motivi primjereni djeci predškolske dobi i Da li bi se prema Vašem mišljenju nevizualni motiv trebao više nuditi djeci predškolske dobi*) kao ponuđene odgovore imali su DA/NE formu. Posljednje pitanje je otvorenog tipa, koje bi bilo opisni odgovor, a koji se nadovezuje na 12. pitanje upitnika i obrazlaže zašto ispitanik smatra da bi se nevizualni motivi trebali češće nuditi djeci predškolske dobi. Prikupljanje i analiza podataka provedena je putem Google obrasca tijekom 2022. godine, do ispunjenja očekivanog broja ispitanika.

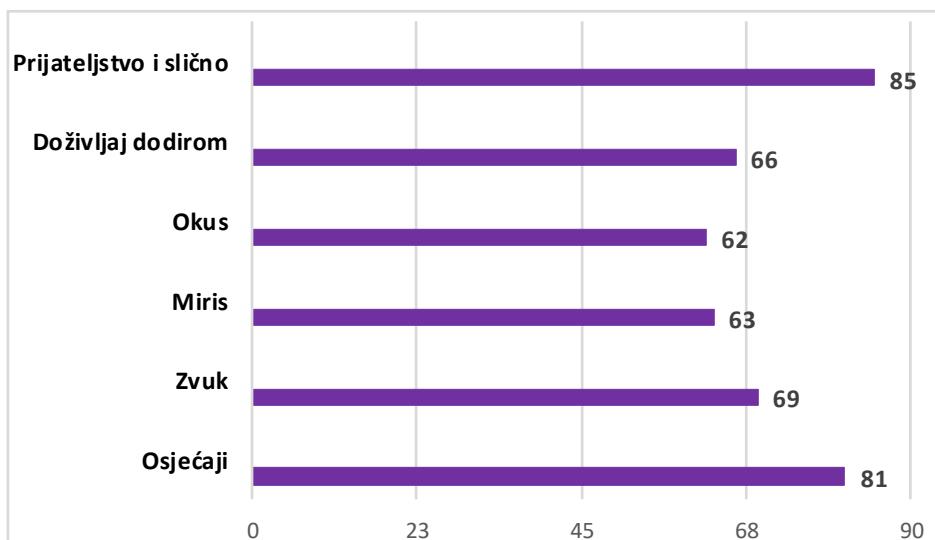
REZULTATI I DISKUSIJA

Rezultati odgovora na pitanja koja se odnose na učestalost upotrebe vizualnih i nevizualnih motiva prikazani su na Tablici 1. Pri tome, uporaba jedne vrste motiva ne isključuje drugu, zbog čega jedan odgojitelj može često koristiti i vizualne, kao nevizualne motive. Ipak, rezultati su pokazali da je veći postotak uporabe vizualnih motiva u likovnom stvaralaštvu, što potvrđuje prvu hipotezu da ispitanice odgojitelje u svom radu sa djecom više koriste vizualne motive u odnosu na nevizualne. To može navesti na zaključak da odgojitelji i dalje smatraju da su vizualni motivi primjereniiji djeci u ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju.

Tablica 1. Učestalost korištenja vizualnih i nevizualnih motiva

	rijetko 1		2		3		4		5 često		ukupno	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Vizualni motivi	1	0	2	3	3	14	4	18	5	65	100	100
Nevizualni motivi	1	1	2	7	3	24	4	24	5	44	100	100

Središnji dio istraživanja odnosio se na šest kategorija nevizualnih motiva, odnosno tema koje se odnose na nevizualne motive, te su ispitanici skalom od 1 do 5 odgovorili koliko svaku od tema često koriste u likovnom stvaralaštvu sa predškolskom djecom. Pri tome su ispitanici mogli zaokružiti svaki od ponuđenih motiva, čime je vidljivo koje motive najčešće koriste, a koje najmanje često. Najviše ispitanika zaokružilo je motive „osjećaji“ i „priateljstvo i slično“ (Grafikon 2). Iz toga je vidljivo da se hipoteza 2, prema kojoj ispitane odgojiteljice od nevizualnih motiva najčešće koriste motiv zvuka, ne može potvrditi.

Grafikon 2. Učestalost korištenja nevizualnih motiva u radu s djecom

Najčešće korištena kategorija „priateljstvo i slično“ mogla je svojim nazivom prepostaviti sve ono što nije ponuđeno u imenovanim kategorijama, tako da postoji i mogućnost da većina odgojitelja nije pronašla među ponuđenim prethodnim kategorijama ono što najviše koristi, pa se kao nedostatak ove kategorije vidi nemogućnost da ispitanici nadopisu primjere takvih nevizualnih motiva koje podrazumijevaju pod „i slično“. No, kao druga najčešća kategorija tema koje se koriste kao nevizualni motivi su „osjećaji“. Ovakav rezultat odgovara stavovima novijih metodičara likovne kulture (Bilić et al., 2012), prema kojima je porast zanimanja za likovno izražavanje osjećaja kod djece aktualiziran zbog koncepta emocionalne inteligencije i emocionalnog opismenjavanja.

U odnosu na prethodno pitanje, u kojem su ispitanici odgovorili na općenitoj razini koje od nevizualnih motiva koriste uopće, u sljedećim pojedinačnim pitanjima ispitanici su mogli ocijeniti od 1 do 5 koliko često koriste pojedini nevizualni motiv (Tablica 2).

Tablica 2. Učestalost korištenja pojedinog nevizualnog motiva

	rijetko 1		2		3		4		5 često		ukupno	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Prijateljstvo i slično	0	0	5	5	12	12	17	17	66	66	100	100
Doživljaj dodirom	1	1	10	10	12	12	24	24	53	53	100	100
Okus	3	3	16	16	16	16	18	18	47	47	100	100
Miris	3	3	14	14	17	17	16	16	50	50	100	100
Zvuk	1	1	12	12	15	15	20	20	52	52	100	100
Osjećaji	1	1	9	9	11	11	14	14	65	65	100	100

Iz toga je vidljivo da 65% ispitanika koristi često motiv „osjećaji“, 52% često koristi motiv „zvuk“, 50% često koristi motiv „miris“, motiv „okus“ često koristi 47% ispitanika, motiv „doživljaj dodirom“ često koristi 53% ispitanika, a motiv „prijateljstvo i slično“ često koristi 66% ispitanika. Tako su pojedinačni odgovori pokazali da su u skladu s odgovorom gdje su ispitanici morali u jednom pitanju zaokružiti sve nevizualne motive koje koriste, zbog čega se odgovori mogu smatrati vjerodostojnjima, uz statističke odmake. Korištenje motiva „osjećaji“ pokazuje da je ovo druga najčešća tema koju ispitanici koriste u likovnim aktivnostima, dok je najčešći korišten motiv od strane ispitanih odgojiteljica „prijateljstvo i slično“. No, razlika je neznatna, zbog čega se može smatrati da su ove dvije kategorije motiva jednako zastupljene. Motiv „miris“, kao i motiv „okus“ najmanje su korišteni nevizualni motivi, pri čemu motiv „miris“ često koristi 50, a motiv „okus“ 47 ispitanika. Motiv „doživljaj dodirom“ koristi u radu s djecom 53% ispitanika, pri čemu su rezultati o rijetkoj uporabi također slični s motivom „zvuk“. Uz to, treba napomenuti da je najviše vrednovanja 1 i 2 na skali (rijetko i gotovo rijetko) imala kategorija nevizualnog motiva „okus“. Objasnjenje ovakvog rezultata može se promatrati u shvaćanju razvojnog stupnja djeteta, koje nema još uvijek dovoljno razvijene ni verbalne mogućnosti, ni osjetilo okusa te dovoljno iskustva u razlikovanju da je li nešto „gorko“, „kiselo“, „ljuto“, „slano“ i slično. U stanju je razlikovati do određene dobi da mu je nešto okusom ugodno ili neugodno, no ne može objasniti točno riječima o kakvom se okusu radi pa bi iz tog razloga magao biti poticaj za još veću uporabu upravo ovog motiva u likovnom izražavanju. Na taj način djetetu se može razvijati i osjetilna percepcija okusa i razvoj verbalnih ekspresija svojih unutrašnjih slika. Na pitanje jesu li nevizualni motivi primjereni djeci predškolske dobi, 77% ispitanika je odgovorilo pozitivno, a 88% njih pozitivno je odgovorilo na pitanje trebaju li se nevizualni motivi više nuditi djeci predškolske dobi. Ovakav nesrazmjer u odgovorima, gdje je 23% ispitanika odgovorilo da nevizualni motivi nisu primjereni djeci predškolske dobi, a njih gotovo upola manje (12%) da se nevizualni motivi ne bi trebali više koristiti u predškolskoj dobi, pokazatelj su toga da tek nekolicina ispitanika zastupa mišljenje da su nevizualni motivi neprilagođeni djeci, iako se radi o apstraktnom mišljenju i osjećajima koji su djeci daleki u toj dobi. Može se zaključiti da su nevizualni motivi kao poticaji u likovnim aktivnostima na temelju stavova sudionika ovog istraživanja zastupljeni podjednako kao i vizualni motivi te da je udio od 23% odgojitelja koji ih smatraju nepri-mjerenima značajno manji, i da je većina odgojitelja za veću uporabu nevizualnih motivi kao poticaja u likovnim aktivnostima u radu s djecom.

Tablica 3. Učestali odgovori na 13. anketno pitanje

DA – za veću uporabu nevizualnih motiva (88 %) Primjeri odgovora:	NE – protiv veće uporabe nevizualnih motiva (12 %) Primjeri odgovora:
<p>„Nevizualnim motivima djeca upoznaju pojmove koji su inače apstraktni i time razvijaju maštu, govor, kognitivni razvoj i općenito stvaraju bolju sliku o sebi i drugima.“</p> <p>„Djeca prihvaćaju rad s nevizualnim motivima jer su drugačiji, apstraktni i svako dijete ih doživljava na svoj način.“</p> <p>„Jer razvijaju maštu i kreativnost, današnja djeca ništa što ne mogu vizualno predočiti ne mogu pojmiti.“</p> <p>„Zbog poticaja maštice i izražavanje emocija.“</p> <p>„Radi poticanja kognitivnog razvoja, vizualiziranja, maštanja, razvijanja govora, upoznavanja nečega novoga i neobičnog i slično.“</p> <p>„Djeci treba nuditi što više različitih poticaja bilo realnih ili njima apstraktnih jer sve to na određen način obogaćuje njihova iskustva.“</p> <p>„Kroz višegodišnje iskustvo sam shvatila kako su upravo neverbalni motivi djeci zanimljivi iz razloga što moraju upotrijebiti maštu i kreativnost kako bi dočarali iste.“</p> <p>„Kako bi se u djeci probudila sva osjetila, ne samo vid.“</p> <p>„Djeca od malena trebaju naučiti shvaćati sebe i druge a to je najbolje učiniti kroz shvaćanje nevizualnih motiva, svakodnevno se trebaju nuditi djeci u jednakoj mjeri kao i vizualne. Nevizualni motiv se treba više nuditi djeci jer je on prije svega apstraktan i djeca uvelike razvijaju maštu i kreativnosti koristeći se istima.“</p> <p>„Nevizualni motivi su primjereni djeci predškolske dobi i trebaju se više nuditi djeci jer prije svega nisu unaprijed definirani nego ih djeca shvaćaju na svoj način.“</p>	<p>„Djeca teško mogu predočiti pojam nevizualnih motivi.“</p> <p>„Neke motive djeca mogu vizualizirati, dok neke ne. Stoga smatram da ipak u većoj mjeri u radu s djecom treba koristiti vizualne motive.“</p> <p>„Mislim da je za to prerano.“</p> <p>„Prevelika količina apstraktnih pojmove kroz nevizualne motive koja djeci nisu jasna.“</p> <p>„Ovisi o dobroj skupini djece neki nevizualni motivi jesu, dok drugi nisu prigodni. Djeca će teško shvatiti što je ljubav, prijateljstvo i slične motive jer svaka osoba drugačije definira iste.“</p> <p>„Nevizualni motivi su primjereni osnovnoškolskoj djeci, u radu s predškolskom djecom treba se što više koristiti vizualnim motivima.“</p> <p>„Nevizualni motivi nisu primjereni djeci predškolske dobi jer ih teško vizualiziraju, ali smatram da bi se više trebali nuditi kako bi se djeca znala snalaziti i u apstraktним pojmovima.“</p> <p>„Teško shvaćaju nevizualne motive, više se baziraju na vizualno.“</p> <p>„Nevizualni motivi su apstraktni, a djeca u predškolskoj dobi još nemaju dovoljno razvijenu mogućnost predočiti nešto što je apstraktno. Vizualni motivi su im puno bliži.“</p> <p>„Zastupljenost vizualnih i nevizualnih motiva treba biti jednaka, skupa čine idealnu cjelinu koja upotpunjuje djetetov rast i razvoj.“</p> <p>„Mislim da se koristi dovoljno samim time što dijete boravkom na otvorenom može doživjeti stvarne zvukove, mirise, dodire i slično.“</p> <p>„Smatram da je važno i vizualno i nevizualno.“</p>

Iz navedenih odgovora u Tablici 3 može se zaključiti da su najčešći razlozi za veću uporabu nevizualnih motiva, prema mišljenju ispitanika, razvoj kognitivnih mogućnosti, osjećaja, maštice, kreativnosti, ali i individualnosti te razvoj novih sposobnosti. Najčešći odgovori koji su bili protiv veće uporabe nevizualnih motiva svode se na premisu da se radi o neprimjerenoosti tih motiva jer djeca nemaju zbog razvojnog stupnja dovoljno razvijenu moć apstrakcije nego se baziraju na osjetilo vida. Uz to, neki odgovori su bili za podjednaku zastupljenost vizualnog i nevizualnog. Iako kurikulum ranog i predškolskog

odgoja i obrazovanja potiče holistički pristup u vrtićima, ovisno o osobnim preferencijama odgojitelja, neki koriste više vizualne, a neki nevizualne motive. Unatoč odgovorima, može se zaključiti da su podjednako važni i jedni i drugi motivi jer obje kategorije sadrže određene odgojne i obrazovne ciljeve koji vode cijelovitom razvoju.

ZAKLJUČAK

Likovni izraz djece važan je odraz njihove svijesti i unutrašnjeg svijeta. Moderna likovna pedagogija slaže se da djetetu treba dopustiti slobodu u likovnom stvaralaštvu i ne ometati njegov izričaj, ne treba mu sugerirati boje i oblike jer se time koči kreativnost i individualnost. Rad prikazuje trenutno stanje uporabe vizualnih i nevizualnih motiva kod ispitanih odgojitelja. Iz rezultata istraživanja zaključujemo da, prema mišljenju ispitanih odgojiteljica, u radu sa djecom pribjegavaju konkretnim i djeci bliskijim motivima kao što su vizualni motivi ili osjećaji kod nevizualnih motiva. U ranoj fazi dječa se više oslanjaju na emocije i prikazuju svijet kroz osjećaje, dok motive „zvuka”, „mirisa” i „okusa” razvijaju u kasnijim fazama likovnog stvaralaštva zbog razvijenijeg apstraktnog razmišljanja. S obzirom na navod u Balić Šimrak, Markulin i Perus (2011) da čovjek svojom sklonosću prema stvaranju simbola nesvesno pretvara objekte ili oblike u simbole i zatim ih izražava u likovnoj umjetnosti, može biti razlog veće sklonosti odgojiteljica prema odabiru konkretnih vizualnih motiva u odnosu na stav da djeca teže transponiraju manje konkretnе nevizualne motive u likovni jezik naročito motive „mirisa” i „okusa”. Djeca pri tome pojavu, pojam, osjećaj, glazbu i ostalo prikazuju i daju mu likovno tumačenje i značenje, što je ujedno najbolji način za poticaj dječje maštovitosti (Belamarić, 1987). Iz tog je razloga, pretpostavljamo, većina ispitanih odgojiteljica (77%) za veću uporabu nevizualnih motiva jer se njima potiču razvoj kreativnosti, mašte, kognitivni razvoj, ekspresija osjećaja i slično. Možemo pretpostaviti da je prepreka u korištenju nevizualnih motiva od strane odgojiteljica slabije poznavanje istih, te nedostatak iskustva i primjera kako iz područja umjetnosti tako i iz likovne pedagogije. Autori poput Belamarić (1987) navode da djeca u najranijoj dobi likovnog stvaranja, odnosno fazu šaranja, promatraju i imitiraju kretanje, stoga, kad crtaju linije, oni imitiraju pokrete. Uz to, dijete je u ovoj dobi zainteresirano i za zvuk. U sljedećoj fazi, fazi intelektualnog realizma, dijete stvara na osnovu osjećaja, zbog čega se govorи i o emocionalnoj proporcionalnosti pri kojoj dijete slika proporcije objekata i ljudi prema emotivnoj bliskosti i važnosti. U posljednjoj fazi, fazi vizualnog realizma, dijete doseže razinu prikazivanja proporcija objekata i ljudi onakvima kakve jesu, a manje se oslanja na maštu i svoje emocije. Smatramo da je u svim trima fazama likovnog stvaralaštva važna je uporaba vizualnih i nevizualnih motiva, koji podjednako potiču likovne aktivnosti kod djece. Važno je pritom da odgojitelj dobro poznaje razvojne faze kako bi razumio primjerenost motiva, te i način na koji djeci predstaviti nevizualni motiv i njegovu interpretaciju. Pa, stoga, u istraživanjima koja slijede u ovom domenu, sugestivno je analizirati učestalost korištenja nevizualnih motiva s obzirom na dob djece i razvojne faze, kako bi se uočilo postoje li s obzirom na te varijable određene razlike u korištenju nevizualnih motiva.

LITERATURA

- Balić Šimrak, A. (2011). *Predškolsko dijete i likovna umjetnost. Dijete, vrtić, obitelj.* 62/63. str. 2–8.
- Balić Šimrak, A., Markulin, V., Perus, M. (2011). *Komunikacija putem slikovnih simbola i njena pojavnost u dječjim likovnim radovima.* U: Balić Šimrak, A. (ur.). *Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju. Zbornik umjetničko znanstvenih skupova 2009. – 2011.* Zagreb: Europski centar za napredna i sustavna istraživanja (ECNSI), str. 157–164.
- Balić Šimrak, A., Šverko, I., Županić Benić, M. (2010). *U prilog holističkom pristupu kurikulumu likovne kul-*

- ture u ranom odgoju i obrazovanju.* U: Balić Šimrak, A. (ur.). *Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju.* Zbornik umjetničko znanstvenih skupova 2009. – 2011. Zagreb: Europski centar za napredna i sustavna istraživanja (ECNSI), str. 51–62.
- Belamarić D. (1987). *Dijete i oblik: likovni jezik predškolske djece. Knjiga za odgajatelje, roditelje, pedagoge, psihologe, psihijatre.* Zagreb: Školska knjiga.
- Bilić V., Balić Šimrak A., Kiseljak V. (2012). Nevizualni poticaji za dječje likovno izražavanje i razvoj emocionalne pismenosti. *Dijete, vrtić, obitelj.* 68. str. 3–5.
- Brajčić M., Kuščević D. (2016). *Dijete i likovna umjetnost – doživljaj likovnog djela.* Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu.
- Brešan D. (2006). *Likovni pojmovnik. Priručnik likovnih pojmova i reprodukcija za osnovnu i srednju školu.* Zagreb: Naklada Ljekav d.o.o.
- Deicher, S. (2007). *Piet Mondrian: Strukture u prostoru.* Prijevod: Diana Ivandić. Cologne: Taschen, 2007.
- Grgurić N., Jakubin M. (1996). *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje. Metodički priručnik.* Zagreb: Educa.
- Herbert, S. (2020.) The Muse od Music: Famous artists who were inspired by sound. *Art History Kids.* Dostupno na: <https://wwwarthistorykids.com/blog/247> [Pristupljeno: 25.07.2023.]
- Huzjak M. (2011). Osjećaji, razum i umjetničko djelo. U: Balić Šimrak, A. (ur.). *Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju. Zbornik umjetničko znanstvenih skupova 2009. – 2011.* Zagreb: Europski centar za napredna i sustavna istraživanja (ECNSI), str. 86–97.
- Klarić-Martinović, A. (2018). *Ometanje dječjeg likovnog stvaralaštva.* Diplomski rad. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti
- Lowenfeld V. (1957). Creative and mental growth. *New York: The Macmillan Company.* Dostupno na: https://ia803003.us.archive.org/0/items/creativementalgr00lowe_0/creativementalgr00lowe_0.pdf [Pristupljeno: 01.07.2023.]
- Michel A., Velasco C., Gatti E., Spence C. (2014). A taste of Kandinsky: assesing the influence of the artistic visual presentation of food on the dining experience. *Flavour.* 3 (7), str. 3–7. Dostupno na: <https://flavorjournal.biomedcentral.com/articles/10.1186/2044-7248-3-7#citeas> [Pristupljeno: 01.07.2023.]
- Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje. NN 05/15. Ministarstvo znanosti i obrazovanja. „Rani i predškolski odgoj i obrazovanje.“ (2015./2016.) Dostupno na: https://mzo.gov.hr/User_DocsImages/dokumenti/Obrazovanje/Predskolski/Nacionalni%20kurikulum%20za%20rani%20i%20predskolski%20odgoj%20i%20obrazovanje%20NN%2005-2015.pdf [Pristupljeno: 22. kolovoza 2023.]
- Novaković, S. (2015). Preschool Teacher's Role in the Art Activities of Early and Preschool Age Children. *Croatian Journal of Education.* 17 (1). str. 153–163. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/202953> [Pristupljeno: 01.07.2023.]
- Peić, M. (1968). *Pristup likovnom djelu.* Zagreb: Školska knjiga.
- Petrač L. (2015). *Dijete i likovno umjetničko djelo. Metodički pristupi likovno-umjetničkom djelu s djecom vrtićke i školske dobi.* Zagreb: Alfa d.d.
- Ruhrberg, K., Scheckenbueger, M., Fricke C., Honnepf, K. (2004). *Umjetnost 20. stoljeća.* Uredio Ingo F. Walther. Urednica hrvatskog izdanja Ljerka Dulibić. Zagreb: V.B.Z.
- Selimović, H., Karić, E. (2011). Učenje djece predškolske dobi. *Metodički obzori.* 6 (2011) 1 (11). str. 145–160. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/71223> [Pristupljeno: 22. 08.2023.]

NON-VISUAL MOTIFS AS INCENTIVE IN ART ACTIVITIES

Author: MARTINA VIDOVIC

e-mail: mvidovic@student.unipu.hr

Mentor: Senior Lecturer Urianni Merlin

Faculty of Educational Sciences, University of Pula

Introduction: Early and preschool education in the Republic of Croatia is realized for children from six months of age until they start school. As part of the above, the development of personal potentials takes place, such as the development of cognitive, artistic, and motor potentials. Encouraging children to perform art activities has its own pedagogical and educational goals. Among the pedagogical ones, the development of attitudes, emotions, and social and moral goals stand out, and the educational ones are the acquisition of knowledge and skills about art materials, techniques, and procedures, but also the adoption of psychomotor skills. Through artistic creation, children use symbols to communicate with the environment, and the role of educators is to create and provide a stimulating environment for children's art activities. In artistic expression, visual and non-visual motifs and visual language can be used as a motif. In doing so, the traditional approach is one that relies on the fact that the child comes to an understanding of form only by observation. But equally important are the invisible aspects represented by non-visual motifs.

Aim: The aim of the research is to examine how many non-visual motifs are used in preschool education and how common they are as motifs for art activities.

Materials and Methods: For the survey, a method of descriptive analysis of data obtained by the author's questionnaire was selected. The collection and analysis of the data was carried out through a Google form in 2022 until the expected number of respondents was met.

Results: The results of the survey show that most educators use visual motifs, while those who use non-visual ones most often show the motif of feelings, friendship, and similar terms, and the most rarely used motifs are those of sound and smell.

Conclusion: From this, we conclude that, according to the opinion of the examined educators, in working with children, they use more concrete and closer motives to children, such as visual motifs or feelings in non-visual motifs. A study conducted on 100 respondents showed that surveyed educators in the Republic of Croatia more often use visual motifs in art activities.

Keywords: visual motifs; non-visual motifs; artistic creativity; preschool education

МАШИНСКИ ПРЕВОД КЊИЖЕВНОГ И НЕКНЈИЖЕВНОГ ТЕКСТА УРАЂЕН ПРЕКО ПЛАТФОРМЕ GOOGLE TRANSLATE СА ЕНГЛЕСКОГ НА СРПСКИ ЈЕЗИК

Autor: MARKO KUKIĆ

e-mail: marko.kukicpll@gmail.com

Mentor: Doc. dr Zorica Kovačević

Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

Apstrakt: Kako postoje različite vrste pisanih tekstova, tako se i njihov prevod razlikuje u zavisnosti od vrste originalnog teksta jer se svakom tekstu pristupa na različite načine. Ovaj rad uzima književne i stručne tekstove kao korpusni materijal kako bi ispitao vjerodostojnost mašinskog prevoda prilikom prevodenja dva različita tipa teksta. Posebna pažnja se stavlja na poređenje između tekstova prevedenih od strane stručnog prevodioca i tekstova prevedenih posredstvom platforme *Google Translate*. Cilj rada je da prikaže i analizira razlike između mašinskog prevoda i prevoda izvršenog od strane stručnih i kompetentnih prevodilaca. Vršeći ekspertizu i poređenje, rad ima zadatak da pruži odgovor na pitanje – da li je onlajn platforma spremna da postane glavno sredstvo za prevodenje književnog i neknjiževnog teksta. Analiza i kompletan proces poređenja zasnivaju se na morfološко-сintаксиčким, семантичким, pragматичким и дискурсним disciplinama. Prilikom obrade prevoda i analize književnog teksta, u razmatranje se uključuju narativne tehnike – kao što je upotreba unutrašnjeg monologa. Istovremeno, nivo korespondencije stavlja se u prvi plan kod prevoda neknjiževnog, stručnog teksta. Prikaz i analiza prevedenih tekstova i cjelina odvijaju se na relaciji engleskog i srpskog jezika.

Ključне ријечи: Književni prevod; stručni prevod; *Google Translate*; engleski; srpski; poređenje; analiza; ekspertiza; vjerodostojnost.

UVOD

Kako se posljednjih decenija tehnologija rapidno razvijala i napredovala, određene oblasti ljudskog rada su, takođe, doživjele promjene. Bez ikakve sumnje, tehnologija je svoju ruku pružila i u oblasti prevodenja. Međutim, razvijanjem tehnologije i interneta došlo je do jačanja mašinskog prevoda. Početkom 21. vijeka, pojavili su se brojni programi i platforme, poput platforme *Google Translate*, koji su uspjeli da zamijene dugo i naporno traženje značenja riječi unutar rječnika. Od svog nastanka pa sve do dana današnjeg, platforme su napredovale i to toliko da su danas u mogućnosti da prevedu određene tekstove a ne samo izolovane riječi. Međutim, sam kvalitet i preciznost ostavljaju se na razmatranje jer različiti tekstovi i njihova kompleksnost u pogledu jezika, kulture, dinamike i ostalih aspekata mogu da utiču na to da sistem ili platforma ne prepozna određeni aspekt ili ne shvati smisao teksta.

Prevodenje prema Njumarku je prenošenje značenja teksta na drugi jezik na način na koji je autor kreirao originalni tekst (prevodenje značenja teksta na drugi jezik u skladu sa ciljevima autora) (Newmark, 1988, str. 5). Ono što se želi naglasiti je to da prevodioci ne prevode samo riječi i rečenice iz teksta, nego se prevodi autorova kompletna misao, kultura, humor i ironičnost unutar teksta – ukratko, stvari koje su dijelovi čovjekovog identiteta. Određeni tekstovi, kao što su to najčešće književni, biće ispunjeni zamršenim

kontekstom, kompleksnim jezikom – stoga, oni iziskuju posebnu pažnju prilikom prevodenja. Za razliku od književnog teksta koji obiluje ljudskim identitetom, stručni tekstovi poput ugovora, finansijskih izvještaja i medicinskih nalaza sa sobom nose nešto lakši izazov u pogledu kontekstualnosti, ali njihova preciznost i jezik struke su one karakteristike koje predstavljaju težinu za prevodenje.

Cilj ovog istraživanja je da se analizira kvalitet i sposobnost platforme *Google Translate* posredstvom dvije vrste teksta, književnog i stručnog. Naime, kroz praktične primjere rad prikazuje izvorni tekst (koji je na engleskom jeziku), prevod teksta (koji je prevodilac preveo na srpski jezik) i mašinski prevod teksta (koji je platforma *Google Translate* prevela na srpski jezik). Uz književni i stručni tekst ispitaćemo koliko, zapravo, mašinski prevod može da prepozna kontekstualnost, prenesena značenja, idiome, fraze, jezik struke, lingvističke karakteristike srpskog jezika, kao i ekvivalenciju između radnih jezika. Pored toga, izvršava se poređenje mašinskog prevoda sa nemašinskim prevodom, sa ciljem da se analiziraju razlike između njih, kao i da se ispita vjerodostojnost prevoda koji nudi platforma *Google Translate* i kompetentnost prevodilaca u različitim tipovima pisanih teksta. Za korpusni materijal književnih tekstova preuzeti su dijelovi iz knjige „Veliki Getsbi“ autora F. Skota Ficdžeralda i „Nikad me ne ostavljam“ autora Kazua Išigura. Pomenuti dijelovi, koji su izdvajeni iz literature, obiluju bogatim jezičkim kontekstom i materijalom (specifičnim izrazima, kompleksnim gramatičkim konstrukcijama i sl.). To, upravo, ima za cilj da provjeri mogućnost onlajn platforme da prepozna pomenuto. Sa druge strane, za potrebe neknjiževnog teksta preuzet je zvanični dokument sa sajta Ministarstva za evropske integracije Srbije. Razlog za odabir ovog korpusnog materijala je taj što pomenuti dokument sadrži stručne termine iz oblasti prava i tekovina EU. Staviše, dokument integriše brojne oblasti rada, poput ekologije, finansija, obrazovanja i dr. Ispitivanje i provjera ovakvog teksta unutar platforme je dobra prilika da se ispita stepen preciznosti prevoda jednog zvaničnog teksta i uporedi stepen ekvivalencija.

Ono što bi trebalo naglasiti je činjenica da se književno i neknjiževno prevodenje ne zasnivaju na istim teorijskim osnovama jer oni su dva različita procesa. Takođe, književno prevodenje je teško u potpunosti staviti u isti kontekst sa platformama za prevodenje jer one nisu, još uvjek, namijenjene za prevodenje književnih tekstova. Sa druge strane, u određenoj mjeri platforme se koriste za prevod neknjiževnih tekstova. Stoga, rad se zasniva na analizi i poređenju prevoda *Google Translate* i prevoda stručnih prevodilaca – sa ciljem da ispita u kolikom obimu je trenutno platforma *Google Translate* spremna da postane sredstvo za prevodenje književnog i neknjiževnog teksta, kao i da na osnovu dobijenih rezultata prejudicira da li će u skorijoj budućnosti platforma imati šanse da postane glavna alatka za prevodenje. Imajući u vidu da se ispituje kvalitet platforme i prevodioca, pažnja se obraća na čitav jezički materijal kao što su: izbor riječi, adekvatna upotreba glagolskog vremena, prepoznavanje konteksta, primjenjivanje potpune ekvivalencije, korespondencija, pravopis i drugi jezički segmenti.

MAŠINSKO PREVOĐENJE

Mašinsko prevodenje (eng. *machine translation, MT*) datira još od prošlog vijeka. Počelo je da se razvija sa pojavom prvog računara i vještačke inteligencije. Mašinsko prevodenje je prevodenje teksta napisanog na izvornom jeziku uz pomoć računara koji koriste odgovarajući softver, a koji proizvodi drugi tekst na ciljnem jeziku, koji se može nazvati njegovim sirovim prevodom (Gambier & Doorslaer, 2010, str. 215). Glavni cilj mašinskog prevodenja je taj da što brže prenese glavnu poruku teksta jer se teži da se što veći dio posla obavi za što kraće vrijeme. Međutim, sam kvalitet mašinskog prevodenja je napredovao kako se tehnologija razvijala. Najveći napredak u pogledu ove vrste prevodenja javio se

početkom prošle decenije, kada se počelo primjenjivati neuronsko mašinsko prevođenje (eng. *neural machine translation*), u koje se svrstava i poznata platforma *Google Translate*. Pomenuta platforma razvijala se uz pomoć samih korisnika – tako što bi korisnici unosili izmjene, a platforma bi sve to memorisala.

Google Translate je dio internet korporacije *Google*, koja je zastupljena širom svijeta. Platforma *Google Translate* je u posljednjih 10 godina povećala svoje prevodilačke mogućnosti na 103 jezika, pored toga što prevodi 140 milijardi riječi svakoga dana (Schuster, Johnson & Thorat, 2016). Ono što i dalje stoji kao glavno pitanje jeste kvalitet i sposobnost same platforme. Danas, u 2023. godini, platforma *Google Translate* je neminovno napravila veliki progres u poređenju sa prethodnim godinama. Međutim, određeni naučnici tvrde da ovakvi i slični softveri ne garantuju apsolutno tačan prevod, nego predlažu da novodobijeni tekst treba pregledati i korigovati, pa tek kada prevodilac izvrši njegovu evalvaciju, prevedeni tekst se može smatrati tačnim. Time se u literaturu uvode engleski izrazi *pre-editing* i *post-editing*, čiji je zadatak da učestvuju u procesu praćenja i ispravljanja određenih grešaka (Hutchins & Somers, 1992, str. 150–153).

Arnold klasificiraju prepreke sa kojima se suočava mašinsko prevođenje u nekoliko grupa; najdominantnije greške javljaju se u leksičkoj i strukturnoj dvosmislenosti (Arnold 2003, 118–119). Tekst može imati različita tumačenja – što se odnosi na dvosmislenost teksta. Na dvosmislenost možemo gledati, kao što je Arnold potvrdio, posredstvom leksičke i strukture. Dvosmislenost u pogledu leksičke najčešća je pojava jer određene riječi sa sobom nose više značenja. U teoriji termin koji obuhvata one riječi koje imaju više značajnost je polisemija. Polisemija predstavlja izazov mašinskom prevodu jer bi mašinski prevod u tom slučaju trebalo da prepozna kontekst kako bi izbor leksičke bio u skladu sa sadržajem. Na primjer, u rečenici *Yesterday, I saw a bat on the field.* nailazimo na riječ *bat*¹ koja ima više značenja, tj. znači slijepi miš i palica za bejzbol. Kako se pomenuta rečenica ne nalazi u cjelovitom kontekstu, teško je odrediti prevod/značenje pomenute riječi. Kada govorimo o leksičkoj dvosmislenosti možemo se osvrnuti i na gramatičku ili sintaksičku dvosmislenost, koje dovode u pitanje različita tumačenja rečenice, klauzule i sintagme. Zapravo, struktura rečenice stvara više mogućih interpretacija. Na primjer, rečenica: *The boy saw the man with the telescope.* (Fromkin, Rodman & Hyams, 2010, 142–143) može da se prevede na dva moguća načina:

1. Dječak je video čovjeka sa teleskopom.
2. Dječak je video čovjeka posredstvom teleskopa.

Dati primjer iz knjige „An Introduction to Language (International Edition, 9th Edition)” ukazuje da struktura zadata unutar rečenice, kako na engleskom tako i na srpskom, kada se prevede, dovodi do stvaranja drukčije interpretacije – čineći da mašinski prevod nailazi na prepreku koju je teško riješiti. Polazeći od toga da je jedino uz pomoć konteksta ili poznavanja namijenjene poruke pisca moguće adekvatnu interpretaciju prikazati, bez jasnih i detaljnih pragmatičkih jedinica i samim prevodiocima ovakve prepreke predstavljaju izazov prilikom prevođenja.

KARAKTERISTIKE KNJIŽEVNOG I STRUČNOG PREVODA

Polazeći od tipa teksta, prevodilac na samom početku, shodno karakteristikama teksta, koristi posebne tehnike prevođenja. Naime, kada se govori o tipovima teksta, podrazumijevaju se uloga i cilj napisanog teksta. Stoga, postoje sljedeći tipovi teksta, odnosno sljedeće uloge teksta: deskriptivna, narativna, informativna, argumentativna, regulativna

¹ Više o riječi pogledati: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/bat>.

i dr. Shodno ulogama teksta, možemo govoriti i o vrsti tekstova, te će se tako u okviru deskriptivne i narativne uloge naći svi oni tekstovi koji su opisnog i narativnog karaktera, poput kratkih priča, bajki, basni, pripovijetki, kataloga i novinskih članaka. Ovakve uloge će biti svojstvo književnih tekstova. Pak, sa druge strane, kada govorimo o argumentativnim ulogama, tu će spadati stručni radovi, debate, naučne rasprave, dok se u okviru regulativne uloge mogu naći tekstovi koji predstavljaju ugovore, zakone, uputstva i propise. Regulativna i argumentativna uloga će predstavljati i uključivati sve stručne tekstove.

Književni tekstovi su svi oni tekstovi koji mogu da sadrže stilske figure, prenesena značenja, rimu, fabulu i ostale karakteristike književnosti. Ovakva vrsta tekstova za prevodenje predstavlja veliki izazov za prevodioce, jer često ih pišu autori koji imaju poseban način izražavanja. Pored toga što se književni tekstovi pišu na poseban način, oni mogu biti u različitom književnom izrazu, obliku – određeni tekstovi su djela u prozi, drami ili poeziji. Prevod svakog od pomenutih sadrži određene osobine; tako na primjer književna djela koja su dio poezije mogu biti pisana u stihovima i zahtijevaju da se prevedu tako da se ton djela izjednači i u samom prevodu. Potvrđeno je da bi književni prevod trebalo da stvori originalne umjetničke slike i na drugom jeziku kako bi učinio čitaoca prevoda nadahnutim, dirnutim i zainteresovanim kao što je to slučaj sa čitaocem originalnog tj. izvornog teksta (Enweonye, str. 479). Prednost koju književni prevod nosi sa sobom je sloboda koju prevodilac ima, jer sami tekstovi nisu usko stručni i za leksički dio postoje brojne mogućnosti. Međutim, poseban je izazov prevoditi idiome, stilske figure i fraze jer ne postoji jasno definisan ekvivalent za takve leksičke cjeline.

Kada je riječ o prevodu gramatičkih cjelina književnog djela, to će isključivo zavisiti od načina pisanja tj. samog autora djela i od autorovog idiolekta (ličnog jezika). Trebalo bi skrenuti pažnju na to da treba voditi računa o sintaksičkim pravilima jezika na koji se prevodi. Poznavanje gramatičke ekivalencije će biti velika pomoć za prevodioce – upravo zbog toga što se teži ka komunikativnom prevodu, tj. prevodu koji je na nivou čitalaca zajednice ciljnog jezika, dok se semantički prevod obično stavlja u drugi plan. Najčešće greške, kada je riječ o gramatici kako engleskog tako i srpskog jezika, pojavljuju se u književnim tekstovima koji sadrže unutrašnji monolog i indirektni govor. Zapravo, ovdje govorimo o samoj tehničici pisanja, tj. književnim terminima koji prilikom prevoda mogu da izazovu gramatičke lapsuse. Razlog za to leži u tome što u srpskom jeziku prilikom upotrebe indirektnog govora ne dolazi do slaganja vremena, a u engleskom jeziku ta pojava je neophodna u slučajevima kada je uvodni glagol u prošlom vremenu².

PRIMJER 1

Tom said that he would buy a new car.

Tom je rekao da će kupiti novi auto.

She said she was seeing him.

Rekla je da se viđa sa njim.

Na osnovu Primjera 1 možemo zaključiti da je u engleskom jeziku upotreba glagola *will* prešla u *would* prilikom upotrebe indirektnog govora, dok u srpskom jeziku ne dolazi do promjena u vremenima. Isti je proces i u sljedećoj rečenici, gdje je sadašnje trajno vrijeme (eng. *present progressive*) pod uticajem indirektnog govora prešlo u prošlo vrijeme u engleskom jeziku, dok se u prevodu na srpski jezik može vidjeti zadržavanje sadašnjeg vremena, jer, kao što smo ustanovali, u srpskom jeziku ne dolazi do slaganja vremena prilikom indirektnog govora, iako je uvodni glagol u prošlom vremenu.

Sa druge strane, termin unutrašnji monolog koji smo pomenuli uz indirektni govor sa sobom, takođe, nosi sličan mehanizam prevođenja. Kada govorimo o unutrašnjem monologu, ne možemo a da ne pomenemo da je to forma pripovijedanja koja se istakla u

² Detaljnije objašnjenje o indirektnom govoru u engleskom jeziku može se pronaći na sljedećem linku: <https://dictionary.cambridge.org/grammar/british-grammar/reported-speech-indirect-speech?q=indirect+speech>.

književnosti tokom 20. vijeka. Unutrašnji monolog služi da prikaže unutrašnje misli književnih junaka. U svom obliku, unutrašnji monolog je kreiran u direktnim frazama i sveden na minimum sintakse (Humphrey, 1958, str. 28). Kao složenu književnu tehniku, ponekad ju je teško prepoznati u književnim djelima, tako da dolazi do odstupanja u prevodu, tj. dolazi do pogrešne prirodne ekvivalencije, jer se radi o toku svijesti koji se vremenski prevodi na ciljni jezik. U nastavku se prilaže Primjer 2, koji sadrži primjer unutrašnjeg monologa. U pitanju je rečenica iz romana „Gospođa Dalovej“ – roman koji je poznat kao roman svijesti. Unutar primjera nalaze se i dva prevoda. Prvi prevod je načinila Milica Mihajlović – autorka srpske verzije knjige, tj. osoba koja je prevela izvorni roman na srpski jezik. Mašinski prevod je drugi, a načinila ga je platforma *Google Translate*.

PRIMJER 2

*But Lucrezia herself could not help looking at the motor car and the tree pattern on the blinds. **Was it the Queen in there—the Queen going shopping?*** (izvorni tekst, Woolf, 1925, str. 11)

Ali ni Lukrecija nije mogla a da ne gleda automobil i šaru u vidu drveta na zavesama.

Da li je kraljica unutra — kraljica koja je pošla u kupovinu? (autorizovan prevod)

Ali sama Lukrecija nije mogla da ne pogleda automobil i šaru drveta na roletnama.

Da li je tamo bila kraljica — kraljica je išla u kupovinu? (Google Translate prevod)

U Primjeru 2, kao što smo rekli, nailazimo na unutrašnji monolog, koji je u ovom slučaju označen interpunkcijskim znakom tj. crtom (—). Često je ovakav fizički pokazatelj izostavljen i ostavlja se čitaocima da ga sami prepoznaju i osjete. Kada pogledamo izvorni tekst i sekciju *was it the Queen in there – the Queen going shopping?* – nailazimo na prosto prošlo vrijeme u engleskom jeziku (eng. *past simple*). Kada se izvorni segment uporedi sa autorizovanim prevodom, zaključujemo da je pomenuti segment preveden u sadašnjem vremenu tj. prezentu. Razlog za odabir prezenta je taj što je praćen, upravo, mehanizam toka svijesti i prirodne ekvivalencije. Ovo znači da se unutrašnje misli, koje su pisane iz ugla trećeg lica, prevode po mehanizmu po kom se indirekti govor prevodi. Dolazeći do prevoda platforme, možemo zaključiti da je platforma zadržala prošlo vrijeme kao što je u izvornom tekstu. Međutim, ako sagledamo sam raspored toka misli, uvidjećemo da je platforma napravila grešku jer nije prepoznala književnu tehniku, unutrašnji monolog. Stoga, kada se pogledaju sve karakteristike književnog prevoda od izbora leksike, tehnike pisanja, pa sve do sintakse – ovakva vrsta prevođenja zahtijeva detaljno poznavanje kako jezika tako i književnih cjelina.

Za razliku od književnog teksta, stručni tekstovi kao što su ugovori, zakoni i izvještaji su fiksnog karaktera, što znači da se stručni termini ponavljaju kao i sama forma. Iako se čini da jasna ekvivalencija postoji, upravo ona izaziva poteškoće pri prevodu stručnog teksta. Kada se govori o stručnom tekstu, nemoguće je da se ne pomene jezik struke. Jezik struke predstavlja ustaljeni jezik koji se koristi u posebnim strukama i oblastima rada kao što su finansije, pravo, medicina, marketing, građevina i druge oblasti. Svaka pomenuta oblast vlada posebnom terminologijom i kao takva je poznata ljudima koji su dio te određene oblasti. Bavljenje terminologijom u specijalizovanom prevodu je često izazovan zadatkom i može zahtijevati mnogo više truda i kreativnosti od strane prevodioca nego što se na prvi pogled čini (Sorina, 2016, str. 56). Kada se govori o gramatičkim izazovima, oni su manji u odnosu na književni tekst gdje se mogu naći kompleksne strukture. Naime, tehničke cjeline (razmaci u tekstu, prelom teksta, interpunkcijski znakovi i sl.) koje se odnose na pravopis, u stručnom prevodu čine poseban izazov. Kako se određene institucije drugačije pravopisno pišu u radnim jezicima, trebalo bi prije samog prevoda da prevodilac, uz pomoć interneta, pronađe ustaljeni oblik na jeziku na koji se prevodi.

PRIMJER 3

European Bank for Reconstruction and Development
Evropska banka za obnovu i razvoj

Stabilisation and Association Agreement
Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju

Regulation ..., Article 4 (u sredini teksta)
Uredba, ... član 4.

Iz Primjera 3 možemo uvidjeti da se određeni stručni termini, nazivi institucija i pravne odredbe u engleskom jeziku pišu velikim početnim slovom, tj. veliko slovo je upotrebljeno za svaku imenicu – dok se u srpskom jeziku takav način ne primjenjuje. Time možemo zaključiti da je od velike važnosti da prevodioci u stručnom prevodu poznaju adekvatne ekvivalente između radnih jezika. Posebno bi trebalo napomenuti razliku u pisanju brojeva u engleskom i srpskom jeziku, jer upotreba tačke i zareza može dovesti do pogrešne vrijednosti. U engleskom jeziku se decimalni brojevi odvajaju tačkom, a u srpskom se odvajaju zarezom.

PRIMJER 4

The contracting parties are obliged to pay 19,666.9.
Ugovorne strane su u obavezi da plate 19.666,9.

Primjer 4 nam ukazuje koliko su interpunkcijski znakovi bitni i koliko je bitno da se prilikom prevoda stručnog teksta vodi računa o sitnim detaljima. Kada bi se na navedenom primjeru desio lapsus, bilo prevodioca ili platforme, to bi dovelo do velikog problema kada je riječ o finansijskim izvještajima, čime bi stranka koja je tražila prevod bila oštećena.

Slika 1. (Primjer stručnog prevoda – ugovori za EU)³

3. DECISION (within the meaning of Article 249 EC Treaty)

3. ODLUKA (u smislu člana 249. Ugovora o EZ)

DECISION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE
COUNCIL
of [...]
on [...]

THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL OF THE
EUROPEAN UNION,

Having regard to the Treaty establishing the European Community, and in particular Article [...] thereof,

Having regard to the proposal from the Commission⁽¹⁾,

Having regard to the opinion of the European Economic and Social Committee⁽²⁾,

Having regard to the opinion of the Committee of the Regions⁽³⁾,

Acting in accordance with the procedure laid down in Article 251 of the Treaty⁽⁴⁾,

Whereas:

ODLUKA EUROPSKOG/EVROPSKOG PARLAMENTA I
SAVJETA/VIJEĆA

od [...]
o [...]

EUROPSKI/EVROPSKI PARLAMENT I SAVJET/VIJEĆE
EVROPSKE UNIJE,

uzimajući u obzir Ugovor o osnivanju Europske/Evropske zajednice, a posebno njegov član/članak [...],

uzimajući u obzir prijedlog Komisije⁽¹⁾,

uzimajući u obzir mišljenje Europskoga gospodarskoga i socijalnoga odbora/Evropskog ekonomskog i socijalnog komiteta⁽²⁾,

uzimajući u obzir mišljenje Odbora regija/Komiteta regiona⁽³⁾,

djelujući u skladu s postupkom utvrđenim u članu/članku 251. Ugovora⁽⁴⁾,

s obzirom na sljedeće:

³ Primjer prevoda stručnog teksta preuzet iz priručnika za prevodenje pravnih akata EU:https://www.dei.gov.ba/uploads/documents/prirucnik-za-prevodenje-pravnih-akata-eu_1601473056.pdf.

Prethodna slika nam predstavlja primjer prevoda stručnog teksta. Tekst je povezan sa regulativom EU. Sa slike možemo primijetiti pomenute karakteristike poput fiksnih fraza (*shall enter into force, member states, done at...*) i forme koju prevodilac mora prilikom prevoda da isprati prema izvornom tekstu.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Kako smo na samom početku najavili da je cilj ovog istraživanja da provjeri vjerodostojnost i spremnost platforme *Google Translate* da postane glavna alatka za prevođenje kako neknjiževnih tako i književnih tekstova, za potrebe ispitivanja i analize preuzeli smo stručne tj. neknjiževne i književne cjeline. U uvodnom dijelu smo naznačili da su za potrebe književnog prevoda analizirani segmenti iz knjige „*Veliki Getsbi*“ autora F. Skota Ficdžeralda i „*Nikad me ne ostavljam*“ autora Kazua Išigura. Proces odabira korpusnog materijala imao je za cilj da preuzeti segmenti obuhvate gramatičke, semantičke i pragmatičke cjeline. Glavni zadatak je bio da priložene cjeline u određenoj mjeri sadrže sve pomenute segmente kako bi se mogla izvršiti sveobuhvatna jezička analiza prevoda. Sa druge strane, korpusni materijal koji je preuzet za analizu i ispitivanje neknjiževnog teksta je zvanični dokument koji je usko povezan sa evropskim integracijama. Odabrani materijal je uzet iz razloga što sadrži sve odlike jednog stručnog teksta (visok stepen formalnosti i preciznosti), i ukazuje na izazove prilikom prevođenja ovakvog tipa teksta.

Kako se rad zasniva na komparativnoj analizi korpusnog materijala, prikaz analize se predstavlja tako što se prilaže prvo izvorni tekst. Zatim, nakon izvornog teksta prikazuje se njegov prevod koji je uradio prevodilac; na trećem mjestu nalazi se prevod pomenutog segmenta koji je urađen posredstvom platforme *Google Translate*. Na osnovu dva prevoda, u radu je sprovedena translatološka analizu sa komentarima.

ANALIZA I POREĐENJE KNJIŽEVNOG TEKSTA URAĐENOOG PREKO PLATFORME GOOGLE TRANSLATE

U ovom poglavlju rad predstavlja originalni književni tekst i pored njegova dva prevoda, od kojih je jedan prevod platforme *Google Translate* a drugi autorizovani prevod. Za potrebe književnih odlomaka ekscerpirana su djela „*Veliki Getsbi*“ i „*Nikada me ne ostavljam*“. Cjeline koje su preuzete iz pomenutih knjiga jezičkog su i diskursnog karaktera na najvišem nivou, koje mogu predstavljati kako izazov za prevodioce tako i za samu platformu.

Tabela 1. Analiza književne cjeline 1 („*Veliki Getsbi*“)⁴

IZVORNITEKST	
	When he realized <u>what I was talking about</u> , that there were twinkle-bells of sunshine in the room, he smiled like a weather man, <u>like an ecstatic patron of recurrent light</u> , and repeated the news to Daisy (Fitzgerald, 2013, str. 96).

⁴ Fitzgerald Scott F. (2013). *Veliki Getsbi*. Preveo: Lazar Macura.

AUTORIZOVANI PREVOD	Kada je shvatio <u>o čemu govorim</u> , da se soba ponovo kupa u sunčevoj svjetlosti, nasmijao se kao meterolog, kao zaneseni zaštitnik povratne svjetlosti i ponovio je tu vijest Dejzi.
PREVOD GOOGLE TRANSLATE	Kada je shvatio <u>o čemu govorim</u> , da u <u>prostoriji</u> trepere <u>sunčana zvona</u> , nasmejao se kao meteorolog, <u>kao ekstatičan pokrovitelj stalnog svetla</u> , i ponovio vest Dejzi.

Translatološka analiza 1

U prvoj analizi imamo odlomak iz romana „Veliki Getsbi“, gdje je cilj da se ispita kako *Google Translate* prevodi slaganje vremena, kao i određene leksičke cjeline. Kada je riječ o gramatičkim cjelinama poput prevoda „*he realized what I was talking about*“, one su adekvatno prepoznate u platformi, što možemo vidjeti i iz autorizovanog prevoda „**Kada je shvatio o čemu govorim**“. Platforma je uspješno prebacila dio „*what I was talking*“ u sadašnje vrijeme, „**o čemu govorim**“. U nastavku rečenice, gramatički se održao kontinuitet sadašnjeg vremena u srpskom jeziku, „trepere“, što je adekvatno.

Međutim, kada je riječ o leksici, prevodilac je opisnije i u duhu književnog teksta adekvatnije preveo „*twinkle-bells of sunshine in room*“, dok je *Google Translate* doslovno preveo sintagmu „*trepere sunčana zvona*“, bez doze umjetničke slobode. Time možemo zaključiti da je kompletna cjelina gramatički korektno prevedena, ali da leksički izbor nije u duhu književnog teksta. Platforma je doslovno prevela odlomak, tako da se izgubio književni duh.

Tabela 2. Analiza književne cjeline 2 („Nikad me ne ostavljam“)⁵

IZVORNI TEKST	My name is Kathy H. I'm thirty-one years old, and I've been a carer now for over eleven years. That sounds long enough, I know, but actually they want me to go on for another eight months, until the end of this year. That'll make it almost exactly twelve years. Now I know my <u>being a carer</u> so long isn't necessarily because they think I'm fantastic at what I do. There are some really good carers who've been told to stop after just two or three years. And I can think of one carer at least who went on for all of fourteen years despite <u>being a complete waste of space</u> . So I'm not trying to boast. But then I do know for a fact <u>they've been pleased with my work</u> , and by and large, I have too. My donors have always <u>tended to do much better than expected</u> . Their recovery times have been impressive, and hardly any of them have been classified as "agitated," even before fourth donation. Okay, maybe I am boasting now. But it means a lot to me, being able to do my work well, especially that bit about my donors staying calm." I've <u>developed a kind of instinct around donors</u> . I know when to hang around and comfort them, when to leave them to themselves; when to listen to everything they have to say, and when just to shrug and tell them to snap out of it (Ishiguro, 2005, str. 3).
---------------	---

⁵ Ishiguro, Kazuo. (2005). *Nikad me ne ostavljam*. Prevela: Vesna Valenčić.

AUTORIZOVANI PREVOD	Zovem se Kathy H. Imam trideset jednu godinu i već sam jedanaest godina njegovateljica. Znam da to zvuči dovoljno dugo, ali zapravo žele da nastavim još osam mjeseci, do kraja ove godine. To će biti gotovo točno dvanaest godina. Sada znam da činjenica <u>da sam tako dugo njegovateljica</u> ne mora značiti da me smatraju izvrsnom u tom poslu. Ima nekoliko doista dobrih njegovatelja kojima su nakon samo dvije ili tri godine rekli da je dovoljno. I mogu se sjetiti barem jednog njegovatelja koji je taj posao obavljao svih četrnaest godina, premda <u>je bio posve beskoristan</u> . Dakle, ne pokušavam se hvalisati. No s druge strane, <u>zasigurno znam da su zadovoljni mojim radom</u> , a sve u svemu, i ja sam zadovoljna. Moji su se donori uvijek <u>oporavljadi mnogo bolje no što se očekivalo</u> . Njihovo vrijeme oporavka bilo je impresivno, a jedva da je bilo koji od njih klasificiran kao »uzrujan«, čak ni prije četvrte donacije. U redu, sad se možda <i>ipak</i> hvalim. No to mi mnogo znači, sposobnost da dobro obavljam svoj posao, osobito onaj dio o tome da moji donori ostaju »smireni«. <u>Razvila sam neku vrstu instinkta o donorima</u> . Znam kad se treba zadržati uz njih i tješiti ih, <u>kad ih ostaviti nasamo; kad slušati sve što žele reći</u> , a kad jednostavno slegnuti ramenima i <u>reći im neka se pribjeru</u> .
PREVOD GOOGLE TRANSLATE	Zovem se Keti H. Imam trideset jednu godinu i sada sam negovateljica već više od jedanaest godina. To zvuči dovoljno dugo, znam, ali zapravo žele da nastavim još osam mjeseci, do kraja ove godine. To će biti skoro tačno dvanaest godina. Sada znam da <u>to što sam bio negovatelj</u> nije nužno zato što misle da sam fantastičan u onome što radim. Postoje neki zaista dobri negovatelji kojima je rečeno da prestanu nakon samo dve ili tri godine. I mogu da se setim barem jednog negovatelja koji je ostao svih četrnaest godina uprkos tome što <u>je bio potpuni gubitak prostora</u> . Tako da ne pokušavam da se hvalim. Ali onda znam <u>da su bili zadovoljni mojim radom</u> , a uglavnom i ja. Moji donatori <u>su uvek bili mnogo bolji nego što se očekivalo</u> . Njihovo vreme oporavka je bilo impresivno, a retko ko od njih je klasifikovan kao „uznemiren“, čak i pre četvrte donacije. Dobro, možda se sada hvalim. Ali mnogo mi znači, što mogu dobro da radim svoj posao, posebno ono malo o tome da moji donatori ostanu mirni. <u>Razvio sam neku vrstu instinkta oko donatora</u> . Znam <u>kada da se motam i tešim, kada da ih ostavim samima sebi</u> ; kada da saslušaju sve što imaju da kažu, a kada da samo slegnu ramenima i <u>kažu im da se izvuku iz toga</u> .

Translatološka analiza 2

Za potrebe analize 2, preuzeли smo pasus iz romana „Nikada me ne ostavljam“ engleskog autora Kazua Išigura. Na samom početku možemo primijetiti dobar prevod – platforma je uspjela da prepozna lice aktera. Međutim, u dijelu „Now I know my **being a carer** so long isn't necessarily“ platforma *Google Translate* prevodi lice pogrešno, „Sada znam da to što **sam bio negovatelj** tako dugo nije nužno“. Platforma nije ispratila kontekst, stoga je došlo do greške u odabiru gramatičkog lica – tačan oblik bi bio „**njegovateljica**“. Pored toga, u navedenom primjeru platforma koristi glagolski oblik perfekta „**sam bio**“ za kojeg nema vremenske odrednice u engleskom tekstu. U izvornom tekstu стоји *present gerund* „**being**“ koji nosi sadašnji kontekst, tako da bi tačan prevod glasio „**sam njegovateljica**“.

Mašinski prevodilac se nije snašao u leksičkom pogledu sa frazom „**a complete waste of space**“, koju prevodi „**potpuni gubitak prostora**“. Prijedlog mašinskog prevoda se ne uklapa u kontekst i previše je doslovan. Pragmatički posmatrano, dati prevod nema primjenu u rečenici „And I can think of one carer at least who went on for all offourteen years despite being **a complete waste of space**“. Pomenuta fraza sa sobom nosi posebno značenje koje platforma nije prepoznala⁶. Za precizan prevod se može uzeti prijedlog prevodioca, „I mogu se sjetiti

⁶ Za dodatno značenje fraze „waste of space“ pogledajte:<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/waste-of-space>.

barem jednog njegovatelja koji je taj posao obavljao svih četrnaest godina, premda **je bio posve beskoristan**“.

Sljedeći problem se javlja u odabiru glagolskog vremena, „*I do know for a fact they've been pleased with my work*“ Platforma prevodi ovu rečenicu kao „znam da su **bili zadovoljni** mojim radom“, dok zapravo treba da glasi „znam da su **zadovoljni** mojim radom“. Google Translate koristi pluskvamperfekat (davno prošlo vrijeme), za koje nema nikakve odrednice, dok je u engleskom jeziku upotrebljeno složeno sadašnje vrijeme (eng. *present perfect simple*), koje ne predstavlja ekvivalentiju za pluskvamperfekat. Iako složeno sadašnje vrijeme u engleskom jeziku može da ukazuje na kompletiranost radnje, tačnije na svršeni glagolski vid u srpskom jeziku, dati kontekst ne ukazuje na to i nema nijedne odrednice za upotrebu prošlog vremena.

U nastavku prevoda „***My donors have always tended to do much better than expected***“ nailazimo na prevod koji se ne uklapa po svom značenju u dati kontekst, tj. platforma nije uspjela da razumije kontekst, pa je prevela „**Moji donori su uvijek bili mnogo bolji nego što se očekivalo**“ Zapravo, rečenica koja dolazi poslije ove upućuje na precizan prevod i diskursnu cjelinu prethodne rečenice. Stoga, pravilan prevod bi glasio, „**Moji su se donori uvijek oporavljali mnogo bolje no što se očekivalo**“.

Prevodeći rečenicu „*I've developed a kind of instinct around donors*“, internet platforma nije prepoznala lice, kao što je to bio slučaj i u nekim od prethodnih rečenica. Kod „**Razvio sam**“ platforma koristi muški rod umjesto ženskog. Ovdje bi bilo dobro naglasiti da je platforma upotrijebila prošlo vrijeme, iako je glagol u engleskom tekstu u složenom sadašnjem vremenu, ali pošto se iz konteksta vidi da je glagolski vid svršenog karaktera, upotreba svršenog oblika je prihvatljiva.

Zadnja rečenica, „*I know when to hang around and comfort them, when to leave them to themselves; when to listen to everything they have to say, and when just to shrug and tell them to snap out of it*“ suočava nas sa doslovnim prevodom, nerazumijevanjem izvornika, kao i lošim odabirom leksike. „**When to leave them to themselves**“ Google Translate prevodi „**kada da ih ostavim samima sebi**“; sintagma „ostaviti samima sebi“ je neadekvatna i nije u duhu srpskog jezika; svakako da će prijedlog prevodioca biti najprecizniji, „**kada ih ostaviti nasamo**“, ili nešto prostije poput „**kada ih ostaviti same**“. Sljedeći problem se javlja sa cjelinom „**when to listen to everything they have to say**“, koju platforma prevodi „**kada da saslušaju sve što imaju da kažu**“. Ovdje se stvara problem u značenju koji nije prenesen u prevodu; naime, neće oni slušati šta imaju sami sebi da kažu, nego će ona (glavni lik) saslušati njih, pa će precizan prevod glasiti „**kad slušati sve što žele reći**“. Problem sa značenjem nalazimo i na samom kraju, gdje platforma prevodi „**when just to shrug and tell them to snap out of it**“ kao „**kada da slegnu ramenima i kažu da se izvuku iz toga**“. Ovdje se ne radi da su oni ti koju sležu ramenima, nego glavni lik, žena koja je iskusna, zna kada to treba uraditi. Pored toga, fraza „**snap out of it**⁷“ nije našla dobar ekvivalent u srpskom jeziku. Stoga, po značenju i boljem leksičkom odabiru ostatak prevoda bi trebalo da glasi „**kad jednostavno slegnuti ramenima i reći im neka se pribjeru**“.

Nakon izvršene analize i poređenja književnog prevoda, dolazimo do zaključka da platforma Google Translate nije uspjela da isprati određene leksičke, gramatičke i diskursne jedinice. Naime, najčešći propusti prilikom prevoda posredstvom onlajn platforme su se javili na mjestima gdje je trebalo voditi računa o kontekstu. Platforma nije prepoznala gramatičko lice, značenje određenih rečenica, glagolski vid i fraze koje imaju preneseno značenje. Ovakvi propusti su vezani za kontekst, jer je kontekst taj koji određuje bliže značenje. Kada se uporede dvije vrste prevoda, može se zaključiti da je prevodilac bolje pristupio i da je preciznije ispratio kontekst; izbor leksičkih segmenata za koje se prevo-

⁷ Za dodatno značenje fraze „*snap out of it*“ pogledati: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/snap-out-of-it>.

dilac odlučio je više bio u duhu književnog jezika, za razliku od prevoda same platforme.

ANALIZA I POREĐENJE NEKNJIŽEVNOG TEKSTA URAĐENOOG PREKO PLATFORME GOOGLE TRANSLATE

U nastavku istraživački rad predstavlja prevod stručnog teksta koji se bazira na jeziku evropskih integracija. Sve cjeline tekstova su preuzete sa sajta Ministarstva za evropske integracije Republike Srbije, gdje se nalazi i zvanični prevod prevodilaca Ministarstva.⁸

Tabela 3. Analiza neknjiževne cjeline 1

IZVORNI TEKST	<p><u>Amendments to the company law</u>, which will include provisions on cross-border mergers, are at an advanced stage of preparation but have yet to be adopted. <u>Further alignment is needed</u> on transparency requirements for listed companies and in remaining areas on takeover bids. Serbia's Corporate Governance Code is based on EU's best practice and on OECD principles. Amendments to the law on companies and the law on the procedure for registering with <u>the Serbian Business Registers Agency</u> aim to facilitate e-registration procedures for business entities, including single-member companies. Serbia continues to enhance exchange with EU Member States' business registers (European Comission, 2018, str. 58).</p>
AUTORIZOVANI PREVOD	<p>Izmene zakona o privrednim društvima, koji će uključiti i odredbe o prekograničnim spajanjima društava, u naprednoj su fazi priprema, ali tek treba da budu usvojene. <u>Potrebno je dalje usklajivanje</u> zahteva u pogledu transparentnosti za listirana društva i ponuda za preuzimanje u preostalim oblastima. Kodeks korporativnog upravljanja Republike Srbije zasniva se na najboljoj praksi EU i principima OECD-a. Cilj izmena Zakona o privrednim društvima i Zakona o postupku registracije u <u>Agenciji za privredne registre Republike Srbije</u> jeste da se olakša postupak elektronske registracije za privredne subjekte, uključujući i jednočlana privredna društva. Srbija nastavlja da unapređuje razmenu sa poslovnim registrima zemalja članica EU.</p>
PREVOD GOOGLE TRANSLATE	<p>Izmene i dopune <u>zakona o privrednim društvima</u>, koje će uključiti odredbe o prekograničnim spajanjima, su u poodmakloj fazi pripreme, ali tek treba da budu usvojene. <u>Potrebno je dalje usaglašavanje</u> u pogledu zahteva za transparentnost kompanija koje kotiraju na berzi i u preostalim oblastima ponuda za preuzimanje. Kodeks korporativnog upravljanja Srbije zasnovan je na najboljoj praksi EU i principima OECD-a. Izmene i dopune zakona o privrednim društvima i zakona o postupku registracije u <u>Agenciji za privredne registre</u> imaju za cilj da olakšaju procedure e-registracije privrednih subjekata, uključujući i jednočlana preduzeća. Srbija nastavlja da unapređuje razmenu sa poslovnim registrima zemalja članica EU.</p>

Translatološka analiza 3

Dio stručnog teksta je preuzet iz Poglavlja 6 (Pravo privrednih društava). Nakon poređenja prevoda, dolazimo do zaključka da je prevod urađen posredstvom *Google Translate* visokog kvaliteta. Naime, određene stručne leksičke cjeline poput „amendments“, „company law“, „alignment“, „takeover bids“, „Serbia's Corporate Governance Code“, „Serbian

8 Izveštaj i date cjeline za analizu mogu se pronaći na sljedećim linkovima:<https://www.mei.gov.rs/srp/dokumenta/eu-dokumenta/godisnji-izvestaji-ek>   <https://www.stat.gov.rs/media/2825-serbia-report-2018.pdf>.

Business Registers Agency“ prepozname su i adekvatno prevedene. Pored adekvatnog izbora leksike, platforma je uspjela da isprati tehničke stvari poput pravopisa srpskog jezika, gdje je upotrijebila veliko slovo na mjestu gdje je to u ovakoj vrsti teksta neophodno, „*Serbian Business Registers Agency*“ prevedeno je i pravopisno tačno „Agenciji za privredne registre“. Takođe, u ovom izrazu možemo vidjeti da prevodilac dodaje informaciju koja nije sadržana u izvornom tekstu, „Agencija za privredne registre Republike Srbije“, dok *Google Translate* nema ovakve dodatke, jer prevodi samo karaktere sadržane u izvornom tekstu. Dodavanje u prevodu materijala kojeg nema u izvornom tekstu se ne smatra greškom kada se to odnosi na kontekst. U datom primjeru, dodavanje sintagme „Republike Srbije“ od strane stručnog prevodioca je opravdano jer se time održala pragmatička preciznost stručnog teksta u srpskom jeziku.

Tabela 4. Analiza neknjiževne cjeline 2

IZVORNI TEKST	<u>Implementation of the 25 August 2015 Agreements has overall been slow.</u> Progress has been made on <u>the Association/Community of Serb majority municipalities in Kosovo</u> . On 4 April 2018, Kosovo has given a mandate to <u>the Management Team</u> to start drafting the statute of the Association/Community. The energy agreement between Serbia and Kosovo must be implemented without further delay in order to avoid that this longstanding dispute has further consequences for energy stability and security in Serbia, Kosovo and countries across Europe (European Comission, 2018, str. 48).
PREVOD PREVODIOLA	Sprovodenje Sporazuma od 25. avgusta 2015. godine je u celini sporo. Postignut je napredak je u vezi sa <u>Asocijacijom/Zajednicom srpskih opština na Kosovu</u> . Dana 4. aprila 2018. godine, Kosovo je dalo mandat <u>Timu rukovodilaca</u> da započne izradu statuta Asocijacije/Zajednice. Energetski sporazum između Srbije i Kosova mora se sprovesti bez daljeg odlaganja, kako bi se izbeglo da ovaj dugotrajni spor ima dalje posledice po energetsku stabilnost i bezbednost u Srbiji, na Kosovu i u zemljama širom Evrope.
PREVOD GOOGLE TRANSLATE	<u>Implementacija sporazuma od 25. avgusta 2015. je generalno bila spora.</u> Ostvaren je napredak u vezi sa <u>Asocijacijom/Zajednicom opština sa srpskom većinom na Kosovu</u> . Kosovo je 4. aprila 2018. dalo mandat <u>Upravnom timu</u> da započne izradu statuta Asocijacije/Zajednice. Energetski sporazum između Srbije i Kosova mora da se primeni bez daljeg odlaganja kako bi se izbeglo da ovaj dugogodišnji spor ima dalje posledice po energetsku stabilnost i bezbednost u Srbiji, Kosovu i zemljama širom Evrope.

Translatološka analiza 4

Nakon detaljne analize, dolazi se do zaključka da je internet platforma za nijansu slabije prevela dio teksta koji je vezan za normalizaciju odnosa između Srbije i Kosova. U ovom prevodu nalazimo problem sa pravopisom jer nije upotrebljeno veliko slovo za riječ „sporazuma/Agreements“. Sa druge strane, riječ „timu/Team“ praćena je pridjevom, „Upravni“, stoga upotreba velikog slova je opravdana, kao i ponuđeni prevod. Takođe, pisanje datuma u srpskom jeziku je adekvatno primijenjeno.

Pored pomenutih nepravilnosti, sintagma „*Association/Community of Serb major-*

“municipalities in Kosovo” je slobodno i proizvoljno prevedena kao „**Asocijacijom/Zajednicom opština sa srpskom većinom na Kosovu**“. Ustaljeni termin i ekvivalent glasi „**Asocijacijom/Zajednicom srpskih opština na Kosovu**“. Na samom početku rečenice, uočava se gramatička greška u prevodu, konkretnije, problem sa upotreboru perfekta. Prva rečenica na engleskom jeziku je u složenom sadašnjem vremenu čija se upotreba vezuje za prošlost i sadašnjost. Međutim, *Google Translate* je odabrao perfekat, iako kontekst ne ostavlja prostor za prošlost. Rečenica „*Implementation of the 25 August 2015 Agreements has overall been slow*“ ukazuje na nesvršeni vid glagola, uz naglašavanje da je sprovođenje i dalje sporo, stoga se za adekvatan prevod može uzeti prevod prevodioca koji zadržava sadašnji oblik, „je u celini sporo“.

Efekat postignut u primjerima stručnih tekstova je dosta bolji u poređenju sa književnim tekstovima, pretpostavljamo zbog same prirode stručnih tekstova. Onlajn platforma je na većini mesta adekvatno prevela stručne termine i pridržavala se pravopisa srpskog jezika. Međutim, ostavlja se još prostora za unapređivanje rada platforme, jer na određenim mjestima platforma je mogla uz veći stepen tačnosti prevesti određene sintagme.

ZAKLJUČAK

Prevođenje uz pomoć onlajn platformi se posljednjih decenija dosta razvilo. Tome je, bez sumnje, doprinijela i tehnologija koja se brzo razvija. Prevođenje neposredno zavisi od vrste teksta koji se treba prevesti. Svaki tekst se razlikuje po svojoj svrsi i cilju. Neki tekstovi su opisnog i narativnog karaktera, kao što je slučaj sa književnim djelima. Takvi tekstovi se kreiraju uz pomoć književnih sredstava/elementa kao što su to stilske figure, humor, ironija i dr. Sa druge strane, postoje tekstovi čija je svrha informativnog, argumentativnog i regulativnog karaktera, u koje ubrajamo sve stručne tekstove, kao što su naučni radovi, ugovori, katalozi, zakoni i dr. Ovakve dvije vrste tekstova, književni i stručni, na različite načine će se prevoditi, jer svaki tekst zahtijeva poseban pristup. Stoga, određen broj prevodilaca se opredijeli isključivo da prevodi jednu vrstu tekstova.

Sa pomenutim razvojem tehnologije, možemo reći da je mašinsko prevođenje danas u velikoj mjeri zastupljeno. Zahvaljujući platformi *Google Translate* ljudi su u mogućnosti da brzo dođu do poruke, iako je ona na stranom jeziku. Međutim, nakon izvršene analize, dolazimo do zaključka da pomenuta platforma nije 100% vjerodostojna, odnosno precizna prilikom prevođenja bilo koje vrste tekstova. Prije pristupa samoj analizi, rad je kroz teorijski i praktični princip uveo osnovne pojmove i specifičnosti prevođenja književnog i stručnog teksta. Utvrđeno je da kada se radi o različitim tekstovima, pristup prevođenju istih će se razlikovati shodno formi i karakteru teksta. Uzakano je na to da su književni tekstovi po formi i unutrašnjim obilježjima zahtjevniji u pogledu prevođenja u odnosu na stručne tekstove, koji sa sobom nose visok nivo preciznosti.

Analiza rada se zasnivala na korpusnom materijalu sačinjenom od izvornog književnog i stručnog teksta, prevodima prevodilaca, kao i ponuđenom prevodu platforme *Google Translate*. Tekstovi su odabrani tako da integriraju određene jezičke elemente, kontekst i formu, sa ciljem da se testira mogućnost onlajn platforme da iste prevede. Nakon izvršene analize i poređenja sa prevodima prevodilaca, došlo se do stanovništva da platforma prilikom prevoda književnog teksta pravi dosta gramatičkih grešaka i nije u mogućnosti da razumije kontekst, kulturu i tonalitet teksta, što čovjek još uvijek, za razliku od vještačke inteligencije, može. Štaviše, leksički odabir prilikom prevođenja književnog teksta je slabiji, jer platforma ne prepoznaje značenje tipoloških fraza, kao ni drugih složenijih izraza karakterističnih za književni jezik. Greške nastale prilikom prevoda književnog teksta su u većoj mjeri bile zasnovane na činjenici da platforma nije mogla da razumije kontekst teksta, pa je dolazilo do grešaka u rodu, glagolskom vidu i sl. Sa druge strane, platforma

se pokazala izuzetno kvalitetnom prilikom prevoda stručnog teksta. Kada je u pitanju izbor stručnih termina, bez problema je ponudila dobre ekvivalente. Poređenje prevoda platforme i prevodioca ukazuje skoro na nepostojanje značajnih razlika. Međutim, u segmentima kao što je odabir glagolskog vremena javile su se greške prilikom mašinskog prevoda platforme. Stoga, trebalo bi naglasiti da prevod platforme *Google Translate* može da određene tekstove prevede prilično tačno, ali neminovno je i dalje potreban nadzor stručnih prevodilaca koji će izvršiti lekturu takvog prevoda. Time se naglašava da se i dalje treba raditi na unapređivanju prevoda platforme *Google Translate*.

LITERATURA

- Arnold, Doug (2003): *Why translation is difficult for computers*. In: Somers 2003a., 118–119.
- Enweonye, Innocent Chinedum. (n.d.). *Literary translation and its challenges*. Contemporary issues in linguistics and language studies, 479.
- Fitzgerald Scott F (1995): *The great Gatsby*. New York: Scribner Paperback Fiction.
- Fitzgerald Scott F (2013): *Veliki Getsbi*. Preveo: Lazar Macura. Podgorica: Nova knjiga.
- Fromkin, Victoria., Rodman, Robert., Hyams, Nina. (2010). *An Introduction to Language. Language*. Canada: Wadsworth, Cengage Learning, 142-143.
- Gambier, Y., i Doorslaer, V. (2010). *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 215.
- Hutchins W. John i Somers Harold L. (1992). *An introduction to machine translation*. London: Academic Press, 150-153.
- Humphrey, Robert. (1958). *Stream of Consciousness in the Modern Novel*. Berkely and Los Angeles: University of California Press, 28.
- Ishiguro, Kazuo (2005). *Never Let Me Go*. London: Faber and Faber.
- Ishiguro, Kazuo (2005). *Nikad me ne ostavljam*. Prevela: Vesna Valenčić.
- Newmark, Peter (1988): *A Textbook of Translation*. NewYork: Prentice Hall, 5.
- Schuster i dr. (2016). *Zero-Shot Translation with Google's Multilingual Neural Machine Translation System*. Google AI Blog. (1.12.2021.) <https://ai.googleblog.com/2016/11/zero-shot-translation-with-googles.html>
- Sorina, Postolea (2016). *Translating in a Specialised Context: Challenges and Risks*. University of Iasi. Politeh-nium, 51-59.
- Woolf, Virginia (1925). *Mrs Dalloway*.
- Woolf, Virginia (2004). *Gospođa Dalovej*. Prevela: Milica Mihajlović. Beograd: Rad, 14.

Elektronski izvori:

- Handbook for Translating EU Legal Acts (Priručnik za prevodenje pravnih akata EU). (n.d.). Preuze-to sa: from https://www.dei.gov.ba/uploads/documents/prirucnik-za-prevodenje-pravnih-akata-eu_1601473056.pdf
- Ministry of European Integration, Republic of Serbia. (n.d.). Annual Reports - European Integration (Godišnji izveštaji – Evropske integracije). Preuzeto sa: <https://www.mei.gov.rs/srp/dokumenta/eu-dokumenta/godisnji-izvestaji-ek>
- Statistical Office of the Republic of Serbia. (2018). Serbia Report 2018 (Izvještaj Republike Srbije 2018). Preuzeto sa: <https://www.stat.gov.rs/media/2825/serbia-report-2018.pdf>

MACHINE TRANSLATION OF LITERARY AND NON-LITERARY TEXTS FROM ENGLISH TO SERBIAN USING GOOGLE TRANSLATE

Author: MARKO KUKIĆ

e-mail: marko.kukicpll@gmail.com

Mentor: Assist. Prof. Zorica Kovačević

University of Belgrade, Faculty of Philology

As there are various types of written texts, their translation can vary depending on the genre of the original text, as each text requires a unique approach. This paper examines the reliability of machine translation when applied to both literary and non-literary texts. We specifically compare translations done by human translators with those generated by the Google Translate platform. The objective of this paper is to present and analyze the disparities between machine translation and translations carried out by professional translators. Our research aims to address the question: "Are online platforms capable of becoming the primary tool for translating both literary and non-literary texts?". Our analysis and comparison encompass several linguistic aspects, including morphology, syntax, semantics, and pragmatics. For literary texts, we also delve into narrative techniques, such as the use of inner monologue. Meanwhile, for non-literary texts, we prioritize the degree of accuracy and correspondence. The examination of translated texts and specific segments is conducted for both the English and Serbian languages.

Keywords: literary translation; non-literary translation; Google Translate; English; Serbian; comparison; analysis; quality; credibility

ДРУШТВЕНА КРИТИКА У ДЈЕЛУ ОПАСНЕ ВЕЗЕ

Аутор: КРИСТИНА МАРИЋ

Имејл: marickristina91@gmail.com

Ментор: Доц. др Ања Бундало

Катедра за романистику

Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци

Увод: Културолошки оквир 18. вијека и његове посљедице, историјске и књижевно-умјетничке, предмет су бројних истраживања и дискусија. Међутим, фокус је готово увијек на великим умовима попут Руса и Волтера, док се остала дјела маргинализују и падају у заборав. Овај рад приступа просветитељству из друге перспективе, сагледава га у цијелости и обраћује један од најзначајнијих аспекта како самог просветитељства тако и романа *Опасне везе*: критику француског друштва тог доба.

Циљ: Буђење револуционарне свијести и илустрација друштвених образца неки су од главних аспекта овог романа, а циљ овог рада јесте својеврсна анализа самог романа и доказ да се у њему крију изузетне просветитељске мисли и квалитете које га уврштавају међу најутицајнија дјела свјетске књижевности.

Материјал и методе: За основ рада узет је Лаклоов најистакнутији роман, а кључне методе за његову израду јесу метод анализе и синтезе, биографизам, као и метод дедукције.

Резултати: Основни резултат овог рада јесте анализа једног дјела и покушај његовог удаљавања од незаслужене титуле „Библије порнографије“, као и спознаја да су Опасне везе једна у низу значајних карика које су послужиле као окидач за Француску буржоаску револуцију.

Закључак: Лаклоов књижевни рад и залагање за друштвену правду допринијели су стварању једног од највећих историјских догађаја, а то заслужује омаж који ће њега као писца сачувати од заборава и неразумијевања. Можемо закључити да се историјска важност једног дјела не огледа само у његовој формалној дидактици, већ да се кроз свакодневне и, наизглед, интригантне теме може много сазнати о датом периоду, а кроз анализу рецепције, и о самом тадашњем читаоцу.

Кључне ријечи: Просветитељство; револуције; либертенство; филозофски дух; утопија.

УВОД

Као предмет овог рада узет је познати роман француског просветитеља из 18. вијека Лаклоа, чије је ремек-дјело *Опасне везе* уздрмalo тадашњи систем, илуструјући га и разоткривајући проблеме моралне декаденције. Нашавши да је врло погодно за такав вид извођења због своје дијалошке форме изражене у облику епистоларног романа (који је у то вријеме неријетко носио назив „збирка“ јер се термин „роман“ везивао искључиво за прецизну књижевност коју су просветитељи сматрали плитком и бескорисном), бројни продуценти и редитељи допринијели су томе да се садржај овог романа преточи публици у форми драме, опере, филма, па чак и радио-садржаја. У наставку овог рада биће говора о његовој друштвеној и просветитељској функцији која се директно огледа кроз историјске прилике 18. вијека, као и о улоги коју је оваква књижевност имала у стварању Француске какву

ми данас познајемо. Самим тим, читаоци ће бити детаљније упућени у саму биографију писца, историјску позадину која је директно утицала на стварање овог дјела, просвјетитељске идеје које су у њему изражене, као и елементе непосредне критике друштва, система и власти који су вјешто преливени у форму писама. Разумијевање и уочавање оваквих мотива биће могуће само кроз подробну анализу ликовна и интрига које карактеришу саму радњу. На самом kraју, пажња ће бити усмјерена на анализирање великих друштвено-историјских промјена које су изазване не само овим романом него и читавим покретом просвјетитељства који је уздрмао цијели свијет и покренуо буру друштвених револуција.

1. ЛАКЛО – ПИСАЦ ИЛИ ОФИЦИР

Пјер Шодерло де Лакло (Pierre Choderlos de Laclos), рођен у Амијену 18. октобра 1741, умро у Таранту 5. септембра 1803, био је официр који је преживио Француску револуцију и писао нашироко о разним темама, али који је најпознатији као аутор епистоларног романа *Ојасне везе*.

Јединствен случај у француској књижевности, он је дugo био сматран скандалозним писцем као Маркиз де Сад (Marquis de Sade) или Рестиф де Ла Бретон (Restif de La Bretonne). Био је војни официр без илузија о људским односима, и писац аматер; међутим, његов првобитни план је био да „напише дјело које би одступило од уобичајеног, које би изазвало буку и које ће остати на земљи послиje његове смрти“¹ (https://en.wikipedia.org/wiki/Pierre_Choderlos_de_Laclos). Са ове тачке гледишта, углавном је постигао своје циљеве славом свог ремек-дјела *Ојасне везе*. То је једно од ремек-дјела романеске књижевности 18. вијека које се дави темом љубавних интрига аристократије. Инспирирао је многе критичке и аналитичке коментаре, представе и филмове.

О његовом карактеру, којем се често приписивао епитет „човјека из сјене“, а који је ипак важио за изванредног мислиоца, војног техничара, учењака, па чак и политичара, говори нам и сљедећи цитат:

„Si Laclos ne fut pas un acteur de premier plan et même si, confondu avec ses les personnages qu'il inventa, il pâtit de sa réputation d'homme de l'ombre qu'il fut souvent aussi dans la réalité, il joua un rôle non négligeable de penseur, de technicien militaire qui ne verra pourtant jamais pratiquement le feu, de savant voire de politique, sans toujours pouvoir influer les événements comme il le souhaitait ou avait l'illusion de le faire“ (Crépin, 2004).²

Брилијантна манифестација његове филозофске мисли, која се значајно развила и кроз војни позив, говори нам о јединствености његовог ума и непогрешивој вјештини писања и размишљања.

„Entrant dans une arme savante, l'artillerie, il peut joindre les préoccupations du penseur à celles du savant. Il manifeste des vues originales à propos du système des fortifications, « déboulonne » la figure de Vauban et s'oppose ainsi à Carnot. Comme certains de ses émules, issus, eux, de la petite noblesse, il devient militaire philosophe, même s'il ne se hisse pas au niveau d'un Guibert“ (Crépin, 2004).³

¹ Наш превод, оригинални текст: „write a work which departed from the ordinary, which made a noise, and which would remain on earth after his death.“

² Наш превод: „Да Лакло није био у првом плану, а чак и ако јесте, збуњен својим ликовима које је измишљао, патио је од репутације човјека у сјени какав је често и био у стварности; он је играо улогу значајног мислиоца, војног техничара који практично никада неће видјети ватру, учењака или чак политичара, а да није увијек у могућности да утиче на дogaђаје како је желио или како је имао илузију да то учини.“

³ Наш превод: „Улазећи у научно оружје, артиљерију, он може комбиновати преокупације мислиоца

2. ДРУШТВЕНО-ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ

Настанак дјела *Оласне везе* свакако не би био могућ да историјско-политичка подлога периода у којем је живио није инспирисала Лаклоа да се позабави оштром критиком друштва у којем влада апсолутизам декаденције и неморала. Олује државних преврата учиниле су да је овакав пишчев приступ био неопходан искорак у бољу и слободнију будућност, у којој ће његова горко-слатка прозаична форма оживјети као симбол духовног процвата и снаге којом књижевност може да промијени свет.

2.1. ИСТОРИЈСКА ПОЗАДИНА

Укидањем Нантског едикта 1685. године од стране Луја XIV отвара се књижевни оквир 18. вијека који је обиљежен великим друштвеним заокретима, моралним превирањима и филозофским покретима, одговорним за неке од кључних момената у историји не само једне Француске него можда и цијelog човјечанства. Већ почетком 18. вијека назиру се значајне промјене у државном апарату тадашње Француске, а лавину ових социо-политичких новитета покреће крај седамдесетдвогодишње владавине Луја XIV, изазване његовом смрћу 1715. године. Ова година узима се као крај периода апсолутистичке монархије и почетак стварања историјског појма просветитељства. Међутим, смјена друштвених система увијек захтијева и период транзиције, који неријетко са собом доноси економску, политичку, финансијску или моралну кризу. У овом случају ријеч је о периоду регенства Филипа Орлеанског од 1715. до 1723. године, који није успио да разријести алармантно стање у држави, а „Лоови (Law) покушаји финансијског санирања повећањем циркулације новца и увођењем папирнатих новчаница неславно завршавају скандалом и крахом његовог система“ (Б. Џакула, С. Марић, М. Павловић, Б. Настев, 1978). За вријеме владавине Луја XV, с друге стране, Француска је била просперитетна, али су државне реформе утихнуле. У том периоду, на другом крају свијета, понесена славним француским духом просветитељства, Америка се изборила за своју независност 1766. г. Француска се, за то вријеме, све више приближавала истом исходу. Луј XVI, који је поред краљевске круне наслиједио и бројне државне проблеме, није имао начина да се бори са већ узварелим нездовољством народа који пробија врате на прагу револуције.

2.2. ДУХ ВРЕМЕНА

Буђење критичке свијести и рађање једне снажне револуционарне мисли у потпуности карактеришу дух који влада у Француској крајем 17. и почетком 18. вијека, али то колективно осјећање није настало одједном и никада се не би могло у потпуности развити без просветитеља и филозофа који су те идеје преточили у врсна дјела књижевног и политичког опуса. Идеје о великим друштвеним промјенама рађају се на мјестима културе, мјестима где се буржоазија окупљала у сврху вођења интелектуалних, културних дискусија, а која сада нису ограничена само на престижне аристократске салоне. Истина, салони гђе Ламбер, Тенсан и Жофран имају великог утицаја на наставак салонске традиције из 17. вијека, али познати кафеи попут „Proscorē“ или „Café de la Régence“ постају нови центри културног дјеловања. Активна средња класа чинила је читалачку публику заинтересованом за живот и представу о њему у позоришту или у романима: ова два жанра одржавала су

са преокупацијама научника. Он манифестије оригиналне ставове о систему утврђења, „одшрафљује“ фигуру Вобана и тако се супротставља Карноу. Попут неких његових сљедбеника, који су потицали из нижег племства, постао је војни филозоф, чак иако се није уздигао до нивоа једног Гиберта.“

друштво у којем су прагматизам и конкретност преовладали над утопијом и сном. Културни живот премјешта се из Версаја у Париз и на тај начин се физички удаљава од двора, али и цркве, изласком на бурне париске улице.

„У општој кризи ауторитета ни ауторитет античке књижевности није могао остати непољуњан. Криза тога ауторитета манифестовала се јавно у полемици познатој под именом «Свађа старих и модерних»...Реакција на претјерани култ Антике јавља се већ у првој половини седамнаестог вијека“ (Б. Џакула, С. Марић, М. Павловић, Б. Настев, 1978).

Сијари (Боало, Ла Бријер, Паскал, Ла Фонтен...) залагали су се за подражавање природи (*imitatio*) и признавали су само оно што је одољело збу времена, док су се *модерни* (Перо, Фонтенел...) окретали ка изумима новог човјека. Фонтенел сматра да антериорност није гаранција супериорности, а такве идеје воде ка стварању новог филозофског духа, духа просвјетитељства. Половином вијека почињу значајније да се истичу Волтер, Русо и Дидро, велика тријада француског просвјетитељства. Њиховим залагањем за образовање, за формирање политичког система по угледу на британски парламент, за слободу мисли и израза, образује се нова генерација грађанства чија снага духа одолијева свакој репресији, тиранији и ограничености.

3. ПРОСВЈЕТИТЕЉСТВО У ДЈЕЛУ ОПАСНЕ ВЕЗЕ

„Опасне везе Шодерло де Лаклоа, иако су, мада неоправдано, након њихове објаве 1782, и током цијelog деветнаестог вијека биле називане «Библијом порнографије», за добронамјерног читаоца данашњице представљају важан извор просвјетитељске мисли. Овај «свеодухватни роман» објављен на раскршћу двају епоха обједињује већину горућих питања филозофске природе која су у осамнаестом вијеку поставили Просвјетитељи“ (Bundalo, 2016)⁴.

Година када је настало ово дјело говори нам доста о његовом просвјетитељском домаћају јер се оно задесило на врхунцу цвјетања просвјетитељске мисли, али и на зачећу њене праве примјене на власт и државно уређење. У овом роману сви просвјетитељски циљеви изражени су и илустровани сликом тадашњег париског друштва, не више само као теоријска филозофија, већ и као експериментална социологија. У предговору свог романа, писац наводи: „Vrednost jednog dela sastoji se iz koristi i zadovoljstva koje imamo od njega, a čak i iz jednog i iz drugog, kad je to moguće, ali uspeh koji nije uvek dokaz vrednosti često zavisi više od izbora predmeta nego od njegove obrade“ (Laklo, 1971), и тиме доказује да је и сам свјестан и пристао на жртву која је неминовна због погрешног тумачења овог ремек-дјела. Просвјетитељска вриједност овог дјела састоји се не само у вјеродостојности којом је осликана структура аристократског друштва, шаблон људских понашања, дубока унутарња психологија сваког лика, маестрално исказана кроз признату епистоларну форму већ и поучни примјери неугледног држања, окањаног морала и изопачених уђећења који на kraju ипак не пролазе некажњени. „Nalazim da je jedna dobra majka, koja ne samo da ume da misli nego i pametno misli, dobro shvatila kada za njen pol čitanje ove knjige može prestat da bude opasno i postati korisno“ (Laklo, 1971), овим ријечима је Лакло образложио да се његово дјело може посматрати као својеврстан водич кроз људско друштво за добро владање, само уколико је читалац иза себе оставио предрасуде и површину, а понијо добар укус и смисао за филозофска проматрања.

⁴ Оригинал: Injustement qualifiées de Bible de la pornographie après leur publication en 1782 et tout au long du XIXe siècle, Les Liaisons dangereuses de Choderlos de Laclos présentent pour le lecteur contemporain averti une source importante de la pensée des écrivains des Lumières. En effet, ce « roman-somme » publié à la charnière de deux époques réunit la plupart des interrogations philosophiques des Lumières sur les questions brûlantes de leur temps.

3.1. КРИТИКА ДРУШТВА ИЗРАЖЕНА КРОЗ МОРАЛ ГЛАВНИХ ЛИКОВА

Протагонисти овог либертенског романа су искључиво особе аристократског поријекла, високог образовања и интелигенције, али са душама препуним пре-драсуда, пакости и доконости. Њихова се моћ крије иза њихових подлих намјера и угледне спољашњости, они у животу имају све, и једино што им недостаје јесу истинска љубав и срећа, коју траже у бројним играма моћи и освајања, без стварне страсти која би их водила кроз њихове еротске подухвате. За овакве протагонисте какви су, прије свега, маркиза де Мертеј, а донекле и виконт де Валмон, танка је граница између осуде и дивљења. Лакоћа којом они маневришу туђим животима и осјећањима готово је митске и боголике природе, а антички извори нам доста говоре о великој грешности појединих грчких богова. Лакло не приказује ништа као црно-бијело, он злу признаје његову перфидност и промишљеност, али и доброти њену наивност и лакомисленост. Стављајући се на страну доброте и чедности, он не идеализује патњу и жртву, већ кажњава све оне који су ступили у гријех и њему се предали. Лаклоова критичност према друштвеном систему није нипошто схематска и једнообразна, јер не критикује само једну сферу људског друштва, већ указује на мноштво његових искривљених странпутица и сулудих тенденција. Прије свега, он приказује моралну кризу аристократије којој се допушта да буде на самом врху власти и да управља осталим становништвом, а да притом не умије да савлада своје нагоне и постане узор осталим друштвеним класама. Лакло жестоко осуђује њихову доконост и незаинтересованост за праве проблеме и послове којима би требало да се баве, он упире прстом на њихово високо образовање које злоупотребљавају да би другима урушили углед, уместо да им образовање представља извор инспирације за друштвену промјену и еманципацију народа. Злоупотреба високог положаја (која се у оно вријеме није тако ни посматрала јер је такав живот аристократије сматран природним императивом) први је проблем према којем Лакло строго исказује свој критички став. Тематика која је нарочито изражена у његовом дјелу, а којој није било много говора и критичког размишљања у ранијој књижевности, јесте подређен положај жене у друштву, па чак и у оном друштву које је уживало сва права која је човјек могао да замисли. Најочигледнији примјер способне жене, која своју вјештину и интелигенцију мора да крије како њен углед не би заувијек био окаљан, огледа се у лицу маркизе де Мертеј, чији је супарник и пријатељ један обичан заводник, просјечних способности, ни по чему наочит да би њој био раван.

„Та њена супериорност резултат је дуге вјежбе и посматрања друштва. Она је потекла из огорчења младе дјевојке која је открила подређени положај жене у друштву. У жељи да «освети свој пол и да загосподари супротним», она је од себе направила «Тартифа у сукњи», изабравши маску хипокризије и строге моралности“ (Б. Џакула, С. Марић, М. Павловић, Б. Настев, 1978).

Она је заправо главни лик и кључ свих догађаја којима свједочимо у овом дјелу, а која је лукаво скривена испод вела своје женствености и покорности. Међутим, Лакло не подстиче такав горди став и жељу за осветом, него критикује и неадекватну реакцију на полну неједнакост, и тај свој став изражава кроз окрутну казну која је услиједила гђи де Мертеј на крају романа. „Стога ће индивидуални и анархијички револт гђе Мертеј бити кажњен троструком казном: изопћењем из друштва, физичком унакаженошћу, материјалном пропашћу“ (Б. Џакула, С. Марић, М. Павловић, Б. Настев, 1978). Такође, престрого аскетско васпитање женске дјеце и инсистирање на њиховој чедности у роману резултира потпуним бунтом и окретањем ка другој страни морала. „Својим протестом против подређеног положаја жене у друштву, својом критиком манастирског васпитања дјевојака *Оласне везе* укључују се у низ значајних књижевних дјела осамнаестог вијека у којима налазимо одјеке феминин-

стичких ревандикација“ (Б. Џакула, С. Марић, М. Павловић, Б. Настев, 1978).

О томе нам говори и један од најзначајнијих француских књижевника прошлог вијека Жан Жироду: „Même aujourd’hui, Les Liaisons demeurent le seul roman français qui vous donne l'impression du danger, sur la couverture duquel semble nécessaire l'étiquette le réservant à l'usage externe“ (Giraudoux, 1941)⁵.

4. УТОПИЈА ИЛИ ДИСТОПИЈА У ЛАКЛООВОМ КЊИЖЕВНОМ ИЗРАЗУ?

Могло би се рећи да је тенденција која је присутна у Лаклоовом дјелу врло идеалистичка, узимајући у обзир нарочито његов исход, али да је она приказана на начин изузетно неконвенционалан за оно доба.

„Више личности које изводи на позорницу имају тако рђаве нарави да је немогуће претпоставити да су живјеле у нашем веку; у овом веку филозофије, у коме су знања раширена на све стране учинила, као што свако зна, све људе поштеним, а све жене тако скромним и тако опрезним“, наводи се у Издавачевој изјави *Ойасних веза*. Ова нам, по свему судећи, усљена и неискрена опаска изгледа као одбрана од самог садржаја и раскид свих веза између издавача, који је ипак судјеловао у томе да се овакво дјело објелодани, и аутора окривљеног за „светогрђе“ свога времена. У исто вријеме, оваква издавачева изјава сама по себи дјелује утопијски, можда чак иронично наводећи читаоца да још помније обрати пажњу на скривену критику личности чија је улога много већа од оне коју носе протагонисти овог романа.

4.1. УТОПИЈСКО ПРОСВЈЕТИТЕЉСТВО

Како бисмо се правилно односили према Лаклоовом критичком изражају и како бисмо схватили идеје његовог романа, потребно је прво да пажљиво осмотримо појам *утопијској просвјетиљству* и дамо му одговарајућу дефиницију. Утопијско просвјетитељство је идеалистичка тенденција француских филозофа-просвјетитеља да кроз слику идеалног друштва укажу на недостатке постојећег, једнако дајући примјер савршене заједнице којој треба да тежимо. Такав један књижевно-филозофски тренутак уочавамо у Монтескјевим *Персијским исмима* кроз причу о Троглодитима која је, наизглед, врло невјешто и вјештачки уметнута у преписку Персијанаца Узбека и Мирзе. Прича о старој цивилизацији која је од вандализма и анархије поштеним путем дошла до среће, мира и склада у својој заједници, наговјештава нам детаљне политичке трактате у којима Монтескје предочава сопствену идеју о подјели власти на три нивоа и парламентарном систему који је преобратио Француску државу из монархије у републику. И касније у историји, кроз утопијски социјализам, видимо сличне идеје о промјени система владавине угледајући се на савршено, хипотетичко друштво у којем владају само оне најчистије људске особине.

4.2. ЕЛЕМЕНТИ ЗЛОЧИНА И КАЗНЕ

Да овај роман не подстиче и не подржава разуздан и неморалан живот, доказује нам сам крај дјела у коме су сви гријеси његових ликова дошли на наплату. Лаклоов књижевни израз само *најовјештава* физичке гријехе којима се приписује главна улога у роману, али таква дјела су само производ читаочевих размишљања и осуђивачких тенденција.

„Laclos ne parle point le langage de la chair même si l'allusion n'est pas absente.

⁵ Наш превод: „И данас *Ойасне везе* остају једини француски роман који оставља утисак опасности, на чијим се корицама чини неопходна ознака која га резервише за спољну употребу.“

L'allusion d'ailleurs aurait, en ce qui nous concerne, une double fonction. D'un côté il s'agit de dérouter l'esprit faible d'un lecteur qui se crée lui-même l'image de ce qui n'est pas explicitement indiqué dans le texte. Un tel lecteur irait jusqu'à transformer les idées allusives en actes qui n'ont jamais lieu dans le texte, ce qui fera qu'il caractérise le roman, sans trop y réfléchir, comme « licencieux » (Bundalo, 2016)⁶.

„In *Les Liaisons Dangereuses* everything is subordinated to the action and the delineation of the characters. These characters reveal themselves through their actions, and the protagonists always act according to their ideokogy: libertinage“ (Pavitt, 1971)⁷. Основни мотив који покреће ликове јесте жеља за некомпромисним, неконвенционалним ужитком који они у потпуности остварују, све до тренутка када се њихова срећа сасвим нарушава. Сваки од ликова-грешника бива адекватно кажњен; о тро-струкој мјери казне приписане маркизи де Мертеј говорили смо у поглављу „Критика друштва изражена кроз морал главних ликова“, а казна која је припадала виконту де Валмону подједнако је једноставна и краткотрајна као и његов карактер, мада исувише херојска: смрт у двобоју. Истина је да су наши *кривци* и те како свјесни својих злочина, али је такође истина и да на њих никада нису гледали као на злодјела, нити је то могло код њих да изазове осјећај кривице или макар контемплирање сопствених поступака. Управо из недостатка испољене кривице и кајања у роману (самим тим што након *извришења казни* више не чујемо ни ријеч од наших *злочинаца*), та кривица морала је да се манифестије на читаоце илуструјући нам трагичног, *расиновског* јунака, гђу де Турвел. Можда исувише једнообразно профилисана, гђа де Турвел представља најчиšтије биће у роману, чија је чистота жртвована ради неопходне и својеврсне *каштарзе*. Управо, ни она није остала безгрешна и неокаљана у силним мрежама испреплетеним од стране protagonista (који су истовремено и главни антагонисти, тј. зликовци), али су све њене грешке производ њених најчиšтијих и најискренијих осјећања, те самим тим нису једнаки злочинима гђе де Мертеј и виконта де Валмона.

„He could examine with cold intelligence social patterns of behaviour and the human philosophy which animated them... His moral point of view remains a source of speculation for his critics. His aesthetic conception of his material and the result he achieved make Laclos a classicist of the Racinean type – perhaps the last of this kind in the XVIII century“ (Pavitt, 1971)⁸.

5. ИСТОРИЈСКЕ ПОСЉЕДИЦЕ ПРОСВЈЕТИТЕЉСКЕ ФИЛОЗОФИЈЕ

Познавајући природу просвјетитељске филозофије, *Les lumières* у основи теже ка великим и значајним друштвеним промјенама које суштински резултирају општим напретком у области политike, науке, умјетности, али и свим другим аспектима људског друштва.

„Pour la première fois dans l'histoire cette volonté d'éveiller les esprits fut unie et orga-

⁶ Наш превод: „Лакло не говори језиком тијела чак иако алузија није одсутна. Алузија би, штавише, имала, што се нас тиче, двоструку функцију. С једне стране, ради се о збуњивању слабог ума читаоца који себи ствара слику онога што није експлицитно назначено у тексту. Такав читалац би отишао толико далеко да алузивне идеје трансформише у радње које се у тексту никада не дешавају, због чега ће роман, не размишљајући превише о њему, окарактерисати као „разуздани“.“

⁷ Наш превод: „У *Оласним везама* све је подређено радњи и осликовању ликова. Ови ликови се открију кроз своје поступке, а protagonisti се увијек понашају у складу са својом идеологијом: либертенством.“

⁸ Наш превод: „Могао је хладно и интелигентно да испитује друштвене обрасце понашања и људску филозофију која их је покретала... Његово морално гледиште остаје извор спекулација за његове критичаре. Естетска концепција његове материје и резултат који је постигао чине Лаклоа класичаром расиновског типа – можда посљедњим ове врсте у 18. вијеку.“

nisée à tel point qu'elle pût constituer une opinion publique fondée sur l'usage libre de la raison. L'opinion qui posa les fondements de l'Europe moderne, l'Europe qui voulait assurer la paix et le bonheur de ses peuples“ (Bundalo, 2016)⁹.

Изучавајући историју Француске, примјећујемо да најважнију епоху у развоју ове државе представља друга половина 18. вијека, вијека разума и револуција. Филозофи просветитељства проузроковали су 1766. године Америчку револуцију која је, између остalog, довела до стварања првог устава формираног по угледу на Монтескијев модел подјеле власти на три нивоа. 1789. услиједила је и чувена Француска буржуаска револуција која се и данас памти као један од националних симбола Француске који се манифестију кроз борбеност француског менталитета и његову непоколебљивост ригидном и неправедном систему.

Већ наредног вијека, само неколико деценија касније, у Француској је дошло до смјене неколико државних уређења, почевши од рестауриране бурбонске монархије, преко Друге Републике, поновне Револуције 1848. године, па све до формирања треће Републике 1870. године.

ЗАКЉУЧАК

Узимајући у обзир све аспекте изложене у овом раду, можемо закључити да је дјело *Опасне везе* настало из потребе тадашњег француског друштва да се коначно издигне из религиозних, догматских дубина и закорачи из старог режима у ново доба, доба просперитета, научног развоја, политичке слободе и друштвене равноправности. То је синтеза свих просветитељских тенденција и капитално дјело примијењене филозофије овог вијека. Оно представља кулминацију у критичком погледу на аристократију и либертенство, али и наговјештава потпуни заокрет у историји цјелокупног људског друштва. Скандал и шокантни промискуитет присутан код ликова овог романа осликавају неутољиву жеђ високе класе за физичким задовољством и материјалним обиљем. Парадоксално, ова жеђ могла би се интерпретирати и као незаустављива сила која је обузимала француски народ и тјерала га да се ослободи јарма претходних вијекова радикалним, али неопходним мјерама, те да се никада не задовољава неправедним, корумпираним системом који ограничава основна и најважнија људска права појединца или заједнице: права на живот и на слободу. Овај роман је истински једна права мала француска револуција.

ЛИТЕРАТУРА

- Bundalo, A. (2016). „*Les liaisons dangereuses, roman total des Lumières*“. *Les études françaises aujourd’hui*. Niš: Faculté de Philosophie, Université de Niš
- Бранко Џакула, Сретен Марић, Михаило Павловић, Божидар Настев. (1978.). *Француска књижевност (од 1683. до 1857.)*. Београд: Нолит.
- Pierre Choderlos de Laclos. (n.d.). Преузето мај 5., 2023. са Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Pierre_Choderlos_de_Laclos
- Pavitt, M. (1971). The concept of libertinage in Richardson's Clarissa and Laclos' *Les Liaisons Dangereuses*. Montréal: McGill University.
- Nagy, P. (1975). *Libertinage et Révolution*. Paris: Gallimard.
- Mauzi, R. (1990). *Précis de littérature française du XVIIIe siècle*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Šoderlo de Laklo (1971). *Opasne veze*. Sarajevo: Veselin Masleša.

⁹ Наш превод: „По први пут у историји, ова жеља за буђењем колективног духа била је уједињена и организована до те мјере да је могла да конституише јавно мјење засновано на слободној употреби разума. Мишљење које је поставило темеље модерне Европе, Европе која је жељела да обезбиједи мир и срећу свом народу.“

- Huet, M.-H. (1974). Roman libertin et réaction aristocratique. Y *Dix-Huitième Siècle*.
- Giraudoux, J. (1941). *Littérature*. Paris: Editions Bernard, G.
- Crépin, A. (2004). Choderlos de Laclos l'auteur des Liaisons dangereuses. *Annales historiques de la Révolution française*. Varia: OpenEdition Journals.

CRITICISM OF SOCIETY IN *LES LIAISONS DANGEREUSES*

Author: KRISTINA MARIĆ

e-mail: marickristina91@gmail.com

Mentor: Assist. Prof. Anja Bundalo

Faculty of Philology, University of Banja Luka

Introduction: The cultural framework of the eighteenth century and its historical and literary-artistic consequences are the subject of numerous studies and discussions. However, the focus is almost always on great minds such as Rousseau and Voltaire, while other works are marginalized and forgotten. This paper approaches the Enlightenment from a different perspective, unites it, and engages in one of the most significant aspects of both the Enlightenment itself and the novel *Les Liaisons Dangereuses*: criticism of French society in the eighteenth century.

Aim: Raising revolutionary consciousness and illustrating social patterns are some of the main goals of this novel, and the aim of this paper is to analyze the novel itself and to prove that it contains exceptional enlightening thoughts and qualities that make it one of the most influential works of world literature.

Materials and Methods: Laclos' most prominent novel was taken as the basis of the paper, and the key methods for its creation are the methods of analysis and synthesis, biographicism, and the method of deduction.

Results: The main result of this paper is the defense of the novel from the undeserved title of the "Bible of Pornography" and the realization that *Les Liaisons dangereuses* is an important aspect and one of the significant triggers for the French bourgeois revolution.

Conclusion: Laclos' work and commitment to social equality and absolute justice influenced one of the greatest historical events, and this deserves a tribute that will save him as a writer from being forgotten and misunderstood. We can conclude that the historical importance of a novel is not only reflected in its formal didactics but that through everyday and, apparently, obscene topics, a lot can be learned about the given period.

Keywords: Enlightenment; revolutions; libertinage; philosophical spirit; utopia

TO READ OR NOT TO READ: SHOULD BOOKS BE IMPACTED BY CANCEL CULTURE?

Author: NATALIJA ANDRIĆ

e-mail: natalijaandric31@gmail.com

Mentor: Language Instructor Andrijana Broćić

Department of English Language, Literature, and Culture

Faculty of Philology, University of Belgrade

Introduction: With the rise of social media platforms at the beginning of the twenty-first century, a peculiar phenomenon surfaced, eventually termed cancel culture. On the other hand, book bans have been an unpopular aspect of culture for a long time. What happens when those two are combined? And is this curious connection critically perceived in society?

Aim: Although there is valuable information in regard to that relationship, the purpose of this paper is to explore it with the opinions of students whose chosen fields of study are closely related to these issues. The students' input served as a means to test three hypotheses related to their stance on the concept of censorship and book bans, as well as their view on how literary works should be explored in the modern world.

Materials and Methods: An online Google Forms questionnaire was administered to the students from the Faculty of Philology in Belgrade, the Faculty of Philosophy in Novi Sad, the Faculty of Philology and Arts in Kragujevac and the Faculty of Philosophy in Niš, through their respective university Facebook groups. In addition to their responses, newspaper articles, research papers, and a tweet were also taken into account.

Results: The research, in which 89 respondents participated, revealed that the students do observe the relationship between literary works and cancel culture critically, including its consequences and the effect of book bans. Additionally, they exhibited significant knowledge of past events regarding censorship.

Conclusion: Given that the influence of social media on literature will unquestionably be more prominent in the years to come, and since certain limitations appeared during the process of writing this paper, further research would be of great importance—not solely for the humanities, but for social sciences as well.

Keywords: cancel culture; book bans; social media; literature; censorship

INTRODUCTION

Not only did social media platforms emerge at the outset of the twenty-first century, but with them arrived an issue that would become dominant within the field of social sciences and humanities research—that issue being termed *cancel culture*. According to Velasco (2020), it can be defined as “a form of public shaming initiated on social media to deprive someone of their usual clout or attention with the aim of making public discourse more diffused and less monopolized by those in positions of privilege” (p. 1)—though it should be borne in mind that there is not a final definition regarding the exact meaning behind this term, and it is doubtful that such an explanation will ever exist. Nowadays, cancel culture has become intertwined with bans imposed on literary works, another matter of grave importance.

“Manuscripts don’t burn” (Bulgakov, 1997, p. 298), famously said Woland, implying that “authentic art is indestructible and eternal” (p. 582), as Kisel (2009) suggested. Nevertheless, considering the above-mentioned information, along with the impact of cancel culture on books, can this statement still be deemed relevant? It seems that authors such as Vladimir Nabokov, David Herbert Lawrence, James Joyce, and numerous other names from the echelon of the so-called controversial writers, whose works were once or currently are being removed from the bookshelves, would not fully agree with Woland. Recently, it has been reported by *The Guardian’s* Vernon (2023) that Roald Dahl’s children’s books were being edited in terms of language, making them more suitable for the world in which children are being brought up—a move that led to heated arguments online. All of this inevitably makes people wonder what will happen next, now that even literature, the foundation of every society, is facing the consequences of cancel culture.

Notwithstanding the innumerable papers on both cancel culture and book bans, it can be argued that not many authors base their research on university students’ opinions, especially students whose disciplines are closely related to these issues. Therefore, this research was conducted with the contribution of students of the humanities (more precisely, language and literature) from four universities in Serbia. The primary aim was to explore the students’ attitudes regarding the controversial relationship between cancel culture and literary works. Additionally, the study investigated their knowledge of the (previously) banned books, their viewpoint on the effect of the twenty-first-century social circumstances on literature, and, last but not least, their thoughts on the consequences of the previously stated questionable relationship. Furthermore, the students’ opinions served as a means to test the following hypotheses: (1) language and literature students regard the topic of censorship critically, (2) they do not approve of book bans, and (3) they believe that literature should be viewed and explored on its own, and not with the influence that social media and woke culture may have on it.

MATERIALS AND METHODS

For the purposes of this research, an online, self-made Google Forms questionnaire was administered to several university and faculty Facebook groups, whose members are the students of the Faculty of Philology in Belgrade, the Faculty of Philosophy in Novi Sad, the Faculty of Philology and Arts in Kragujevac, and the Faculty of Philosophy in Niš. Over the course of eight days, from April 4, 2023, to April 11, 2023, a total of 89 respondents partook in the research, with 73 of them being female (82%) and 16 male (18%). Out of these 89 respondents, 68 of them (76.4%) study at the Faculty of Philology in Belgrade, 13 (14.6%) at the Faculty of Philosophy in Novi Sad, whilst 5 (5.6%) and 3 (3.4%) are the students of the Faculty of Philology and Arts in Kragujevac and the Faculty of Philosophy in Niš, respectively.

Since the questionnaire was a self-administered one (i.e., the respondents filled it out without the presence of the researcher and at their own pace), for the sake of convenience and time constraints, it was essential that the questions, ten of them in total, be formulated clearly and in straightforward language. Out of these ten questions, which were all mandatory to answer, four of them—concerning the respondents’ gender, current year of studies, faculty and university, as well as their estimate of the number of books banned annually—were multiple-choice questions. Furthermore, four Likert scale questions, provided with five points to choose from and a description of what each point meant, were included with a view to obtaining the students’ opinion on the relationship between literature and cancel culture. Finally, only the remaining two questions were open-ended, lest the respondents be discouraged from completing the questionnaire.

The questionnaire was administered to Facebook groups of the aforementioned faculties

and universities so as to collect as many diverse viewpoints as possible and from a greater number of respondents from different universities, which would contribute to a greater degree of reliability. However, certain limitations arose in the process of acquiring the data. Firstly, some respondents remarked having issues with the questionnaire being in English and not in Serbian, and thus could not fill it out in its entirety, which led to a sample somewhat smaller than it had originally been expected. Secondly, due to the topic not being of considerable importance to all language and literature students of these faculties, more answers might have been gathered had the questionnaire been distributed to the students of Serbian Literature with South-Slavonic Literatures, Library and Information Science, and Comparative Literature and Literature Theory. Lastly, although gender and the year of studies were not seen as the key variables while composing the questionnaire, it should be noted that a higher percentage of male respondents, as well as the respondents from Kragujevac and Niš, would have led to a more representative sample.

RESULTS AND DISCUSSION

When it comes to estimating the number of books banned every year, half of the respondents (50.6%) hypothesized that the number is between 500 and 1000, while 20 respondents (22.5%) optimistically claimed that no more than 500 books undergo this measure yearly. Out of the total of 89 respondents, 17 of them (19.1%) opted for the answer that between 1000 and 2000 books are excluded from the reading lists and libraries, and the remaining 7 students believed that the number is higher, surpassing 2000 banned books per year. First of all, it should be acknowledged that there are very few reports that provide the numbers that were the focus of this question. The majority of them focus on America as their central point of research, which does not come as a surprise. Meehan and Friedman (2023) conducted research with the data collected from July to December 2022, noting that “during the first half of the 2022-23 school year, PEN America’s Index of School Book Bans lists 1,477 instances of individual books banned, affecting 874 unique titles, an increase of 28 percent compared to the prior six months, January–June 2022”. Compiled with a similar number for the first half of 2022, the staggering circa 2600 books were banned in America during that year. However, inasmuch as America accounts for nearly 30% of the Earth’s surface, it can tentatively be assumed that by at least doubling the American data, the global figures may be presumed, meaning that only 7.9% of the respondents gave the most accurate estimation.

Upon being asked to name the titles of the literary works that used to be under the ban or still are, the students mostly listed the following: Vladimir Nabokov’s *Lolita* (1955), James Joyce’s *Ulysses* (1922), George Orwell’s *1984* (1949), Harper Lee’s *To Kill a Mockingbird* (1960) and J. D. Salinger’s *The Catcher in the Rye* (1951). Interestingly, hardly any Serbian titles could be spotted among the answers, with only one respondent mentioning Dragoslav Mihailović’s *Kad su cvetale tikve* (1968), which may mean that such books are overlooked in schools or that the teachers do not emphasize that rather important detail. In light of the social changes of the modern world, slightly over 5 respondents wrote J. K. Rowling’s *Harry Potter* (1997–2007). This information can be correlated with another part of the questionnaire, the one regarding the public persona of J. K. Rowling.

Namely, she was harshly criticized and called transphobic for the following tweet “People who menstruate? I’m sure there used to be a word for those people. Someone help me out. Wumben? Wimpund? Woomud?” (Rowling, 2020). This particular example was provided so as to determine whether the respondents believed that the writers should face consequences after stating something thought to be offensive, with those consequences reflected in undermining their written works. Virtually half of the students (46%) asserted that there should not be such consequences and therefore agreed with Kisiel’s (2009) inter-

pretation, whereas 28 respondents (31.4%) disagreed, claiming that a punishment ought to exist. The remaining (22.5%) stayed neutral.

A connection between book bans and woke culture was observed by 33 respondents (37.1%). On the other hand, 24 respondents (27%) argued that such a connection can be considered non-existent. Given that there are multiple definitions of woke culture and thus it can be interpreted in a variety of ways, it is justifiable why 36% of the respondents neither agreed nor disagreed with the given statement. When this data is taken into consideration, along with the data presented earlier, it can be said that the third and final hypothesis turned out to be true as well, though to a certain extent—the percentages of those whose opinions did not align with those statements should not be disregarded.

In terms of commenting on the effect of book bans, a mere 3 students (3.3%) expressed support for the book bans' benefits, while 17 (19.1%) did not have a definite opinion on this matter. It was at this point that the second hypothesis was proven true and with satisfactory results—69 respondents (77.6%) denied the positive outcome of book bans and deemed them counterproductive. Due to the fact that some of them may enter the classroom as teachers one day and may even deal with Vernon's (2023) or similar reports, it can tentatively be assumed that they would agree with Agee (1994), who pointed out that "When books are banned, unbanned, questioned and concerned, the footing of curriculum becomes shaky and unstable" (as cited in Palmer, 2015, p. 5).

As was originally hypothesized, the respondents—as many as 81 (91%) of them—rejected the possibility of censoring books just because the readership could get acquainted with certain controversial topics in them. Instead, such pieces should be viewed through the prism of social and historical circumstances of the time when they were written. On the contrary, this claim elicited only one response (1.1%) in favor of suppressing said books, whereas 7 students (7.9%) could not express a fixed opinion and placed themselves in the neutral group. Nonetheless, if a speculative theory were to be offered, it would be more likely for them to accompany those 81 students than to moderately raise the lowest percentage.

Lastly, the question of possible consequences that might emerge after imposing bans on literary works is reached. Even though many answers were given, some patterns can be observed. First of all, the respondents considered it important to state the probable inability of the younger generations to become conversant with the past due to those vivid descriptions of the events of bygone eras censored, leading to a diminished understanding of the world—something that a few respondents emphasized. Furthermore, drawing inspiration from Oscar Wilde, many of them agreed with him that books cannot be classified as inherently good or inherently evil—it is up to the readers to judge for themselves—concluding that people should not be "protected" from certain books. Additionally, the respondents highlighted the negative relationship between literature and propaganda, i.e., when books are banned for political reasons, a realistic picture of the modern-day world (or the world of any time, for that matter) is distorted. Another consequence that seems to be prevalent among the answers concerned the portrayal of marginalized groups since silencing their voices through censorship would result in their misrepresentation rather than representation.

CONCLUSION

The results obtained from this research imply that language and literature students, specifically those from the Faculty of Philology in Belgrade, the Faculty of Philosophy in Novi Sad, the Faculty of Philology and Arts in Kragujevac and the Faculty of Philosophy in Niš, are familiar with the influence of cancel culture on literature. Three hypotheses were tested concerning the way they perceive the issue of censorship, their approval or

disapproval of it, and their stance on whether or not the connection between literature and woke culture should exist, with the results being mostly positive.

What turned out to be somewhat surprising is the percentage of those who subscribed to neutrality because this topic is, after all, closely linked with their chosen area of study. Still, it is likely that those respondents will get more well-informed about the topic of this research as they explore it in greater detail during their studies. On a positive note, that percentage is not high, and neither is the percentage of those who approve of book bans.

Since the impact of social media on literature is a topic that will undoubtedly be examined in greater detail in the years to come, a few suggestions for future research may be proposed: considering that the respondents were not acquainted with the approximate number of books banned yearly, it is evident that such information ought to be made more visible to the general audience, along with compiling the data from the entire world, and not just from America. Furthermore, it would be useful to extend the research to other faculties as well—for example, those that primarily focus on history, journalism, law, and the science of culture—so as to be presented with a broader perspective on this long-term dispute.

REFERENCES

- Bulgakov, M. (1997). *The Master and Margarita*. Penguin Books. Retrieved from <https://www.paskvil.com/file/files-books/bulgakov-master-and-margarita.pdf>
- Kisel, M. (2009). Feuilletons Don't Burn: Bulgakov's "The Master and Margarita" and the Imagined "Soviet Reader". *Slavic Review*, 68(3), 582–600. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/25621658>
- Meehan, K., & Friedman, J. (2023, April 20). Banned in the USA: State Laws Supercharge Book Suppression in Schools. *PEN America*. Retrieved from <https://pen.org/report/banned-in-the-usa-state-laws-supercharge-book-suppression-in-schools/>
- Palmer, M. (2015). Book Banning Bans the Future: The Negative Effects of Book Banning Regarding High School Students. Retrieved from Southern New Hampshire University's Academic Archive website <https://academicarchive.snhu.edu/items/4448c02c-0e68-4932-81af-a1d8c30a5db1>
- Rowling, J.K. [@jk_rowling]. (2020, June 6). 'People who menstruate.' I'm sure there used to be a word for those people. Someone help me out. Wumben? Wimpund? [Thumbnail with link attached] [Tweet]. Twitter. Retrieved from https://twitter.com/jk_rowling/status/1269382518362509313
- Velasco, J.C. (2020). You Are Cancelled: Virtual Collective Consciousness and the Emergence of Cancel Culture as Ideological Purging. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, 12(5), 1–7. <https://dx.doi.org/10.21659/rupkatha.v12n5.rioc1s21n2>
- Retrieved from [https://www.theguardian.com/books/2023/feb/18/roald-dahl-books-rewritten-to-remove-language-deemed-offensive](https://www.researchgate.net/publication/344772779>You are Cancelled Virtual Collective Consciousness and the Emergence of Cancel Culture as Ideological Purging</p><p>Vernon, H. (2023, February 18). Roald Dahl books rewritten to remove language deemed offensive. <i>The Guardian</i>. Retrieved from <a href=)

APPENDIX

The questionnaire (given with its title and description):

To read or not to read: is there a place for banned books today?

1. Gender:

Male

Female

Other: _____

2. What is your current year of studies?

First

Second

Third

Fourth

Master's

Other: _____

3. Where do you study?

Faculty of Philology, University of Belgrade

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac

Faculty of Philosophy, University of Niš

4. How many books approximately get banned yearly?

Less than 500

Between 500 and 1000

Between 1000 and 2000

More than 2000

5. Could you name some books that were once banned or still are?

For the following questions, choose a number from 1 to 5 (1 = strongly disagree, 2 = disagree, 3 = neither agree nor disagree, 4 = agree, 5 = strongly agree).

6. Books are nowadays banned for the purposes of being woke.

1 2 3 4 5

7. The author's questionable statement in the media decreases the significance of their literary works (e.g. JK Rowling's Harry Potter books are being banned in many bookstores, due to her transphobic remarks on Twitter).

1 2 3 4 5

8. If there are controversial topics in a book, it should be banned, and not read critically.

1 2 3 4 5

9. Book bans are counterproductive.

1 2 3 4 5

10. Name at least one consequence of book bans on culture.

ČITATI ILI NE ČITATI: DA LI KNJIGE TREBA DA PODLEGNU UTICAJU „CANCEL” KULTURE?

Autor: NATALIJA ANDRIĆ

e-mail: natalijaandric31@gmail.com

Mentor: lektorka Andrijana Broćić

Katedra za anglistiku

Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

Uvod: Uporedo sa razvojem društvenih mreža na početku dvadeset prvog veka, pojavio se neobičan fenomen, kasnije nazvan cancel kultura. S druge strane, zabrane knjiga dugo predstavljaju ozloglašen aspekt kulture. Šta se dešava kada se cancel kultura i zabrane knjiga spoje? I da li društvo kritički posmatra ovaj nesvakidašnji odnos?

Cilj: Iako postoje dragoceni podaci u vezi sa tim odnosom, cilj ovog rada jeste da se on istraži koristeći mišljenja studenata čije su oblasti studija usko povezane sa ovim pitanjima. Odgovori studenata su poslužili kao sredstvo za ispitivanje triju hipoteza, koje se odnose na njihovo viđenje koncepta cenzure i zabrana knjiga, kao i na njihovo mišljenje o tome kako u savremenom svetu treba tumačiti književna dela.

Materijal i metode: Studentima Filološkog fakulteta u Beogradu, Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Filološko-umetničkog fakulteta u Kragujevcu i Filozofskog fakulteta u Nišu, putem univerzitskih grupa na Fejsbuku, podeljen je onlajn upitnik. Pored njihovih odgovora, u obzir su uzeti i novinski članci, istraživački radovi i jedan tvit.

Rezultati: Istraživanje, u kom je učestvovalo 89 ispitanika, pokazalo je da studenti kritički razmatraju vezu između literarnih dela i cancel kulture, uključujući njene posledice i efekat zabrana knjiga. Takođe, studenti su pokazali da su umnogome upoznati sa ranijim dešavanjima u vezi sa cenzurom.

Zaključak: S obzirom na to da će uticaj društvenih mreža na književnost biti izraženiji u narednim godinama, i budući da su se pojavila izvesna ograničenja prilikom pisanja ovog rada, dalje istraživanje bi bilo od velikog značaja – ne samo za humanistiku već i za društvene nauke.

Ključne reči: cancel kultura; zabrane knjiga; društvene mreže; književnost; cenzura

APSTRAKTI

ANCIENT WRITING SYSTEMS THROUGH THE PRISM OF MODERN MEDIA AND CULTURE

Author: ŁUKASZ BYRSKI

e-mail: lukasz.byrski.uj@gmail.com

Mentor: dr hab. Kazimiera Mikos

Faculty of Philology, Jagiellonian University

Introduction: The proposed topic will explore the phenomenon of how the writing systems of past or exotic cultures were and are represented in cinema and television movies. There are a significant number of examples where the “other” writing system can be seen in movies. When they appear, they either play an important role or only play a minor role as decoration. Those from the first group are more important. Many of these examples contain errors. When they do appear, they are due to the author’s ignorance or perhaps a fairly common belief in society about this matter, which is in line with what the filmmakers want to show to the general public, and therefore, there is no need for scientific consultation. This “common belief” will be the core of this presentation because it is not as common as it seems.

Aim: This study is devoted to the topic of the use of other writing systems in popular culture.

Materials and Methods: The research is based on the selection of movies in which the writing is present. An analytical method will be used.

Results: Research for the purposes of the paper led to the division of sources into two groups: 1) the writing has a small role, mostly decorative, and 2) the writing has a greater role but is misinterpreted, and its decipherment requires more effort than necessary, or its explanation is completely made up.

Conclusion: The result shown on the screens is one of the effects of globalization and westernization (Americanization) of popular culture. For Serbian society, for example, it may not make sense at all because two scripts are used in parallel, and therefore, it is not such esoteric knowledge that more than one writing system can be used. This is somewhat similar to the situation in antiquity or the Middle Ages, with the only difference being that reading was not such a widespread skill at that time. In Western countries, on the contrary, even the knowledge of the Greek alphabet that was taught in school in the past is now “secret magic” or “hieroglyphs”.

Keywords: film; hieroglyphs; writing systems; popular culture; globalization; westernization; media

АНТИЧКИ СИСТЕМИ ПИСАЊА КРОЗ ПРИЗМУ МОДЕРНИХ МЕДИЈА И КУЛТУРЕ

Автор: ŁUKASZ BYRSKI

Имејл: lukasz.byrski.uj@gmail.com

Ментор: Dr hab. Kazimiera Mikoś

Филолошки факултет

Јагелонски универзитет Польска

Увод: Предложена тема ће истражити феномен који се тиче тога какви су системи писања прошлих или егзотичних култура били и како су представљени у биоскопским и телевизијским фильмовима. Постоји значајан број примера када се у фильмовима може видети „други“ систем писања. Када се појаве, или играју важну улогу или само мање учествују као украс. Важније су оне из прве групе. Многи од ових примера садрже грешке. Ако се појаве, последица су незнაња аутора или можда прилично уобичајеног веровања у друштву о овој ствари, што је у складу са оним што филмски ствараоци желе да покажу широј јавности, и због тога нема потребе за научним консултацијама. Ово „уобичајено уверење“ ће бити срж ове презентације јер није тако уобичајено као што се мисли.

Циљ: Ова студија је посвећена теми употребе других система писања у популарној култури.

Материјали и методе: Истраживање се заснива на одабиру филмова у којима је присутно писмо. Користиће се аналитичка метода.

Резултати: Истраживање за потребе рада довело је до поделе извора у две групе: 1) Писмо има малу улогу, углавном декоративну; 2) Писмо има већу улогу али је погрешно интерпретирано, његово дешифровање захтева више напора него што је потребно или је његово објашњење потпуно измишљено.

Закључак: Резултат приказан на екранима један је од ефеката глобализације и вестернизације (американизације) популарне културе. За српско друштво, на пример, можда уопште нема смисла јер се паралелно користе два писма и стога није толико езотерично знање да се може користити више од једног система писања. Ово је некако слично ситуацији у антици или средњем веку, са једином разликом у томе што читање у то време није било тако рас прострањена вештина. У западним земљама, напротив, чак и знање грчког писма које се у прошлости учило у школи – сада је „тајна магија“ или представља „хијероглифе“.

Кључне речи: Фilm; хијероглифи; системи писања; популарна култура; глобализација; вестернизација; медији.

СИР - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

3(082)
82.09(082)

НАУЧНО-стручни скуп Студенти у сусрет науци - StES (16 ; Бања
Лука ; 2023)

Humanističke nauke : zbornik radova / 16. Naučno-stručni
skup Studenti u susret nauci - StES 2023, Banja Luka = Humanities
: proceedings / 16th scientific conference Students encountering
science - StES 2023 ; [urednici Jelena Raca, Marina Topić]. - [Banja
Luka] : Univerzitet : Studentski parlament Univerziteta, 2023 (Banja
Luka : Mikro print). - 133 стр. : табеле ; 25 cm. - (Humanističke
nauke, ISSN 2637-1995, ISSN 2637-1901)

Текст ћир. и лат. - Тираж 25. - Библиографија уз сваки рад. -
Abstracts.

ISBN 978-99976-49-36-2

COBISS.RS-ID 139324161